

PANEVĖŽIO KRAŠTO VISUOMENINĖS
ORGANIZACIJOS XIX A. PAB. – XX A. PR.
IR JŲ POVEIKIS PILIETINĖS
VISUOMENĖS FORMAVIMOSI PROCESUI
LIETUVOJE

Straipsnių rinkinys

PANEVĖŽIO APSKRITIES
GABRIELĖS PETKEVIČAITĖS-BITĖS
VIEŠOJI BIBLIOTEKA

PANEVĖŽIO KRAŠTO VISUOMENINĖS ORGANIZACIJOS XIX A. PAB. – XX A. PR. IR JŲ POVEIKIS PILIETINĖS VISUOMENĖS FORMAVIMOSI PROCESUI LIETUVOJE

Straipsnių rinkinys

Leidinių remia:

**PANEVĖŽIO
MIESTO
SAVIVALDYBĖ**

ISBN 978-609-8257-02-1

Bibliografinė leidinio informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

Leidinio sudaryta Greta Kėvelaitienė

© Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka

© Straipsnių autoriai, 2021

Turinys

PRATARMĖ

Greta Kėvelaitienė.....	4
-------------------------	---

Straipsniai

JAV LIETUVIŲ ORGANIZACIJOS TĖVYNĖS MYLĖTOJŲ DRAUGIJOS VEIKLA 1896–1910 METAIS IR REIKŠMĖ LIETUVIŲ TAUTAI

Prof. Juozas Skirius.....	6
---------------------------	---

SAVANORIŠKOS ASOCIACIJOS PANEVĖŽIO APSKRITYJE XIX A. PABAIGOJE–XX A. PRADŽIOJE

Dr. Arūnas Astramskas.....	36
----------------------------	----

„IŠAUGINTI SAVAJĄ INTELIGENTIJĄ“: G. PETKEVIČAITĖS-BITĖS ĮTAKA TAUTINIO ATGIMIMO VISUOMENININKEI J. JUŠKYTEI-ŠIRŠEI

Eglė Paškevičiūtė Kundrotienė.....	65
------------------------------------	----

LIETUVIŲ DRAUGIJOS NUKENTĖJUSIEMS DĖL KARO ŠELPTI CENTRO KOMITETO POSĖDŽIŲ PROTOKOLAI – PANEVĖŽIO KRAŠTO ISTORIJS ŠALTINIS

Rasa Sperskienė.....	87
----------------------	----

VISUOMENINĖS ORGANIZACIJOS ROKIŠKIO APSKRITYJE PIRMOSIOS LIETUVOS RESPUBLIKOS LAIKOTARPIU

Giedrius Kujelis.....	106
-----------------------	-----

PANEVĖŽIO JAUNIMO ORGANIZACIJŲ VEIKLOS ATSPINDŽIAI JŲ PERIODIKOJE

Vytautas Smilgevičius.....	128
----------------------------	-----

PRATARMĖ

Šiame straipsnių rinkinyje publikuojama 2021 m. lapkričio 30 d. Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešojoje bibliotekoje įvykusios mokslinės konferencijos „Panevėžio krašto visuomeninės organizacijos XIX a. pab.–XX a. pr. ir jų poveikis pilietinės visuomenės formavimosi procesui Lietuvoje“, skirtos Gabrielės Petkevičaitės-Bitės 160-osioms gimimo metinėms paminėti, medžiaga. Ta proga konferencijos iniciatoriai kvietė diskutuoti apie pilietinės visuomenės, tautinės savimonės ir tapatumo svarbą Lietuvos valstybės formavimuisi ir raidai. Tai buvo jau XXI-oji bibliotekos surengta mokslinė konferencija. Šį kartą ji vyko virtualiai, tad konferencijos įrašas yra pasiekiamas bibliotekos „YouTube“ kanale.

Konferencijos data pasirinkta neatsitiktinai – tai simbolinė Panevėžio apskrities G. Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos 100-mečio, sukankančio šiemet, minėjimo pradžia. Ši sukaktis skaičiuojama nuo bibliotekos atidarymo skaitytojams dienos – 1922 m. rugsėjo 1-osios, nors biblioteka oficialiai buvo įkurta ir pradėjo kaupti fondą 1921 m. gruodžio 1 d.

Įvykusi konferencija sutelkė pilietinės visuomenės tyrinėtojus iš visos Lietuvos. Joje perskaityti 8 pranešimai, kurių geografinė aprėptis ištis platį: nuo Jungtinių Amerikos Valstijų iki Panevėžio krašto. Konferenciją pasveikino ir įvadinį žodį tarė prof. habil. dr. Egidijus Aleksandravičius (Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institutas), pranešimus skaitė garbūs prelegentai: prof. dr. Juozas Skirius (VDU Lietuvių išeivijos institutas, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka), dr. Arūnas Astramskas (Panevėžio kraštotyros muziejus), Eglė Paškevičiūtė Kundrotienė (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka), Rasa Sperskienė (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka), Giedrius Kujelis (Rokiškio krašto muziejus), Vytautas Smilgevičius (Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka), Lionė Lapinskienė (komunikacijos centras „Kalba. Knyga. Kūryba“). Konferenciją moderavo dr. Rima Cicėnienė (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka).

Pristatydama konferencijos temą, moderatorė pabrėžė, kad XIX a. pab. – XX a. pr. buvo svarbus pokyčių metas Lietuvoje: modernėjo visuomenė, vyko industrializacija, didėjo raštingumas ir sparčiai formavosi tautinė savimonė. Šiame kontekste vis aktyviau ėmė veikti visuomeninės organizacijos. Pasak dr. Rimos Cicėnienės, tuo laikotarpiu Vilniuje veikusios organizacijos jau yra sulaukusios nemažai tyrėjų dėmesio, o regionų organizacijų veikla iki šiol stokojo atidesnio žvilgsnio ir detalesnių tyrinėjimų. Moderatorė džiaugėsi, kad ši konferencija tapo puikia paskata regiono atminties institucijoms ir šio laikotarpio tyrėjams atsigręžti bei giliau patyrinėti, kaip vystėsi visuomeninės organizacijos XIX ir XX amžių sandūroje Lietuvos periferijoje.

Rašytojos ir visuomenės veikėjos G. Petkevičaitės-Bitės, kurios jubiliejui pažymėti konferencija ir buvo skirta, bei jos bendražygių Panevėžyje ir jo krašte vykdyta visuomeninė veikla turėjo didelės įtakos visos šalies tautinės tapatybės formavimuisi. Prof. habil. dr. E. Aleksandravičius savo įvadiniam žodyje taip pat pabrėžė Panevėžio šviesuolių įtaką pilietinės visuomenės kūrimuisi XX a. pradžios Lietuvoje. Pasak jo, G. Petkevičaitės-Bitės – pilietinės visuomenės šilkverpės biograma ir siluetas yra labai svarbūs, bandant suvokti ano meto žmogaus moralines ir psichologines savybes, skatinusias jį dalyvauti pilietinės visuomenės kūrimo veikloje.

Po konferencijos vykusios diskusijos metu kalbėta apie dabartinės visuomenės dalyvavimą organizacijų veikloje. Pilietinės galios indekso tyrimų rezultatuose matyti, kad dalyvavimas ir įsitraukimas vis auga. Paskutiniame tyrime teigiama, kad net 53 proc. lietuvių dalyvauja įvairių organizacijų veikloje. Ir tai nuteikia labai pozityviai.

Konferencijos partneriai: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Vytauto Didžiojo universiteto Kauno istorijos centras, Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institutas, Lietuvos istorijos institutas, Vilniaus universiteto biblioteka, Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Dokumentinio paveldo tyrimų departamentas.

Greta Kėvelaitienė

JUOZAS SKIRIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka

TĖVYNĖS MYLĖTOJŲ DRAUGIJA 1896–1904 M.: ORGANIZACIJOS FORMAVIMASIS IR LIETUVIŠKŲ KNYGŲ LEIDYBA

ANOTACIJA. JAV lietuvių 1896 m. įkurta Tėvynės mylėtojų draugija buvo pirmoji išeivijos organizacija, kėlusį nesavanaudišką ir labdaringą tikslą – už surinktus pinigus leisti lietuvių stiprinančias knygeles ir jas nemokamai dalyti jaunimui Lietuvoje. Per 1896–1904 m. laikotarpį buvo atspausdinta 12 knygelių bendru 50 000 egz. tiražu, iš jų trečdalis buvo skirtas Lietuvai. Tiesa, knygeles platinti Lietuvoje iki 1904 m. buvo sudėtinga.

Draugija palaipsniui augo – 1904 m. jos kuopose suskaičiuojama apie 2000 narių, o ižde buvo 500 dolerių, kurių jau pakako dviejų knygelių leidybai. Pinigai buvo renkami iš draugijos narių (metinis mokestis – 0,60 \$), taip pat prašoma JAV lietuvių aukų; draugijos nariai rengė specialius balius, statė spektaklius, platino loterijos bilietus. Išeiviai buvo plačiai agituojami (susirinkimuose, tautiečių vestuvėse ir krikštynose) stoti į draugiją. Rimtas organizacijos plėtros trukdis buvo JAV lietuvių katalikiškosios visuomenės aktyvistų ir kunigų nepritikimas ir jų agitacija prieš stojimą. Draugijos veiklą, kuri nebuvo nukreipta prieš religiją, jie tapatino su laisvamanybe, o lietuviybės išsaugojimą siejo su katalikų tikyba.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: Tėvynės mylėtojų draugija, kuopos, knygos, „Vienybė lietuvninkų“, „Ūkininkas“, Plimutas, Tomas Astramskas, Jurgis Kazakevičius, Mikas Paltanavičius.

Įvadas

JAV lietuviai, sustiprėję kaip tautinis vienetas XIX a. pabaigoje, po truputį ir materialine, ir kultūrine prasme pradėjo remti Lietuvos gyventojus, esančius carinės valdžios nacionalinėje ir religinėje priespaudoje. Išeivijos dėmesį savo senajai Tėvynei ypač sustiprino Kražių įvykiai 1893 m., pavadinti Kražių skerdynėmis. Tie įvykiai simbolizavo apverktiną lietuvių padėtį Rusijos imperijoje ir davė postūmą lietuvių išeivijai pradėti rūpintis savo tėvynainiais Lietuvoje¹. Kartu išeivių vadovams kilo mintis Amerikoje spausdinti knygas, mokslinio ir grožinio turinio, ir jas slapta platinti Lietuvoje, priešinant rusifikacijai. Taip 1896 m. pabaigoje buvo įkurta speciali kultūrinė organizacija – Tėvynės mylėtojų draugija (toliau – TMD). Tai buvo lūžis JAV lietuvių kultūrinėje veikloje. Jie pirmą kartą pradėjo filantropinę veiklą – lietuviškomis knygomis,

¹ V. Liulevičius, *Išeivijos vaidmuo nepriklausomos Lietuvos atkūrimo darbe*, Chicago, Ill, 1981, p. 19–23.

lotyniškomis raidėmis, Lietuvos gyventojų šelpimu. Be to, apie TMD reikšmę vienas iš organizacijos aktyvistų – visuomenininkas Juozas O. Širvydas – vėliau rašė²:

Savo žydėjimo laikais, T.M.D. yra buvusi Amerikos Lietuviams stambus kultūros židinys. Neskaitant to, kas buvo atsiektą leidimu populiarių mokslo knygų, šios draugijos keletas tūkstančių narių buvo tikras avangardas viso amerikiečių lietuvių tautinio ir politinio gyvenimo. Per ištisus metų metus čia pažangesni lietuviai per T.M.D. kuopas mokėsi organizuoto gyvenimo ir parlamentizmo.

Praktiškai organizacijos švietėjiška veikla buvo ne tik vienas iš svarbesnių lietuvių tautos žadinimo Amerikoje veiksnių, bet ir pamatas tradicinei JAV lietuvių paramos sklaidai Lietuvoje XIX a. pab.–XXI a. pr.

Tėvynės mylėtojų draugijos istorijos platesnio ir gilesnio tyrimo kol kas neturime. Pirmas bandymas apibendrintai aptarti organizacijos veiklą – tai Tomo Astramsko parašyta trumpa istorija, 1911 m. publikuota kartu su draugijos įstatais. Po 5 metų ji pakartota, papildžius istorinę apžvalgą³. Vėlesni autoriai, dažniausiai TMD jubiliejų proga, bendresniais bruožais aptardami organizaciją⁴ naudojo T. Astramsko medžiagą ir draugijos veikėjų atsiminimais⁵. Visų jų dėmesys koncentruojamas į knygų leidybą, draugijos patriotinę veiklą, jos pakilimus ir nuosmukius. Tai aptariama fragmentiškai, daugiausia iki Pirmojo pasaulinio karo. Yra žinoma, kad TMD, tiesa, su pertraukomis, veikė iki XX a. 7–8 dešimtmečio. O gal ir ilgiau?

Įsigilinti į TMD veikimą pirmas pabandė JAV lietuvis Vytautas Širvydas. Kai buvo leidžiama jo tėvui Juozui Ottui Širvydui atminti skirta knyga, joje V. Širvydas, pasiremdamas laikraščiu „Vienybė lietuvininkų“, pamėgino trumpai aptarti organizacijos išleistų knygų siuntimą į Lietuvą⁶. Istorikas Juozas Skirius, tyrinėdamas JAV lietuvių visuomenininko ir Lietuvos diplomato Broniaus Kazio Balučio gyvenimą ir veiklą, plačiau aprašė jo, kaip TMD pirmininko, 1908–1910 m. darbus rengiant ir šešiais tomiais išleidžiant dr. Vinco Kudirkos raštus⁷. Literatūrologas Jonas Šlekys, tyrinėdamas aktyvaus JAV lietuvių visuomenininko kunigo Jono

² J. O. Širvydas, Tėvynės Mylėtojų draugija ir jos reikšmė lietuvių gyvenime, *Pasaulio lietuviai*, redagavo P. Ruseckas, Kaunas, 1935, p. 82–86.

³ T. Astramskas, *Tėvynės Mylėtojų Draugijos įstatai ir istorija*, B. V., 1911; *Tėvynės Mylėtojų Draugija. Įstatai ir Istorija*, Brooklyn, N. Y., 1916, 56 p.

⁴ K. S. Karpavičius, Tėvynės Mylėtojų Draugija, *Sandaros kalendorius*, 1924, Boston, B.m., p. 35–40; J. VLKS, Tėvynės Mylėtojų indėlis, *Naujienos*, 1955, lapkričio 12, p. 6–7; *Kovos metai dėl savosios spaudos*, redagavo kun. V. Bagdanavičius, Chicago: „Draugas“, 1957, p. 286–287, 295; Tėvynės Mylėtojų Draugija, *Lietuvių enciklopedija*, Boston, 1964, t. 31, p. 118–120; Tėvynės Mylėtojų draugija, Aleksas Ambrose, *Chicagos lietuvių istorija*, Chicago, 1967, p. 380–382; Tėvynės Mylėtojų Draugija, *Amerikos lietuvių istorija*, red. dr. Antanas Kučas, Boston, 1971, p. 178–182.

⁵ J. Kazakevičia. TMD įkūrėjai ir darbuotojai, *Vienybė*, 1926 birželio 3, Nr. 66, p. 3; A. B. Strimaitis, Tėvynės Mylėtojų Draugijos veikimo apžvalga (1896–1932), *Vienybė*, 1934 vasario 23, Nr. 16, p. 4, vasario 27, Nr. 17, p. 4; J. O. Širvydas, Tėvynės Mylėtojų draugija ir jos reikšmė lietuvių gyvenime, *Pasaulio lietuviai*, redagavo P. Ruseckas, Kaunas, 1935, p. 82–86; A. B. Strimaitis, Tėvynės Mylėtojų Draugija 1896–1936 m., *Vienybė*, 1936 vasario 10, p. 20 ir kt.

⁶ Juozas O. Širvydas (1875–1935). *Biografijos bruožai*, red. Vyt. Širvydas, Cleveland, Ohio, 1941, p. 246–251.

⁷ Dr. Vinco Kudirkos „Raštų“ leidimas (1909–1910), Juozas Skirius, *Lietuvių visuomenininkas ir diplomatas Bronius Kazys Balutis (1880–1967): Tėvynei paaukotas gyvenimas*, Vilnius: Vaga, 2001, p. 51–73.

Žiliaus kultūrinę veiklą, priminė, kad jis, kaip retas iš to meto kunigų, palaikė TMD. Ir kartu knygoje tik fragmentiškai prisiminta TMD veikla iki 1905 m.⁸

Straipsnio tikslas – detaliau nušviesti TMD atsiradimo aplinkybes, organizacijos formavimąsi ir kuopų kūrimąsi; išsiaiškinti TMD veiklos formas ir būdus; pastangas ir sunkumus platinant išleistas knygas tarp JAV lietuvių ir Lietuvoje; aptarti draugijos plėtimosi kliūtis.

Straipsnyje dėmesys sutelktas į draugijos veiklos pirmąjį etapą – 1896–1904 m., sutampantį su lietuviško rašto draudimo paskutiniu laikotarpiu Lietuvoje. Nuo 1905 m. dėl revoliucinių įvykių Rusijos imperijoje TMD vadovybės požiūris į leidžiamų knygelių pobūdį pakito.

Kol kas nežinome, kur yra TMD archyvas, ar jis apskritai išlikęs (?!). Jo trūkumą kompensuoja JAV lietuvių spauda. Pavyzdžiui, savaitraštis „Vienybė lietuvninkų“, vėliau – laikraščiai „Vienybė“ ir „Sandara“ buvo draugijos leidiniai-organai, kuriuose skirta rubrika TMD reikalams nušviesti. Čia randame organizacijos vadovybės nutarimų, ataskaitų ir raštų, skirtų TMD kuopoms; kuopų veiklos trumpų aprašymų, kuopų narių laiškų, nuomonių; informacijos apie draugijos finansinę būklę, kuopų balsavimą, TMD vadovybės sudėtį ir pan. Gana gausios medžiagos apie draugiją, jos vertinimą ir atskirų kuopų veiklą galime rasti ir liberaliame tautinės pakraipos savaitraštyje „Lietuva“, gyvavusiame Čikagoje iki 1920 m. Pagaliau ir kiti JAV lietuvių periodiniai leidiniai vienaip ar kitaip užsimindavo apie TMD.

Tėvynės mylėtojų draugijos atsiradimas (aplinkybės ir pradžia)

Spaudos draudimo Lietuvoje metu JAV išleistos lietuviškos knygos suvaidino svarbų, įdomų ir įvairų vaidmenį Amerikos ir Lietuvos lietuviškųjų visuomenių kultūros istorijoje. Prof. Vaclovo Biržiškos sudaryta „Amerikos lietuvių 1875–1910 m. bibliografijai medžiaga“ rodo, kad 1875–1904 m. išeivijoje buvo išleisti 553 lietuviški leidiniai, kurių trečdalis – vertimai iš kitų kalbų. O tai sudarė septintą dalį visų 1547–1904 m. pasaulio šviesą išvydusių lietuviškų spaudinių⁹.

Iki 1896 m. spausdinamos knygos buvo ne tik aiškaus švietėjiško, bet ir komercinio pobūdžio. Knygų leidėjai buvo įvairių JAV lietuvių laikraščių redakcijos, organizacijos ir pavieniai asmenys. Ryškus pavyzdys – 1889 m. gruodžio 22 d. Baltimorėje Jono Šliūpo iniciatyva įkurta Lietuvių mokslo draugystė, kurios tikslas – leisti mokslo knygas, laikraščius ir šiaip skleisti švietimą tarp lietuvių, per švietimą stiprinti jų tautinį susipratimą. Siekiant pratinti tautiečius skaityti knygas, buvo užsimota prie steigiamų draugijos skyrių kurti knygynus. Bet per draugiją

⁸ J. Šlekys, *Jonas Žilius. Biografija, visuomeninės veiklos ir kūrybos metmenys*, Vilnius: LLTI, 2011, p. 102–103.

⁹ V. Širvydas, *Amerikos lietuvių knygos 1875–1904, Kovos metai dėl savosios spaudos*, redagavo kun. V. Bagdanavičius, Chicago: Draugas, 1957, p. 241–243.

pradėjus skleisti laisvamanybę, draugija įgijo nemažai priešu, pradėjo irti ir 1896 m. balandžio mėnesį visai užsidarė¹⁰. Būtina pažymėti, kad knygų leidėjai Amerikoje galvojo ir apie savo produkcijos platinimą Lietuvoje.

TMD atsiradimui įtakos galėjo turėti gana įtakingos organizacijos, Susivienijimo lietuvių Amerikoje (toliau – SLA) 10-ojo seimo, vykusio 1895 m. lapkričio 12 d. Šenandoa, Pensilvanijoje, nutarimai. Seimas nutarė kreiptis į carą – pasiųsti jam peticiją-skundą ir paprašyti palengvinimų jo valdžioje esantiems lietuviams: leisti mokyklose vaikus mokyti lietuviškai, nebedrausti spausdinti knygas savo kalba ir lotyniškėmis raidėmis. Apdraustu laišku peticija buvo išsiųsta ne tik carui, bet ir Rusijos teisingumo, vidaus reikalų, išdo ir švietimo ministrams. Taip pat peticija paprastais laiškais išsiųsta kitoms ministerijoms, rusų demokratų laikraščiams ir žymesniems veikėjams¹¹. Visa tai buvo išgarsinta tarp JAV lietuvių. Suprantama, iš rusų valdžios jokio atsakymo organizacija negavo. Tai turėjo sukelti nepasitenkinimą tarp išeivijos veikėjų.

1896 m. birželio 17 d. JAV lietuvių liberalus savaitraštis „Vienybė lietuvininkų“ paskelbė straipsnį „Tevinainius szelpkim“, kurį pasirašė Pažįstamas Trupinėlio. Tai buvo to meto JAV lietuvių, žinomo publicisto ir leidėjo Tomo Astramsko (1853–1921) slapyvardis¹². Šis straipsnis – atsišaukimas į JAV lietuvių, juos kviečiant nemokamai siųsti į Lietuvą įvairaus turinio lietuviškas knygeles, kurios skatintų lietuvių. Be to, pats autorius pažadėjo pasiųsti knygų dovanėlę į Lietuvą. Kad būtų aiškiau, savo tautiečiams jis patarė visas dovanas Lietuvai siųsti į „Vienybės lietuvininkų“ redakciją – ji žinosianti, kur ir kam reikia perduoti. Anot T. Astramsko, tokia mintis kilo laikraščiuose „Vienybė lietuvininkų“ ir „Tėvynė“ perskaičius apie Lietuvos jaunuomenės, ypač Suvalkų gubernijoje, judėjimą platinant lietuviškus laikraščius, „tveriant paslaptį susidraugavimus“¹³, t. y. slaptas draugijas. Platinti knygas nemokamai reikia dėl to, jo įsitikinimu, kad tuomet lietuviai labiau jas skaitys, o skaitymas „juos paragins glaustis vienybėn“¹⁴. Taigi, per tautos švietimą, kaip buvo manoma, bus galima tautą telkti bendrai kovai už savo teises. Tiesa, pradžioje, kaip pažymi liberalus JAV lietuvių savaitraštis „Lietuva“, tam sumanymui beveik niekas nepritarė, bet atkreipė Amerikos lietuvių dėmesį į tautiškus reikalus¹⁵.

¹⁰ J. Jakštas, *Dr. Jonas Šliūpas. Jo raštai ir tautinė veikla*, fotografinis leidinys, Šiauliai: Saulės delta, 1996, p. 110–111, 137–138, 162–163; Tėvynės Mylėtojų Draugija, *Amerikos lietuvių istorija*, red. dr. Antanas Kučas, Boston, 1971, p. 178; B. Raguotis, *Prie ištakų: Amerikos lietuvių demokratinės kultūros etidai*, Vilnius: Mintis, 1981, p. 51–74.

¹¹ *Susivienijimo Lietuvių Amerikoje istorija. Nuo 1886 iki 1915 metų*, New York, 1916, p. 106–110.

¹² T. Astramskas draugavo su Petru Arminu-Trupinėliu (1853–1885) – lietuvių poetu ir vertėju, kurio slapyvardį panaudojo kurdamas savąjį. Yra nuomonė, kad būtent P. Arminas-Trupinėlis prašė T. Astramsko siųsti lietuviškus spaudinius iš JAV Lietuvos jaunimui (J. Vlks, Tėvynės mylėtojų indėlis (rankraštis, skirtas dienraščiui „Naujienos“), *KU BRS*. K. Pemkaus archyvas, dėžė – (Partijos-organizacijos), byla – (Tėvynės Mylėtojų draugija), l. n.).

¹³ Pažįstamas Trupinėlio, *Tevinainius szelpkim*, *Vienybė Lietuvininkų*, 1896, birželio 17, Nr. 25, p. 298.

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ Draugystė Tėvynės mylėtojų, *Lietuva*, 1896, rugsėjo 12, Nr. 37, p. 2.

Maždaug po mėnesio laikraštyje „Vienybė lietuvninkų“ buvo išspausdintas Jurgio Kazakevičiaus, SLA centro sekretoriaus, straipsnis. Apsvarstęs T. Astramsko pateiktą mintį, jis pradėjo raginti išeivius – „tėvynės mylėtojus“ – organizuoti Tėvynės mylėtojų draugystę ir mokėti į jos išdą po kelis centus mėnesiui. Anot jo, mokestis siūlomas nedidelis, kad būtų visiems prieinamas, nes „dar lietuviai prie didelių aukų nėra pripratę“. Siūlė kiekvienam mokėti per mėnesį po 5 centus (metams 60 centų) ir tik Tėvynės reikalams, t. y. mokslo knygų leidybai. Taigi, kuo daugiau atsiras aukotojų, tuo daugiau pavyks surinkti pinigų. J. Kazakevičius pats pasiuntė SLA išdininkui nuo savęs 60 centų už visus metus ir paragino išeivius apsvarstyti šį reikalą, sakydamas, kad reikia mėginti veikti ir „pamatysime, jog iš mažo padarysime savo tėvynei didelę naudą“¹⁶. Pradėjo atsirasti pavienių pritariantį ir aukojančių po 60 centų tautiečių. Taip jie asmeniniu pavyzdžiu bandė skatinti kitus tėvynainius. Spaudoje jau galima pastebėti raginimų išeivijai steigti TMD, prisidėti prie jos. Buvo pažymima, kad tai ne vieno žmogaus darbas, o visų, kuriems „dar meilė tėvynei neišblėso“, kuriems „širdyse meilė tėvynei yra didesnė nei penkiems centams“. Jau užsiminta ir apie reikalą turėti laikraštį – TMD organą, kuris garsintų draugijos reikalus ir kad kiekvienas narys žinotų padėtį¹⁷. Pasigirdo nuomonių, kad reikia apsvarstyti draugijos pavadinimo klausimą. Pavyzdžiui, Mainervilio lietuviai pasiūlė draugiją pavadinti „Labdaringa“¹⁸. Tačiau šiam draugijos įvardijimui nebuvo pritarta, toliau išliko J. Kazakevičiaus pasiūlymas. Taigi, išeivijoje po truputį augo susidomėjimas TMD.

Kadangi pasigirdo balsų, kad šio reikalo sumanytojas turėtų ir toliau dirbti organizuojant draugiją, T. Astramskas ėmėsi parengti TMD programinius apmatų – kad visiems būtų aišku, kas tai per organizacija, koks jos tikslas. Jis rugsėjo 16 d. laikraštyje „Vienybė lietuvninkų“ paskelbė naujos draugijos TMD pirminius įstatus – 13 punktų, kuriuose apibendrino ir kitų išsakytas mintis. Vertindamas savo sudarytą pirminę programą¹⁹, autorius neslėpdamas rašė „aš iš savo pusės šiaip manau“²⁰ ir dėstė punktus, iš kurių išskirsime pačius svarbiausius. Pirmas punktas įtvirtino 5 centų kas mėnesinį nario mokestį, kuris bus sunaudotas Lietuvos reikalams. Antru punktu nurodoma knygelių leidyba lietuviams Lietuvoje, „kad daugiau suprasdami savo tautą, karščiau ją pamylėtų“, siekiant lietuviybės stiprinimo. Trečiame punkte aiškiai pasakoma, kad per draugiją leidžiamose knygose neturi būti „kliudoma“ tikybai, o tik keliama lietuviybė. Ketvirtame punkte pažymima, kad TMD pinigais išleistos knygos siunčiamos į Lietuvą, kaip JAV lietuvių dovana. Penktame punkte nurodoma, kad likusias knygas reikia parduoti JAV lietuviams,

¹⁶ J. Kazakevicze, Reikaluose Tėvynės, *Vienybė Lietuvninkų*, 1896 liepos 22, Nr. 30, p. 358–359. (Tuo metu JAV lietuvis galėjo uždirbti nuo 1 \$ iki 2,5 \$ per dieną, priklausomai nuo to, kur dirbo: siuvelykloje ar kasyklose.)

¹⁷ J. G. Connecticut, *Vienybė Lietuvninkų*, 1896 rugpjūčio 19, Nr. 34, p. 407.

¹⁸ J. Kazakevicze, Reikale „T.M.“ draug., *Vienybė Lietuvninkų*, 1896 rugsėjo 9, Nr. 37, p. 443.

¹⁹ Tuo metu tarp JAV lietuvių organizacijų programos buvo vadinamos „konstitucijomis“.

²⁰ Pažystamas Trupinėlio, Reikaluose dr. Tėvynės Mylėtoju, *Vienybė Lietuvninkų*, 1896 rugsėjo 16, Nr. 38, p. 454.

o pinigus perduoti į draugijos kasą. Tiesa, autorius atskirai pažymi, kad kiekvienas TMD narys turi gauti po vieną išleistą knygą. Taigi, lietuviškas švietimas bus vykdomas ir tarp JAV lietuvių, pirmiausia tarp TMD narių. Šeštame punkte pažymima, kad knygos spausdinamos tik tada, kai TMD turės tam pakankamai pinigų. Iš to matyti, kad bus vengiama turėti skolų. Septintame punkte kalbama apie pastangas gauti iš autorių jų kūrinius nemokamai. Svarbus dešimtas punktas, kuriame pažymima, kad draugijos nariu gali būti kiekvienas lietuvis „be skirtumo tikybės, kad tikt myli lietuvišką savo tautą“. Dvyliktame punkte nustatoma, kad TMD Centrinis komitetas, kurį sudaro prezidentas, sekretorius, reikalų vedėjas ir išdininkas, prieš leidžiant knygą turi su ja susipažinti ir įsitikinti, kad ji gali būti naudinga Lietuvos žmonėms ir visai lietuvybei. Taip pat aptiriamos kiekvieno Centrinio komiteto nario pareigos. Aiškiai pasakoma, kad TMD organu gali tapti „Vienybė lietuvininkų“, nes šis laikraštis pirmasis pradėjo platinti informaciją apie kuriamą organizaciją²¹.

Publikavus tuos punktus, kai kuriuose atsiliepiamuose spaudoje buvo suabejota, ar tikslinga nemokamai dalyti knygas tik Lietuvos lietuviams. Siūlyta šelpti, pagal galimybę, visus lietuvius, kurie tik pageidautų tokios pagalbos. O pirmiausia – šviesti ir stiprinti lietuvybę pačioje Amerikoje, tarp lietuvių išeivių. Buvo net kalbama, kad Lietuvos švietėjai savo naudingų darbų galėtų padėti patiems Amerikos lietuviams, visus juos jungdami į bendrą Apšvietimo draugiją²². Be to, P. Mikolainis pareiškė, jog kuriant TMD reikia atsižvelgti į buvusios Lietuvių mokslo draugijos patyrimą²³. Skeptiškai sureagavo katalikams artimas savaitraštis „Garsas“, nepritaręs TMD. Jis pažymėjo, kad lietuviams nereikia jokios tautinės draugijos, nes visus lietuvių reikalus gali išspręsti SLA. Savaitraštis „Lietuva“ aiškiai pažymėjo, kad SLA pakankamai lėšų tokiems reikalams, kurių ruošiasi imtis TMD, neturi, ir visiškai palaikė iniciatyvas kurti draugiją²⁴. J. Kazakevičius, SLA sekretorius, savo keliu per spaudą kreipėsi į JAV lietuvius ir paaiškino, kad naujai kuriama TMD netrukdytų SLA veiklai, o ir SLA netrukdytų draugijai. Jos gali bendradarbiauti ir dirbti lietuvybės naudai pasidalydamos darbus, netgi konkuruoti – kuri daugiau atneš naudos lietuviškiems reikalams. Kartu J. Kazakevičius pareiškė nepritariančiam bandymui centralizuoti visą tautišką darbą – kiekviena draugija tegul dirba taip, kaip jai atrodo. Svarbu, kad dirba naudingą darbą²⁵. Be to, siekiant parodyti, kad TMD nekenkia SLA veiklai, vėliau, 1897 m. sausio 1 d., vietoje atsisakiusio išdininko pareigų V. Meškinio buvo išrinktas J. Miliauskas, SLA

²¹ Ten pat, p. 455.

²² Dar apie Tėwynės Mylėtojų draugystę, *Lietuva*, 1896 rugsėjo 26, Nr. 39, p. 2.

²³ B. Raguotis, min. veik., p. 74.

²⁴ Dar apie Tėwynės Mylėtojų draugystę, *Lietuva*, 1896 spalio 24, Nr. 43, p. 2.

²⁵ J. Kazakevičius, Reikale „T.M.“ draug., *Vienybė Lietuvininkų*, 1896 rugsėjo 9, Nr. 37, p. 443; Tėwynės Mylėtojų draugystės reikaluose, *Lietuva*, 1896 lapkričio 14, Nr. 46, p. 2.

iždininkas. Tuo kritikus lyg ir apramino²⁶. Tačiau SLA neparodė susidomėjimo nauja draugija. Nors organizacijos 11-ojo seimo, vykusio 1896 m. spalio 13–14 d., ketvirtajame posėdyje kalbėta apie TMD, bet jokių nutarimų nepriimta²⁷. SLA atsiribojo nuo TMD veiklos, nors dauguma SLA vadovų buvo ir draugijos vadovybės nariai.

1896 m. rugsėjo mėn. jau paskelbti pirmieji TMD nariai: J. Miliauskas iš Mahanoi Sičio, J. Kazakevičius iš Heizeltono Pensilvanijoje, K. Pėža iš Vusterio Masačusetse, J. Griešius, J. Bekeraitis, D. Švinaitis, J. Pruselaitis ir P. Antanaitis iš Junjon Sičio Konektikute, P. Mikolainis iš Torpo Viskonsine. Jie sudėjo 5,80 \$ Mainerzvilio lietuviai atsiuntė 2,80 \$. Taigi draugija pradėjo veiklą su devyniais nariais ir 8,60 \$ suma²⁸. Lapkričio 25 d. „Vienybės lietuvninkų“ numeryje buvo paskelbta ir TMD vadovybės sudėtis: prezidentas – J. Kazakevičius, išdininkas – V. Meškinis iš Mainerzvilio, sekretorius – P. Mikolainis, draugijos reikalų vedėjas – T. Astramskas iš Mainerzvilio²⁹. Jie išrinkti susirašinėjimo būdu. Nuo tada ir galima oficialiai laikyti, kad TMD yra įkurta ir pradėjo savo nelengvą, bet tautai reikalingą veiklą.

TMD kuopų kūrimas ir finansų kaupimas

JAV lietuvių organizacijas ir draugijas nuo seno sudarė ne tik vadovaujantieji organai, bet ir, svarbiausia, įvairiose kolonijose į organizacijų kuopas susitelkę išeiviai. Tas struktūrinis elementas labai svarbus, nes per kuopas buvo skleidžiama informacija apie draugiją, kviečiami nauji nariai, telkiami pinigai, svarstomi nutarimai, teikiami pasiūlymai ir renkami vadovai (kuopos ir centro). Pirmosios dvi TMD kuopos susidarė Mainerzvilijje ir Plimute, Pensilvanijos valstijoje. Spaudoje rašoma, kad 1897 m. sausio 2 d. vyko TMD Mainerzvilio lietuvių kuopos narių susirinkimas. T. Astramskas ir Kazys Draugelis kalbėjo apie lietuviybės padėtį Lietuvoje, draugijos tikslus. Buvo nurodyta, kad prie kuopos prisirašė 12 naujų narių ir dabar jų yra iš viso 26 žmonės. Yra surinkta 32,30 \$. Juos nutarta pasiųsti TMD išdininkui J. Miliauskui³⁰.

Netrukus susikūrė TMD kuopa Filadelfijoje. Ta proga „Lietuva“ išreiškė norą, kad tokios kuopos kurtųsi visur, kur yra lietuvių. Kartu pažymėjo, kad reikalingi aiškesni draugijos įstatai, kuriuose kuopoms būtų nurodyta, kaip reikia bendrai elgtis. Atkreiptas dėmesys, kad kiekviena kuopa jau savarankiškai renka raštus leidybai. O tai kėlė nerimą, nes tokia padėtis gali sukelti nesutarimų, kurie išardys kuopas³¹. Į pareikštą pastabą ir pasiūlymą gana greitai sureaguota – 1897 m. kovo 17 d. savaitraštis „Vienybė lietuvninkų“ paskelbė trumpus TMD įstatus (8

²⁶ T. Astramskis, Reikalai „Tėvynės Mylėtojų“ draug., *Vienybė Lietuvninkų*, 1897 sausio 13, Nr. 2, p. 21; K. S. Karpavičius, Tėvynės Mylėtojų Draugija, *Sandaros kalendorius*, 1924, Boston, B.m., p. 36.

²⁷ *Susivienijimo Lietuvių Amerikoje istorija. Nuo 1886 iki 1915 metų*, New York, 1916, p. 112.

²⁸ Plymouth, Pa., 22 Rugsejo, *Vienybė Lietuvninkų*, 1896 rugsėjo 23, Nr. 39, p. 461.

²⁹ *Vienybė Lietuvninkų*, 1896 lapkričio 25, Nr. 48, p. 569.

³⁰ T. Astramskis, Reikalai „Tėvynės Mylėtojų“ draug., *Vienybė Lietuvninkų*, 1897 sausio 13, Nr. 2, p. 21.

³¹ Nauja Tėvynės Mylėtojų Draugystės kuopa, *Lietuva*, 1897 vasario 13, Nr. 7, p. 2.

paragrafai), juos persispausdino ir „Lietuva“. Tai buvo TMD vadovybės veiklos rezultatas. Iš esmės tai – T. Astramsko punktų patikslinimai, kai kurių jų apibendrinimai, įvelkant į įstatų formą ir pateikiant jau kaip konkretų draugijos dokumentą. Žvilgtelėjus į jį matyti, kad draugijos tikslas – leisti lietuviškas mokslo knygas ir platinti švietimą (1). Buvo aiškiai pasakyta, kad Lietuvos beturčiams knygos bus dovanojamos per tam tikslui sukurtą komitetą, į kurį įeis ir „draugai iš Lietuvos“, kurie „tą darbą palengvins“ (6). TMD nariai įstatuose įvardijami „draugais“, kuriais gali būti kiekvienas, be skirtumo. Jie visi turi lygias teises ir kiekvienas gauna po vieną draugijos išleistą knygą. Kiekvienas narys turi pareigą didinti TMD narių skaičių, kviesdamas į ją naujus narius (2). Draugijos narys Amerikoje per metus moka po 60 centų, narys Lietuvoje – 1 rublį, o Prūsų Lietuvoje – 2 markes. Jeigu nariai nori, tai gali mokėti ir daugiau. TMD priima ir aukas (3). Jau buvo aiškiai pasakyta, kad spausdinamus raštus ir vertimus vertina Literatūros komitetas (4). Skelbiama ir jo sudėtis, į kurią įeina „Lietuvos“ redaktorius A. Šernas ir kunigas A. Kaupas, – jiems reikia siųsti visus rankraščius. Kalbama ir apie garbės narius, kurie nemokamai duos savo raštus draugijai publikuoti (5)³².

1897 m. kovo pradžioje fiksuojama, kad TMD yra 100 nariai (kuopos iš Plimuto ir Mainerzvilio Pensilvanijoje ir Junjon Sičio Konektikute, pavieniai nariai kitose vietose). Tarp jų jau matome pirmąjį garbės narį – Vincą Kudirką. Surinkta 128,80 \$ ne tik nario mokesčių, bet ir kitais būdais: paremiant draugiją, po 10 \$ jai paskolino K. Pėža, P. Mikolainis, J. Griešius ir J. Antanaitis, 5 \$ – J. Kazakevičius. Be to, 25 \$ paaukojo Blaivybės draugijos komitetas iš Plimuto, 5,25 \$ – angliakasiai iš Mainerzvilio³³. Vėliau pranešta, kad trys lietuvių verslininkai (biznieriai) iš Mainerzvilio paaukojo net po 5 \$. Tai viešai pateikta kaip pavyzdys, tikintis, kad prisidės ir kitų miestų verslininkai. Atkreiptas dėmesys, kad per „Vienybę lietuvininkų“ po 2 \$ TMD reikalams pasiuntė du lietuvių kunigai³⁴. Taigi ne visi kunigai buvo priešišškai nusiteikę prieš draugiją. Vis dėlto dauguma lietuvių kunigų tvirtino, kad tik katalikybė gali išgelbėti Lietuvą ir dėmesys pirmiausia turi būti skiriamas bažnyčiai. Dauguma jų švietėjus laikė prastais katalikais, bedieviais, „šliuptarniais“ ir reikalavo jų šalintis. Nepaisant to, kaip minėta, draugija nepasisakė prieš religiją. Geras pavyzdys buvo Mainerzvilyje: vietos kunigas Matulaitis kovo 28 d. per pamokslą viešai iškeikė vietos lietuvės moteris, kurios paaukojo 5,60 \$ TMD reikalams. Moterys protestavo, nes negalėjo suprasti, ką blogo daro TMD, nepastebėjo draugijos priešiškumo tikėjimui. Jos matė kilnų draugijos tikslą³⁵. Vėliau jos įkurs net atskirą, pirmą tarp JAV lietuvių

³² Įstatai, *Vienybė Lietuvininkų*, 1897 kovo 17, Nr. 11, p. 131–132; Tėvynės Mylėtojų Draugystė, *Lietuva*, 1897 balandžio 3, Nr. 14, p. 2.

³³ J. Miliauckas, Reikalai „Tėvynės Mylėtojų“ draug., *Vienybė Lietuvininkų*, 1897 vasario 17, Nr. 7, p. 81; J. Miliauckas, Reikalai „Tėvynės Mylėtojų“ draug., *Vienybė Lietuvininkų*, 1897 kovo 3, Nr. 9, p. 106.

³⁴ T. Astramskas, Reikalai „Tėvynės Mylėtojų“ draug., *Vienybė Lietuvininkų*, 1897 kovo 17, Nr. 11, p. 131.

³⁵ Peržvalga, *Vienybė Lietuvininkų*, 1897 vasario 17, Nr. 7, p. 81; Minersvilles Moterys, Protestas Minersvilles lietuviszkų moterų, *Lietuva*, 1897 balandžio 10, Nr. 15, p. 2.

moterų kuopą. Apskritai TMD pradžia buvo visai nebloga. Jau surinktų lėšų užteko pirmai knygelei išleisti.

Buvo sugalvota ir kitų lėšų rinkimo būdų. Spaudoje pranešama, kad M. J. Damijonaitis ir M. Paltanavičius iš Brod Bruko Konektikute, abu TMD nariai, sugalvojo užstatyti loterijai laikrodį. Patys paruošė platinti bilietus, nupirko knygelį dovanoti tiems, kurie pirko bilietus. Taip jie TMD naudai surinko 18 dolerių³⁶. Panašiai pasiūlė ir Juozas Paukštys, loterijoje paaukojęs TMD 25 \$ vertės auksinį laikrodį. Paruošti bilietai (po 15 centų) buvo išsiuntinėti platinti į kuopas, lošimas numatytas per Naujuosius (1898) metus. Pavyko surinkti 42,35 \$³⁷.

1898 m. kovo pradžioje TMD kuopa susikūrė ir Niujorke, Mildos dainininkų draugijoje (213 Forsyth str.). Užsirašė 10 narių, išsirinko vadovybę, surinko 5,10 \$ ir juos pasiuntė „Vienybės lietuvininkų“ redakcijai. Nutarė susirinkimus šaukti kas antrą mėnesį. Kvietė ir kitus lietuvius prisidėti prie kuopos³⁸. Metų viduryje buvo jau 22 TMD kuopos ir 159 nariai. Tačiau turinčiųjų dešimt ir daugiau narių fiksuojamos tik septynios kuopos. Kitose, daugiau formaliose kuopose buvo vienas ar du, kai kuriose – trys nariai. Ir toliau išliko gausiausios Mainerzvilio, Plimuto ir Junjon Sičio kuopos. Per laiką nuo TMD įkūrimo buvo surinkta 95,70 \$ nario mokesčio (buvo ir nemažai nesusimokėjusiųjų); dar gauta 175,90 \$ aukų. Knygos „Keistutis“, 4000 egz., išleidimas kainavo 120,40 \$ (arba 485,50 markės), o knygos „Orleano Mergelė“, 3000 egz., išleidimas – 115,32 \$ (arba 465 markės). Smulkesnės išlaidos – paštas, perlaidos, knygų siuntimas – sudarė 31,63 \$. Pas TMD išdininką J. Miliauską iš bendros sumos buvo 158,35 \$, t. y. draugijos turima didesnioji suma³⁹.

Vienas netikėtas įvykis vos nepražudė draugijos. 1898 m. gegužės pirmoje pusėje laikraštis „Saulė“ pranešė, kad Mahanoi Sityje, Pensilvanijoje, nusišovė 46 metų verslininkas J. Miliauskas, buvęs SLA ir TMD išdininkas. Jis bankrutavo, nes už skolas teko parduoti namus ir šeima liko be nieko. Laikraštis rašė, kad nemažai lietuvių buvo patikėję jam savo pinigus. Kartu pražuvo ne tik jų, bet ir minėtų organizacijų pinigai⁴⁰, nes išdininkas nebuvo davęs jokio užstato. Jau iki to įvykio TMD vadovybė abejojo dėl išdininko J. Miliausko veiklos. Finansinės kontrolės, anot T. Astramsko, nebuvo ir visą bendravimą su leidykla Tilžėje, aptariant knygų atspausdinimo išlaidas, sprendė išdininkas⁴¹. Pinigai buvo prarasti tuo metu, kai leidėjams Tilžėje reikėjo

³⁶ T. Astramskas, Minersville, Pa. 2 Rugp., *Vienybė Lietuvininkų*, 1897 rugpjūčio 4, Nr. 31, p. 370.

³⁷ Reikalai „Tėvynės Mylėtojų“ draug., *Vienybė Lietuvininkų*, 1897 lapkričio 24, Nr. 47, p. 563; M. J. Damijonaitis, Reikalai „T.M.Dr.“, *Vienybė Lietuvininkų*, 1898 liepos 6, Nr. 27, p. 324.

³⁸ Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvininkų*, 1898 kovo 23, Nr. 12, p. 141.

³⁹ M. J. Damijonaitis, Reikalai „T.M.Dr.“, *Vienybė Lietuvininkų*, 1898 liepos 6, Nr. 27, p. 323–324.

⁴⁰ Nusiszowé, *Lietuva*, 1898 gegužės 20, Nr. 20, p. 2; K. S. Karpavičius, Tėvynės Mylėtojų Draugija, *Sandaros kalendorius*, 1924, Boston, B.m., p. 36.

⁴¹ T. Astramskas, Reikaluose „Tėvynės Mylėtojų“ Draugystės, *Lietuva*, 1898 balandžio 1, Nr. 13, p. 2.

užmokėti už antrą knygutę „Orleano Mergelė“. Pinigų pritrūko. Tas nemalonus įvykis, kaip prisiminė A. B. Strimaitis, „atėmė energiją nariams, kilo nariuose didelis nepasitenkinimas ir nepasitikėjimas, ir jauną draugiją kuo nenuvarė į kapus drauge su iždininku“⁴². TMD išgelbėjo Mikas Paltanavičius, padovanojęs įdomų savo darbo laikrodį – už jį loterijoje draugija gavo 204,28 \$. Už šiuos pinigus pavyko sumokėti spausdinimo išlaidas. Draugija atgavo pasitikėjimą, grįžo pabėgę nariai, įsisteigė dar kelios naujos kuopos⁴³. Jos 1898 m. pabaigoje įsikūrė Lost Krike, Pensilvanijos valstijoje, ir Voterberyje, Konektikuto valstijoje. Jau fiksuojami 267 nariai. Bet lėšų TMD ižde liko tik 49,70 \$⁴⁴. Reikėjo skubiai telkti pinigų.

TMD pavyko įveikti krizę. Tai liudijo draugijos finansinė ataskaita: 1898 m. liepos 25 d.–1899 m. gegužės 10 d. gauta 353,13 \$ pajamų (nario mokestis, už laikrodžio bilietus), atskaičius 119,90 \$ išlaidas (skola P. Mikolainiui, paskolų gražinimas, auka Paryžiaus parodai ir kt.) liko 233,23 \$. TMD kuopose narių padaugėjo iki 407. Sekretorius M. J. Damijonaitis pasidžiaugė, kad TMD, išvengusi kilusių sunkumų, „šiandien jau tiesiog gali vadintis tikra visuomenės organizacija“⁴⁵.

Vis dėlto visi minėti nesklandumai turėjo įtakos TMD vadovybės likimui. Balsuojant kuopoms 1898 m. buvo išrinkta draugijos antroji, visiškai nauja vadovybė: prezidentas T. Astramskas, iždininkas I. J. Griešius, sekretorius M. J. Damijonaitis, bibliotekininkas (knygius) Vincas Marazas iš Mainervilio. TMD reikalų tvarkytojo pareigų buvo atsisakyta, nes kuopos tuo klausimu nebalsavo. Buvo nutarta, kad iždininkas pinigų iš kuopų pareikalaus tik tada, kai reikės juos siųsti leidėjams už knygų spausdinimą. Sekretorius įpareigotas visas gautas lėšas fiksuoti ir kas mėnesį garsinti „Vienybėje lietuvininkų“. Naujasis prezidentas įsipareigojo prižiūrėti TMD tvarką⁴⁶.

Dalis tautiečių, suprasdami draugijos pastangas, atėjo į talką. Pavyzdžiui, Lietuvos sūnų draugija Elizabete, Naujojo Džersio valstijoje, 1898 m. rugsėjo 22 d. vienbalsiai nutarė paaukoti kiek kas gali – surinko 4,40 \$ ir pinigų pasiuntė „Vienybės“ redakcijai, už tai pageidavo po 10 knygelių „Keistučio“ ir „Orleano Mergelės“⁴⁷. Tokių pavyzdžių atsirasdavo vis daugiau. Tiesa, kuopos neapsiribojo savo gretų gausinimu, nario mokesčio rinkimu ir įvairių klausimų svarstymu. Pavyzdžiui, TMD kuopa Elizabete 1899 m. balandžio 3 d. surengė balių, norėdama surinkti pinigų savo bibliotekai (knygynui) kurti. Susirinko nemažai žmonių, nors „karšti katalikai“ bandė

⁴² A. B. Strimaitis, Tėvynės Mylėtojų Draugijos veikimo apžvalga (1986–1932), *Vienybė*, 1934 vasario 23, Nr. 16, p. 4.

⁴³ Tėvynės Mylėtojų Draugija, *Amerikos lietuvių istorija*, red. dr. Antanas Kučas, Boston, 1971, p. 180.

⁴⁴ Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvininkų*, 1898 gruodžio 7, Nr. 49, p. 586.

⁴⁵ M. J. Damijonaitis, Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvininkų*, 1899 gegužės 24, Nr. 21, p. 250.

⁴⁶ T. Astramskas, Reikalai „Tėvynės Mylėtojų“ Draugystės, *Vienybė Lietuvininkų*, 1898 birželio 8, Nr. 23, p. 274.

⁴⁷ Dr-tės L.S. komitetas, *Vienybė Lietuvininkų*, 1898 rugsėjo 28, p. 466.

atkalbėti daugumą eiti į „bedievišką“ renginį. Pavyko surinko net 48,80 \$, juos numatė panaudoti bibliotekai, kurioje lietuviai galėtų skaityti knygas ir laikraščius. Skaitydami, kaip buvo aiškinama, jie sužinos, kas dedasi pasaulyje; per mokslą geriau pažins savo padėtį ir reikalus, savo draugus ir išnaudotojus⁴⁸. O štai TMD kuopa Travers Sityje, Mičigano valstijoje, įsteigė Simono Daukanto biblioteką. Knygos čia, kaip pranešė spauda, padalytos į skyrius pagal jų turinį. Skaitytojų yra pakankamai. Skaitytojai net savo knygų ir laikraščių atneša į biblioteką, kad ir kiti galėtų paskaityti. Bibliotekoje galima rasti tokius laikraščius: „The Morning Record“, „Lietuva“, „Vienybė“, „Dirva“, „Viltis“, „Tėvynė“ ir „Tėvynės Sargas“⁴⁹. TMD kuopa Niuarke 1901 m. lapkričio 2 d. pastatė spektaklį „Ponas ir Mužikai“, į kurį, tiesa, susirinko nedaug žiūrovų, nes buvo „visokių trukdytojų“. Pavyko surinkti 8 \$ tautiškiems reikalams⁵⁰. Reikia pasakyti, kad TMD kūrimas ir kuopų rengiami baliai, spektakliai, siekiant rinkti pinigus švietimo reikalams, tapo dažnu reiškiniu. Tiesa, nuolat sulaukdavo stiprios kunigų ir karštų katalikų kritikos.

1899 m. rugsėjo viduryje baigėsi naujo TMD Centrinio komiteto rinkimai. Nors balsų dauguma prezidentu buvo išrinktas J. Pruselaitis iš Voterberio, jam atsisakius kuopa paprašė T. Astramsko toliau eiti tas pareigas. Sekretoriumi perrinktas M. J. Damijonaitis, išdininku – „Lietuvos“ redaktorius A. Olšauskas, bibliotekininku (knygiumi) – Nikodemus Olšinskas iš Klivlando, Ohajo valstijos. Į Literatūros komitetą išrinkti V. Stagaras, dr. J. Šliūpas ir K. J. Senkus, bet jie dar turėjo duoti savo sutikimą⁵¹. Kartu pranešta, kad Bruklino parapijos klebonas Antanas Milukas padovanojo draugijai savo knygos „Pajauta“ 60 egz., kuriuos pardavus po 25 centus pinigai bus skirti TMD išdui. Be to, jis dar 100 egz. paskyrė išsiųsti į Lietuvą moksleiviams. Atsidėkojant už tai A. Milukas buvo pripažintas TMD garbės nariu⁵². Tuojau kilo nepasitenkinimas. Niujorko ir Naujojo Džersio draugijos kuopos pasipiktino, kad neišrinktas T. Astramskas vėl tapo prezidentu – esą jis prezidentu negali būti, nes yra išrinktas SLA sekretoriumi. Be to, piktintasi tuo, kad T. Astramskas su niekuo nepasitaręs priėmė į garbės narius kunigą A. Miluką, „kaipo didžiausią TMD priešą“⁵³. Atsirado vėl proga pareikšti nuomonę visoms kuopoms. Visos jos laikėsi nuomonės, kad kun. A. Miluko nuopelnai tapti garbės nariu nepakankami, bet reikia jam pasakyti „ačiū“ už padovanotas knygas. Prezidento klausimu nuomonės išsiskyrė, tačiau buvo nuspręsta perrinkti TMD prezidentą⁵⁴. 1900 m. pradžioje, balsuojant kuopoms, balsų dauguma TMD prezidentu buvo išrinktas M. Bridickas iš Lost Kriko,

⁴⁸ Swetis. Isz Elizabeth, N.J., *Lietuva*, 1899 balandžio 28, Nr. 17, p. 2.

⁴⁹ T.M.D. sąnarys. Isz Traverse City, Mich., *Lietuva*, 1900 liepos 13, Nr. 28, p. 2.

⁵⁰ Teatrininkas. Isz Newarko, N.J., *Lietuva*, 1901 lapkričio 29, Nr. 48, p. 2.

⁵¹ T. Astramskas, Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvninkų*, 1899 spalio 10, Nr. 40, p. 478.

⁵² Ten pat.

⁵³ *Vienybė Lietuvninkų*, 1899 lapkričio 15, Nr. 46, p. 550.

⁵⁴ Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvninkų*, 1899 lapkričio 29, Nr. 48, p. 574.

Pensilvanijos valstijos⁵⁵. Beje, kunigas A. Milukas ne visų draugijos narių buvo laikomas priešu. Pavyzdžiui, nurodoma, kad 1899 m. gruodžio 19 d. TMD kuopos Saut Bostone susirinkime dalyvavęs kun. A. Milukas „savo karšta prakalba širdyse visų susirinkusių uždegė tėvynės meile“⁵⁶.

1900 m. TMD kuopų ir jų narių skaičius gana sparčiai augo. Liepos pradžioje fiksuojamos 33 kuopos ir 19 pavienių narių įvairiose JAV vietose. Įdomu ir tai, kad gana dažnai draugijos kuopos lietuvių gyvenamose vietose kūrėsi kartu su SLA kuopomis, kurių vadovas kartais būdavo tas pats žmogus. Pavyzdžiui Lorens, Masačusetso valstijoje, 1900 m. sausio 6 d. įsikūrusios SLA kuopos vadovu tapo W. M. Sabonis, TMD kuopos įkūrėjas. Tas pats W. M. Sabonis vasario 25 d., atvykęs pas savo bičiulį į krikštynas Louelio miestelyje toje pačioje valstijoje, rado ten susirinkusius beveik visus vietinius lietuvius, pradėjo aiškinti organizacijų kūrimo tikslus, siekiant lietuvių sustiprinimo. Susirinkusieji domėjosi ir aukėjo tautiškiems reikalams⁵⁷. Tai buvo svarbu, nes žmonės matė ir suprato, kad ir SLA, ir TMD dirba lietuvių labui.

Rugpjūčio 29 d. laikraštis „Vienybė lietuvių“ paskelbė, kad TMD gretose jau yra 933 nariai. Tuo numeriu (933) fiksuojamas dr. Jonas Basanavičius, kaip garbės narys (antras po V. Kudirkos), priklausantis Travers Sičio kuopai Mičigano valstijoje⁵⁸. Sekretoriaus ataskaitoje nurodoma, kad TMD išde, atlikus visus išmokėjimus, birželio 30 d. buvo 355,37 \$. Kadangi surenkamų pinigų išde daugėjo, draugija planavo per metus išleisti jau dvi knygeles. Tačiau aiškėjo ir tai, kad nario mokestis ne visų narių buvo laiku mokamas. Norėdama tai ištaisyti ir įtraukti į draugiją dar daugiau naujų narių, TMD vadovybė pranešė, jog tie, kurie iki 1901 m. sausio 1 d. įstos į draugiją ir sumokės metinį 60 centų mokestį, gaus visas keturias išleistas knyges. O įstojusieji po sausio 1 d. gaus tik tas knyges, kurios bus išleistos vėliau⁵⁹. Vis dėlto tokia akcija ryškesnių rezultatų neatnešė. Iki naujų metų pradžios nepavyko pritraukti į draugiją net šimto naujų narių. Dauguma tautiečių nepatikėjo tokiu TMD vadovybės pasiūlymu. Pavyzdžiui, Toringtone, Konektikuto valstijoje, lietuvių susirinkime, kuriame buvo bandoma įkurti TMD kuopą, pasakojant, kad už 60 centų metinį mokestį kiekvienas narys gaus keturias knygas, susirinkusieji suabejojo. Pakalbėjo, kad juos nori apgauti, ir išsiskirstė⁶⁰. Reikia manyti, kad panašių atsitikimų galėjo būti ir daugiau.

⁵⁵ *Vienybė lietuvių*, 1900 vasario 7, Nr. 6, p. 70.

⁵⁶ Sergunas D, So. Boston, Mass. *Vienybė lietuvių*, 1900 sausio 3, Nr. 1, p. 9.

⁵⁷ Lietuwys. Isz Lawrence, Mass., *Lietuva*, 1900 sausio 26, Nr. 4, p. 2; W. M. Sabonis, Isz Lowell, Mass., *Lietuva*, 1900 kovo 9, Nr. 10, p. 2.

⁵⁸ M. J. Damijonaitis, „Tėv. Myl. Draugystės“ metinis apskelbimas, *Vienybė lietuvių*, 1900 liepos 11, Nr. 28, p. 335; Tėvynės Mylėtojų Draugystės kontekstas, *Vienybė lietuvių*, 1900 rugpjūčio 29, Nr. 35, p. 418.

⁵⁹ Cent. Komitetas, prez. M. Bridickas, sekr. M. J. Damijonaitis, ten pat.

⁶⁰ Buvęs ant susirinkimo. Isz Torrington, Conn., *Lietuva*, 1900 spalio 26, Nr. 43, p. 2.

Aiškėjo ir kita draugijos problema. Pasirodo, kad kai kurie TMD nariai kėlėsi gyventi iš vienos vietos į kitą ir nepranešė TMD sekretoriui naujo adreso. Senuoju adresu pasiųstos knygos nepasiekdavo adresato – dalis jų sugrįždavo siuntėjui. Būdavo, kad ir visam pradingdavo. Visa tai draugijai kainavo. Negavę knygų, nariai rašė piktus laiškus TMD vadovybei. Sekretorius A. Ilgunas viešai kalbėjo, kad išsiuntinėjant paskutines knygas „daug nesmagumų turėjome“, ir prašė visų narių, kuopų atsiųsti teisingus adresus⁶¹. Deja, raginimas padėjo nedaug. Ir toliau pasitaikydavo tokių nesusipratimų.

1901 m., prieš naujus vadovybės rinkimus, buvo bandoma draugijos veikloje įdiegti naujovių. Siūlė kuopoms apsispręsti, kaip rinkti TMD Centrinio komiteto narius: ar visus iš karto, ar po du (pvz., prezidentą ir sekretorių) kas dvejus metus. Siūlė atsisakyti išdininko apdraudos, nes per dvejus metus be jokio reikalo išleista po 5 dolerius. Kėlė klausimą, kad TMD sekretorius turėtų gauti atlyginimą. Bet nenurodė, kiek turėtų gauti. Be to, pageidavo, kad TMD kuopų sekretoriai privalėtų parengti savo kuopos veiklos metinę ataskaitą ir atsiųsti Centrinio komiteto sekretoriui, kad centras žinotų apie kuopų veiklą. Taip pat jau kalbama apie nario mokesčio padidinimą iki 1 \$ metams⁶².

Balsavo 25 kuopos. Buvo perrinktas praeitų metų TMD Centrinis komitetas: prezidentas Vincas Daukšys, sekretorius Antanas Ilgunas, išdininkas A. Olšauskas, bibliotekininkas (knygius) – vietoje pasiligojusio N. Olšinsko, kuris netrukus mirė, paskirtas S. Makauskas (buvo antras pagal surinktus balsus). Bet ir jam atsisakius bibliotekininke tapo dr. Joana T. Želvienė (pirmoji moteris TMD vadovybėje) iš Plimuto, Pensilvanijos valstijos. Į Literatūros komitetą išrinko dr. J. T. Želvienę, J. Kėkštą (Plimutas) ir A. Lialį (Čikaga, Iliojaus valstija). 1901 m. spalio 9 d. duomenimis, draugijoje buvo 1270 narių, o ižde –564,91 \$⁶³

Remiantis balsavimo rezultatais, kuriuos paskelbė tik 1902 m. kovo 26 d. (ilgai užsitęsė susirašinėjimas), kuopos pritarė, kad TMD sekretoriui būtų mokamas 25 \$ per metus atlyginimas, kad metinis mokestis liktų tas pats – 0,60 \$ (bet kas nori, tas gali mokėti ir daugiau), kad kuopų sekretoriai rengtų metines ataskaitas. Atsisakyta išdininko apdraudimo. Be to, prie TMD išdo įkurtas fondas studijuojančiam jaunimui šelpti. Nuo 1902 m. kovo 26 d. atsisakyta skelbti naujus narius numeriais, nes dalis senųjų narių, persikėlusius į kitą vietą, vėl užsirašo kaip nauji nariai į vietinę kuopą⁶⁴. Spaudoje pateikiama narių numeracija jau neatspindėjo TMD narių skaičiaus. Aiškėjo ir tai, kad kai kurios seniau susikūrusios kuopos suirdavo ir vėl atsikurdavo. Tam įtakos

⁶¹ A. Ilgunas, Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvninkų*, 1901 balandžio 17, Nr. 16, p. 189.

⁶² V. Daukšys, A. Ilgunas, „T.M.D-ės“ kuopoms, *Vienybė Lietuvninkų*, 1901 rugsėjo 18, Nr. 38, p. 453–454.

⁶³ A. Olszevskis, Kasos stovis, *Vienybė Lietuvninkų*, 1901 spalio 9, Nr. 41, p. 490.

⁶⁴ Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, ten pat, p. 489–490; V. Daukszyzys, „T.M.D-ės“ kuopoms, *Vienybė Lietuvninkų*, 1902 kovo 26, Nr. 13, p. 153–154; Isz Lietuviškų dirvų, *Lietuva*, 1902 gegužės 23, Nr. 21, p. 2.

turėjo ne tik lietuvių vidinė migracija, bet ir kai kurių narių draugijos veiklos supratimo stoka – nematydavo materialios naudos sau arba pakludavo kritiškai kunigų nuomonei. Pavyzdžiui, Sent Luiso kuopa Ilinojuje sunkiai kūrėsi iš naujo, nes nauji nariai nenorėjo prisirašyti „vien dėl to, kad TMD neišleidžia maldaknygių, bet vien moksliskas knyguotes, kurių jie neįstengia suprasti“. Sausio 11 d. sušauktame kuopos susirinkime prisirašė 8 nauji nariai. Buvo sakoma, kad galėjo prisirašyti ir daugiau narių, bet karšti katalikai plėšė kvietimus nuo sienų; gąsdino, jog susirinkime bus sakomi J. Šliūpo pamokslai prieš bažnyčią⁶⁵. Kūrėsi ir naujos kuopos, pavyzdžiui, savo kuopą įkūrė Gardnerio (Masačusetso valstija) lietuviai.

TMD vadovybė iškėlė idėją steigti lietuvių išeivijos muziejų. Daugiausia iniciatyvos tuo klausimu rodė dr. Joana T. Želvienė. Mintį davė keliamas TMD istorijos rašymo klausimas. J. T. Želvienė aiškino, kad pirmiausia reikia surinkti visus laiškus, rašytus draugijos reikalais, visas draugijos išleistas knygas (pageidautina, kietais viršeliais), kitus lietuviškus raštus, visus Amerikos spaudoje skelbtus straipsnius apie draugiją, rinkti „visokius tautiškus, istoriškus daiktus“. Visa tai reikia sudėti muziejuje ir tik tada „bus galima parašyti teisingą TMD istoriją“⁶⁶. Tai svarbu vien dėl to, kad išeivija jau suvokia, jog reikia išsaugoti savo veiklos dokumentinį ir daiktinį paveldą.

Tradiciškai 1902 m. lapkričio 15 d. buvo išrinkta nauja TMD vadovybė. Balsavo tik 11 kuopų (kitos savo rezultatus atsiuntė vėliau, bet jų neįskaitė). Naujuoju TMD prezidentu išrinko Joną Tareilą iš Voterberio Konektikuto valstijoje, sekretoriumi – V. Martišių iš Trentono Misūrio valstijoje, bibliotekininke toliau liko J. T. Želvienė. Į Literatūros komitetą vietoje atsisakiusio J. Kėkšto išrinktas V. Daukšys. Išdininkas – A. Olšauskas⁶⁷.

Naujoji vadovybė energingai ėmėsi darbų. Buvo paskelbta, kad Literatūros komitetas turi dar nespausdintus net keturių knygų rankraščius. Bet tuo metu TMD išde kartu su Moksleivių fondo pinigais (37,21 \$) buvo likę 328,36 \$⁶⁸. Reikėjo gana greitai papildyti draugijos finansus. Prezidentas J. Tareila per spaudą kreipėsi į kuopas ir agitavo bandyti pritraukti kuo daugiau naujų narių į draugiją. Jis rašė⁶⁹:

Mums gi, amerikiečiams lietuviams, kurie turime karštą jausmą dėl prispaustos tėvynės, yra visai menkas daiktas užmokėti 60 ct. ant metų, o jei mus daugelis prigulės prie T.M.D., tai tada suvienytomis pajėgomis nesunku bus atlikti visus tautos naudingus darbus.

⁶⁵ Skarmalius, Isz E. St. Louis, Ill., *Lietuva*, 1902 sausio 3, Nr. 1, p. 2; tas pats, Isz E. St. Louis, Ill., *Lietuva*, 1902 sausio 31, Nr. 5, p. 2.

⁶⁶ V. Daukšys, „T.M.D-ės“ kuopoms, *Vienybė Lietuvninkų*, 1902 spalio 15, Nr. 42, l. 502.

⁶⁷ V. Daukšys, A. Ilgunas, „T.M.D-ės“ kuopoms, *Vienybė Lietuvninkų*, 1902 gruodžio 3, Nr. 49, p. 585.

⁶⁸ V. Martišius, Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvninkų*, 1903 balandžio 29, Nr. 17, p. 202; A. Olszevskis, Kasos stovis, *Vienybė Lietuvninkų*, 1903 vasario 11, Nr. 6, p. 71.

⁶⁹ J. Tareila, Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, ten pat, p. 70–71.

Be to, prezidentas dėl paramos draugijai net kelis kartus plačiu atsišaukimu kreipėsi ir į kitas JAV lietuvių organizacijas, primindamas meilę Tėvynei, pagalbą vargstantiems Lietuvoje. Deja, atsišaukė tik viena draugija – Lietuvos sūnų draugija iš Voterberio – ir paaukojo 11 \$⁷⁰. O štai Niu Heivene (Konektikuto valstija) lietuviai verslininkai nusprendė paskirti tautos reikalams 5 % pajamų nuo kovo–spalio mėn. parduotų prekių – per „Lietuvos“ redakciją pasiuntė TMD išdui 30,41 \$⁷¹. Nors ir buvo pastebimas iniciatorių nusivylimas, rankų jie nenuleido – ragino, kalbėjo ir vis tikėjosi paramos iš tautiečių. Ir pačiose TMD kuopose buvo dedamos pastangos surasti papildomų lėšų – rengiamos loterijos, ruošiami baliai, pardavinėjamos tautiečių dovanotos knygos ir pan.⁷²

1903 m. pabaigoje paskelbtoje TMD veiklos ataskaitoje pažymėta, kad per metus draugija padidėjo dar šešiomis naujomis kuopomis ir prisidėjo 305 nauji nariai. Buvo sakoma, kad draugijoje jau yra apie 2000 narių⁷³. Toks skaičius fiksuojamas ir 1904 m. Bet tai labai nedžiugino TMD vadovybės, nes tie 2000 narių nesudarė nė 1 % to meto JAV lietuvių. Metinių įplaukų buvo 481,83 \$, o aukų – 144,71 \$. Atspausdintos dvi knygelės 9000 egz. tiražu, o išplatinta 4700 egz. Knygų leidybos išlaidos (ir kitos smulkios išlaidos) – 587,81 \$. Metų pabaigoje išde liko 287,65 \$ Pati vadovybė savo veiklą įvertino kaip „pusėtinai didoką žingsnį pirmyn“⁷⁴.

Iki lapkričio 10 d. vyko kuopų balsavimas renkant centrinę vadovybę. Dalyvavo 17 kuopų. Pagal rinkimų rezultatus turėjo likti senoji vadovybė, bet jos nariams atsisakius, motyvuojant asmeniniais reikalais (pavyzdžiui, J. Tareila tapo SLA prezidentu), buvo išrinkti nauji: TMD prezidentas – M. Paltanavičius (1 metams), sekretorius – A. Ramanauskas (2 metams), išdininkas – J. Naujokas (1 metams), bibliotekininkė – dr. J. T. Želvienė (2 metams), į Literatūros komitetą – Juozas Oto Širvydas (3 metams)⁷⁵. Kaip matome, jau rinkta pagal naują sistemą – ne kiekvienas vieniems metams, o tik prezidentas ir išdininkas. Taip bandyta pagyvinti draugijos vadovybę.

Naujoji vadovybė išsikėlė tikslą ne tik kurti naujas kuopas, telkti naujus narius, bet ir „mėginti sujudinti visą Lietuvą Amerikoje prie tautiškų darbų [...], nėra dar per vėlu sukoncentruoti tautiškas draugystes, išsimėčiusias po visą pasvietį į vieną centrą, ir dirbti vienybėje dėl tautos labo“⁷⁶. Be to, lietuviai jau buvo raginami kurti TMD kuopas ir kitose šalyse, pvz., Anglijoje,

⁷⁰ J. Tareila, Už savo apšvietimą turime patys pasirūpinti, *Vienybė Lietuvininkų*, 1903 liepos 7, Nr. 26, p. 311–312; V. Martiszius, Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvininkų*, 1903 rugsėjo 9, Nr. 36, p. 431.

⁷¹ Cvirka, Nuo Tautiškos pardavinycios New Haveno, Conn, *Lietuva*, 1903 spalio 23, Nr. 43, p. 2.

⁷² T.M.D. Literatizskas Kom. Tėvynės Myletoju Draug. Sąnariams, *Vienybė Lietuvininkų*, 1903 rugsėjo 16, Nr. 37, p. 441.

⁷³ J. Tareila, V. Martiszius, Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvininkų*, 1903 gruodžio 9, Nr. 49, p. 587.

⁷⁴ Ten pat.

⁷⁵ J. Tareila, Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvininkų*, 1903 gruodžio 2, Nr. 48, p. 575.

⁷⁶ M. Paltanavičia, Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvininkų*, 1904 kovo 9, Nr. 10, p. 119.

Vokietijoje. Buvo manoma, kad vieninga tautinė veikla bus ir ekonomiškai naudingesnė – bus galima sukaupti daugiau pinigų ir leisti daugiau reikalingų knygų. Per spaudą ir per kuopas platino TMD atsišaukimus, kvietė lietuvius dirbti išvien. Atsišaukimuose dar kartą buvo sakoma, kad mokslo knygelių leidimas ir platinimas ne tik šviečia tautą, bet ir tobulina lietuvių kalbą: „be mokslo neišrišime jokio klausimo [...], be mokslo liuosybės nėra“⁷⁷.

1904 m. balandžio 2 d. Škotijoje, Mosende, vietiniai lietuviai įkūrė TMD kuopą su 23 nariais. Pirmame susirinkime išsirinko kuopos viršininku Kazį Kondrotą, sekretoriumi – Juozą Čerkevičių, išdininku – Jurgį Prancevičių, bibliotekininke – Ona Pautienę. Surinko nario mokesť⁷⁸. Tai buvo pirmoji ne JAV teritorijoje įkurta TMD kuopa. Be to, spaudoje pasirodė pranešimas, kad Šveicarijoje prie TMD kuopos prisirašė keturi lietuviai studentai ir atsiuntė nario mokesť – 4 rb. (2 \$). Vėliau kažkaip keistai buvo paneigta žinia, kad Šveicarijoje yra įsikūrusi kuopa⁷⁹. Birželio 5 d. vykęs Susivienijimo lietuvių laisvamanių (SLL) 5-asis seimas Filadelfijoje svarstė galimybę kartu su TMD platinti knygas Lietuvoje⁸⁰. Bet TMD kuopos balsuodamos atmetė SLL siūlymą⁸¹. Tam įtakos turėjo akivaizdus tos organizacijos laisvamaniškumas – su ja dalis draugijos narių nenorėjo bendrauti.

Spauda išgarsino faktą, kad Mainervilyje sunykus pirmajai TMD kuopai jos vietoje birželio mėn. devynios lietuvaitys įkūrė pirmąją moterų draugijos kuopą. Sužinojusi tai, TMD vadovybė prašė šios kuopos nares „pakrutinti vyrus“, kad jie atgaivintų vyrišką kuopą⁸².

Be nario mokesčio, vis buvo ieškoma ir randama kitų finansinių šaltinių. Spauda paskelbė, kad Voterberio lietuviai, apie 46 žmones, susitarė bendrai nusifotografuoti ir kiekvienas paaukos po 1 \$ Apmokėjus nuotraukos pagaminimo ir įreminimo išlaidas, likusius 39,65 \$ pasiuntė TMD išdui⁸³. TMD prezidentas M. Paltanavičius lankėsi pas kun. A. Miluką, šis pažadėjo duoti draugijai savo išleistą dviejų dalių „Albumą“ neribotu kiekiu (iki 500 egz.) tik po 50 ct už abi dalis (kurių tikra kaina – 1,50 \$). Tai buvo kunigo dovana draugijai. M. Paltanavičius tikėjosi „Albumą“ parduoti draugijos nariams po 75 ct, o 25 ct skirtumą numatė skirti TMD išdui⁸⁴.

Toliau buvo rengiamos loterijos. F. Bagdonas iš Niujorko draugijai padovanojo originalų dailininko paveikslą, o A. B. Strimaitis iš Mahanoi Sičio (Pensilvanijos valstija) – siuвамąją

⁷⁷ Ten pat; A. Ramanauckas, Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvninkų*, 1904 vasario 3, Nr. 5, p. 58.

⁷⁸ J. Čerkevičius, Iš Škotijos, Mossend, *Vienybė Lietuvninkų*, 1904 gegužės 4, Nr. 18, p. 216.

⁷⁹ J. Naujokas, Ir juodušystė kaštuoja, *Vienybė Lietuvninkų*, 1904 birželio 1, Nr. 22, p. 262.

⁸⁰ Protokolas 5-to Seimo S.L.L. laikyto 5 birželio, 1904, ant Caledonian Hall, Philadelphia, Pa., *Vienybė Lietuvninkų*, 1904 liepos 6, Nr. 27, p. 322.

⁸¹ M. Paltanavičia, Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvninkų*, 1904 rugpjūčio 31, Nr. 35, p. 419.

⁸² M. Paltanavičia, Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvninkų*, 1904 lapkričio 9, Nr. 45, p. 538.

⁸³ A. Ramanauckas, Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvninkų*, 1904 birželio 6, Nr. 25, p. 299.

⁸⁴ M. Paltanavičia, Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvninkų*, 1904 liepos 6, Nr. 27, p. 322.

mašiną. TMD vadovybė parengė loterijos bilietus ir juos perdavė kuopoms išplatinti⁸⁵. Surinkti pinigai taip pat buvo numatyti TMD išdui. Lietuvių politinis klubas iš Junjon Sičio Konektikute surinko ir paaukojo 12 \$ Moksleivių fondui. Už tai per spaudą buvo pagirtas, pažymėta, kad ir kitos draugijos neužmiršta tautos reikalų⁸⁶.

Draugija sprendė savo Moksleivių fondo klausimą. Dauguma narių pareiškė maną, kad tam fondui reikėtų rinkti aukas toliau, bet patį fondą pavesti „Aušros“ draugijai. Draugija užklausė TMD vadovybės, kokiomis sąlygomis galimas toks susijungimas. Tai kuopos turėjo nuspręsti balsuodamos. Kol nebuvo bendro sprendimo, TMD toliau kiek galėdama rėmė savo vienintelį globotinį V. Martišių, Ruskino universiteto studentą. Iki lapkričio 27 d. pasibaigęs balsavimas parodė, jog dauguma kuopų pritaria, kad Moksleivių fondas būtų pavestas „Aušros“ draugijai Čikagoje⁸⁷.

Įdomu tai, kad TMD nesureagavo į svarbų įvykį Lietuvoje – 1904 m. gegužės 7 d. caras Nikolajus II galiausiai panaikino lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimą. Tiesa, nors jau susidarė palankesnės sąlygos plėsti lietuvių kultūrą, krašte ir toliau išliko griežta cenzūra.

1904 m. lapkričio 27 d. 30 kuopų balsuodamos prezidentu vėl perrinko M. Paltanavičių (1 metams). Už jį balsavo net 26 (iš 30) kuopos. Išdininku perrinktas J. Naujokas (1 metams), į Literatūros komitetą išrinkti F. Matulaitis ir V. Šliakis (abu 3 metams), bibliotekininku (knygiumi) – J. Simanavičius (3 metams). Sekretorius turėjo būti renkamas kitais metais. Senoji vadovybė išleido dvi knygas, sutiko paremti dr. J. Šliūpo knygutę „Istorija Lietuvos po jungu Maskolių“ anglų k. Naujoji vadovybė gavo išdą, kuriame buvo sukaupta 500,10 \$⁸⁸ Tai buvo tvirtas pagrindas toliau vykdyti TMD darbus.

TMD lietuviškų knygų leidyba

TMD pradžioje buvo nutarusi kaip pirmą savo darbą išleisti Kristijono Donelaičio raštus. Tačiau tą idėją pirmiau įgyvendino laikraščio „Garsas“ redakcija. Savaitraštis „Lietuva“ patarė draugijai pirmiausia išsiaiškinti, kokias knygas reikėtų leisti, ir pasistengti gauti knygų rankraščius, kad „daugiau nieks kelio neužbėgtų“. Rekomendavo išsirinkti Literatūros komitetą, kuris ir nuspręstų, kokias knygas verta spausdinti. Į komitetą siūlė pasikviesti lietuvių inteligentų ne tik iš JAV, bet ir iš Europos⁸⁹.

⁸⁵ M. Paltanavičia, Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvninkų*, 1904 gruodžio 7, Nr. 49, p. 586.

⁸⁶ *Vienybė Lietuvninkų*, 1904 rugpjūčio 31, Nr. 35, p. 419.

⁸⁷ M. Paltanavičia, Reikaluose Tėv. Myl. Dr., *Vienybė Lietuvninkų*, 1904 rugsėjo 28, Nr. 39, p. 468; M. Paltanavičia, Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvninkų*, 1904 gruodžio 14, Nr. 50, p. 600.

⁸⁸ Ten pat.

⁸⁹ Tėvynės Mylėtojų draugystės reikaluose, *Lietuva*, 1896 gruodžio 12, Nr. 50, p. 2.

Mainerzviliečiai nusprendė, jog reikia išleisti veikalėlį „Genių dėdė“, o P. Mikolainis pasiūlė išleisti Valančiaus „Palangos Juzę“ ir J. Basanavičiaus surinktas „Ožkabalių dainas“. TMD vadovybė nebuvo patenkinta tokiais savo narių sprendimais, nes jautė, kad kuopų „nutarimų“ bus daugiau ir susidarys painiavos. Reikėjo aiškesnio sprendimo. Draugijos vadovas J. Kazakevičius pranešė, kad svarstyti pateiktas dr. Vinco Kudirkos (V. Kapsio slapyvardžiu) vertimo rankraštis⁹⁰. Kodėl, pavyzdžiui, netiko J. Basanavičiaus surinktos dainos? Dainas jis buvo pasiuntęs laikraščio „Vienybė lietuvninkų“ redaktoriui J. Paukščiui, šis jas perdavė TMD vadovybei. Paašikėjo, kad daug dainų jau buvo spausdintos. Todėl P. Mikolainis kreipėsi į J. Basanavičių su klausimu, kaip reikėtų su tomis dainomis pasielgti⁹¹ – atsisakyti ar dar kartą publikuoti? J. Basanavičius, sveikindamas draugijos įsikūrimą ir jai pavesdamas dainas, atsakė paprastai: „darykite su jomis kaip ir kas jums patinka“⁹². Toks atsakymas, matyt, TMD vadovybės netenkino.

TMD kilo dar viena problema – kur spausdinti pasirinktus veikalus: JAV ar Europoje? Šį klausimą iškėlė TMD prezidentas J. Kazakevičiaus Mainerzvilio kuopos susirinkime. Kuopa nutarė spausdinti Amerikoje, nors P. Mikolainis rašė, kad knygų spausdinimas Tilžėje (spaustuvininkas Otto von Mauderode) kainuos perpus pigiau. Be to, matyt, buvo galvojama apie patogesnę knygų platinimą Lietuvoje – nereikės jų siųsti iš JAV. Savaitraštis „Lietuva“ sureagavo pažymėdamas, kad TMD turi rūpintis kuo pigiau atspausdinti knygas ir kuo daugiau jų atspausdinti, kad būtų galima platinti. Tai bus galima padaryti taupiai leidžiant surinktus pinigus. Laikraštį piktino, kad viena kuopa sau leidžia „primesti savo sprendimus“ TMD centrinei administracijai⁹³. Buvo keliama mintis, kad reikia kolektyvinio visų kuopų sprendimo ir tik daugumos sprendimas nulems, kur reikia spausdinti knygas. Nuspręsta spausdinti Tilžėje. Pirmoji knyga – V. Kudirkos iš lenkų kalbos išversta penkių veiksmų tragedija „Keistutis“ (101 puslapio) – buvo atspausdinta ir TMD šią knygą gavo 1897 m. lapkričio pradžioje. Nors spausdinimas atsiėjo pigiau, T. Astramskas viešai rašė, jog Prūsiose „taip ilgai ten trunka atspausdinimas, nes ant pirmosios knygelės laukėme taip ilgai, kad net dvi knygutes būtų tapę atspausdintos, kol sulaukėme vieną“⁹⁴. Pirmoji knygutė lietuvių spaudoje susilaukė nevienareikšmiško vertinimo – vieni peikė („Saulė“ ir „Kardas“), kiti gyrė („Rytas“). Buvo paašikinta, kad ne kiekviena knyga ar laikraštis gali visiems patikti. Bet kas ją skaitys, tai tikrai ras žinių apie mūsų Lietuvos praeitį.

⁹⁰ J. Kazakevicze, Reikalai „Tėvynės Mylėtojų“ draug., *Vienybė Lietuvninkų*, 1897 vasario 3, Nr. 5, p. 60.

⁹¹ 1896 12 20 P. Mikolainio iš Niujorko laiškas J. Basanavičiui į Bulgariją, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LLTI BRS), f. 2 – 1204, l. n.

⁹² 1897 01 09 J. Basanavičiaus iš Varnos laiškas P. Mikolainiui į Niujorką. Ten pat, f. 2 – 2194, l. 4.

⁹³ Tėvynės Mylėtojų draugystės reikaluose, *Lietuva*, 1897 balandžio 24, Nr. 17, p. 2.

⁹⁴ T. Astramskas, Reikalai „Tėvynės Mylėtojų“ draug., *Vienybė Lietuvninkų*, 1897 gruodžio 8, Nr. 49, p. 587.

Knygutės tuoju buvo išsiuntinėtoms kuopoms ir kartu paraginta daryti susirinkimus, rinkti aukas kitam leidiniui⁹⁵.

Nesutarimų buvo ir daugiau. Spauldoje pranešė, kad iš Literatūros komiteto pasitraukė kunigas A. Kaupas. Į jo vietą sutiko eiti savaitraščio „Garsas“ redaktorius V. Stagaras. Paaiškėjo, kad TMD vadovybė neprašė komiteto prieš spausdinimą peržiūrėti dramos „Keistutis“ rankraštį. J. Kazakevičius viešai paaiškino, jog taip atsitiko dėl to, kad draugija norėjo paskubinti leidybos reikalą. Be to, kaip jis pareiškė, V. Kudirkos (V. Kapso) raštai, kurie buvo spausdinami „Varpe“, yra gerai žinomi ir jokių abejonių nekėlė⁹⁶. Tačiau praktiškai buvo pažeisti TMD įstatai. Panaši situacija susiklostė su antra knyga – Šilerio „Orleano Mergelė“ (penkių veiksmų tragedija), kurią V. Kudirka išvertė iš vokiečių kalbos. Šį rankraštį parūpino Literatūros komiteto narys A. Šernas, kuriam imponavo knygutėje fiksuojamas „karštas patriotizmas“. Bet rankraščio nematė antrasis komiteto narys V. Stagaras. Tiesa, rankraštis gavo palaikymą iš TMD sekretoriaus P. Mikolainio⁹⁷. Iš esmės Literatūros komitetas, sudarytas turint gerų norų, turėjo specifinį trūkumą – ne visi komiteto nariai buvo kvalifikuoti tam darbui: rankraščių redagavimo, taisymo ir tvarkymo. Vėliau šį klausimą viešai kėlė ir spaulda. Pripažindami, kad Amerikoje tarp lietuvių yra labai mažai „literatų“ ir tie patys perkrauti darbais, spauldoje kai kurie aktyvesni išeiviai siūlė kreiptis į Europos lietuvius, kurių raštus daugiausia ir leido draugija⁹⁸.

„Orleano Mergelės“ rankraštį išsiuntė į Tilžę. 1898 m. rugsėjo 5 d., anot P. Mikolainio, iš Tilžės į JAV ekspresu leidykla atsiuntė po 500 abiejų knygelių egzempliorių (persiuntimas atsiėjo 9,10 \$). Iš karto jos nebuvo perduotos TMD vadovybei. Reikėjo galutinai išspręsti finansinius dalykus. P. Mikolainis aiškino, kad jam draugija yra skolinga 110,98 \$ už antros knygos išleidimą, už kurią jis ir sumokėjo lyg ir savais pinigais⁹⁹. Spauldoje tuo klausimu užvirė diskusija tarp T. Astramsko ir P. Mikolainio. Aiškėjo, kad tvarkos TMD finansuose trūko¹⁰⁰. Norėdamos užglaistyti nesutarimus, atgauti iš P. Mikolainio knygas ir skatinti tolesnę draugijos veiklą, didesnė dalis kuopų nutarė dalimis grąžinti P. Mikolainiui skolą ir 1899 m. vasario 7 d. jam buvo pervesta pirminė 35 \$ suma. Kartu TMD Centrinis komitetas visuomenę informavo, kad spauldai ruošiamas dar nepublikuotas patriotiškas Žemkalnio rankraštis „Lenkai ir Lietuviai nuo 1228 iki 1430 m.“, kurį draugijai perdavė A. Šernas, gavęs iš „Varpo“ redakcijos¹⁰¹. 1899 m. pabaigoje visuomenei buvo pranešta apie pirmųjų dviejų leidinių likimą: knygų „Keistutis“ ir „Orleano Mergelė“ po 427

⁹⁵ Ten pat.

⁹⁶ J. Kazakevicze, Reikalai „Tėvynės Mylėtojų“ draug., *Vienybė Lietuvininkų*, 1897 rugpjūčio 4, Nr. 31, p. 370.

⁹⁷ Szernas, Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvininkų*, 1898 kovo 16, Nr. 11, p. 130.

⁹⁸ Mėgstame ypač spręsti apie ko nesuprantame, *Lietuva*, 1904 gruodžio 16, Nr. 51, p. 2.

⁹⁹ P. Mikolainis, Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvininkų*, 1898 lapkričio 30, Nr. 48, p. 575.

¹⁰⁰ Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvininkų*, 1898 gruodžio 14, Nr. 50, p. 598–600.

¹⁰¹ Centr. Komitetas, Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvininkų*, 1899 vasario 15, Nr. 7, p. 84–85.

ir 398 egzempliorius išsiuntė TMD nariams, po 20 knygučių pasiūsta laikraščių redakcijoms ir „intelligentams“, taip pat parduota: A. Olšauskui – 120 ir 10 egzempliorių, J. Paukščiui – po 50 egzempliorių kiekvienos. Pas P. Mikolainį dar liko 528 ir 193 egzemplioriai, o Tilžėje, leidykloje, 2850 ir 2321 egzempliorius. Dar 3 „Orleano Mergelės“ knygutės buvo parduotos privačiai¹⁰².

1900 m. pradžioje TMD sekretorius M. J. Damijonaitis pranešė, kad Čikagoje 4500 egzempliorių, iš jų 1050 – kietais viršeliais, atspausdinta Žemkalnio knygutė „Lenkai ir Lietuviai nuo 1228 iki 1430 m.“ (64 p.). Spausdino savaitraščio „Lietuva“ redakcija. Knygelės išleidimas kainavo 116,87 \$¹⁰³. Sumokėjus šią sumą, TMD ižde liko 204,48 \$. Jų jau pakako naujam leidiniui. Be to, sekretorius kėlė mintį, kad 1500 šio leidinio knygelė reiktų perduoti „Ūkininko“ redakcijai Tilžėje (gegužės 15 d. išsiuntė 1294), po 2000 knygelė „Keistutis“ ir „Orleano Mergelė“ išsiųsti platinti Lietuvoje, o likusius egzempliorius parsigabenti iš Tilžės į JAV¹⁰⁴.

Pastebėta, kad naujoji TMD vadovybė bandė surasti lietuvių autorių, pvz., Petro Armino-Trupinėlio ar Višteliausko, rankraščių, kad juos galėtų publikuoti. Ragino visuomenę prisidėti prie to reikalo¹⁰⁵. Tačiau aiškėjo, kad rasti originalių ir tinkamų rankraščių nėra lengva. Atidavusi Žemkalnio rankraštį leidybai, draugija jau neturėjo ką pasiūlyti leidėjams.

Didesnės finansinės įplaukos leido 1900 m. išleisti dvi knygutes: „Grovo Kyburgo kelionė Lietuvon 1397 m.“ (52 p.), kurią parašė dr. J. Basanavičius ir spausdino „Vienybės lietuvininkų“ spaustuvė Plimute, Pensilvanijoje, ir vertimą iš rusų kalbos – knygelę „Vanduo ant žemės, po žeme ir viršuje žemės“ (33 p.), kurią spausdino „Lietuvos“ spaustuvė Čikagoje (4500 egz.) už 76,00 \$¹⁰⁶. Paskutinės knygutės 1900 egz. išsiuntė „Ūkininko“ redakcijai į Prūsiją. Be to, pritrūkus pirmųjų dviejų knygelė, TMD vadovybė užsakė jų po 800 egzempliorių atsiųsti iš Tilžės į JAV¹⁰⁷.

1901 m. balandžio 17 d. „Vienybės lietuvininkų“ savo skaitytojams ir TMD kuopoms pranešė, kad „Lietuvos“ spaustuvei jau atiduota knygutė „Baudžiava Lietuvoje“, o „Vienybės lietuvininkų“ spaustuvei¹⁰⁸ – knygutė „Geologija“, kuri turės 47 iliustracijas ir jos spausdinimas užims ilgesnį laiką. Buvo pažymima, kad rankraščių peržiūrėjimas ir taisymai, kuriuos atliko

¹⁰² P. Mikolainis, Ataskaita knygu T.M.D., *Vienybė Lietuvininkų*, 1899 lapkričio 15, Nr. 46, p. 550.

¹⁰³ Ši knygelė buvo daugiau kaip perpus plonesnė už antrą knygelę „Orleano Mergelė“, bet spausdinimas kainavo tiek pat. Taigi, spausdinimas JAV atsiėjo daugiau nei dvigubai. Bet leidyba ėjo greičiau, TMD knygelę gavo laiku ir galėjo operatyviai išdalyti savo nariams.

¹⁰⁴ M. J. Damijonaitis, Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvininkų*, 1900 vasario 7, Nr. 6, p. 70.

¹⁰⁵ Centr. Komitetas, Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvininkų*, 1899 vasario 15, Nr. 7, p. 84–85.

¹⁰⁶ *Tėvynės Mylėtojų Draugija. Įstatai ir Istorija*, Brooklyn, N.Y., 1916, p. 51; Naujos knygos, *Lietuva*, 1900 rugpjūčio 3, Nr. 31, p. 3.

¹⁰⁷ V. Daukszys, Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvininkų*, 1900 lapkričio 21, Nr. 47, p. 562.

¹⁰⁸ Matome, kad yra spausdinimo darbų pasidalijimas tarp dviejų lietuviškų savaitraščių leidyklų. Duodama galimybė užsidirbti saviems. Neatsitiktinai savaitraščio „Lietuva“ savininkas A. Olšauskas ilgokai darbavosi kaip TMD išdininkas – „Lietuva“ buvo didžiausia TMD rėmėja.

Literatūros komitetas, pareikalavo laiko ir tik dabar rankraščius galima atiduoti spaudai¹⁰⁹. Matome, kad kuopos ėmė labiau įsitraukti svarstydamos galimų knygų leidybą ateityje. Buvo siūloma išleisti lietuvišką „Visuotinę istoriją“, prabilta ir apie elementorių JAV lietuvių vaikams. Mat Bostono kuopos vadovas K. M. Lubensas sunerimęs paragino tautiečius labiau rūpintis savo vaikų lietuviybės išsaugojimu, nes tarp jų vis labiau dominuoja anglų kalba. Jis ragino mokyti vaikus lietuvių kalbos ir istorijos, kad „su mumis nepasibaigtų pradėtas darbas kultūriškam mūsų prisikėlimui. Išauklėkime naują didvyrių eilę brangiai savo tėvynei.“¹¹⁰ Be to, dar 1900 m. buvo pasiūlyta idėja išleisti dr. V. Kudirkos raštus, parašyti platesnę biografiją. Prieš naujus TMD vadovybės rinkimus kreiptasi į kuopas siekiant apsvarstyti šį klausimą. Tačiau tą V. Kudirkos klausimą teko atidėti vėlesniam laikui, nors jau buvo paskirti 100 \$ jo biografijai rašyti. Mat, kaip pranešė spauda, patys „Lietuvos inteligentai [...] renka ant to pinigų“. Visuomenei paaiškinta, kad tik tada TMD tuo reikalu rūpinsis, jeigu Lietuvos žmonės tuo nebeužsiims¹¹¹.

1901 m. TMD išleido dar dvi knygučes. Pirmoji (šeštas TMD leidinys) – „Baudžiava Lietuvoje“ (76 p.), versta iš vokiečių k., atspausdinta savaitraščio „Lietuva“ spaustuvėje Čikagoje. Tai trumpa baudžiavos atsiradimo ir raidos istorija. Be to, knygučės pabaigoje pridėta informacija apie TMD. Knygučės kaina – 10 centų. Antroji – mokslinio pobūdžio knyga „Geologija“ (144 p.), parašyta Edinburgo universiteto profesoriaus Archibaldo Geikie, versta iš anglų k., išleista „Vienybės lietuvininkų“ spaustuvėje Plimute. Jos kaina – 25 centai¹¹².

1902 m. kovo 26 d. pranešama, kad jau netrukus turėtų pasirodyti nauja, aštunta TMD knygučė „Kaip sutaisytas žmogaus kunas“ (144 p.) su 29 iliustracijomis. Joje buvo aiškinama žmogaus fiziologija. Buvo sakoma, kad knygučė išleista gera lietuvių kalba. Ją spausdino „Vienybės lietuvininkų“ spaustuvėje Plimute. Tai TMD kainavo 334,23 \$. 1 egzempliorius buvo parduodamas už 25 centus¹¹³.

1902 m. liepos 9 d. „Vienybė lietuvininkų“ paskelbė TMD ataskaitą (lentelė) apie išleistas pirmąsias septynias knygas ir jų išplatinimą¹¹⁴:

Knyga	Egz. skaičius	Išsiųsta Ūkininko red.	Išsiųsta TMD kuopoms	Liko pas bibliotekininką
„Keistutis“	4000	1966	1436	598
„Orleano Mergelė“	3000	1506	1087	407

¹⁰⁹ A. Ilgunas, Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvininkų*, 1901 balandžio 17, Nr. 16, p. 189.

¹¹⁰ K. M. Lubens, Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvininkų*, 1901 liepos 17, Nr. 29, p. 345.

¹¹¹ V. Daukszys, „T.M.D-ės“ kuopoms. *Vienybė Lietuvininkų*, 1902 kovo 26, Nr. 13, p. 154.

¹¹² Nauji rasztai, *Lietuva*, 1901 spalio 4, Nr. 40, p. 2.

¹¹³ *Tėvynės Mylėtojų Draugija. Įstatai ir Istorija*, Brooklyn, N.Y., 1916, p. 52; A. Olszevskis, Kasos stovis, *Vienybė Lietuvininkų*, 1902 spalio 8, Nr. 41, p. 495; *Lietuva*, 1902 liepos 25, Nr. 30, p. 2.

¹¹⁴ Reikalai Tėv. Myl. Dr., *Vienybė Lietuvininkų*, 1902 liepos 9, Nr. 28, p. 333.

„Lietuviai ir Lenkai“	3000	1291	1221	488
Kyburgo kelionė“	4000	1900	1195	905
„Vanduo“	4500	1900	1096	1504
„Baudžiava Liet.“	4600	2000	1231	1369
„Geologija“	4500	2000	1284	1216

Be to, TMD buvo gavusi JAV lietuvių dovanotų knygų, jas taip pat platino:

Knyga	Egz. skaičius	Išsiųsta TMD kuopoms	Liko pas bibliotekininką
„Pajauta“			52
„Vienaakis ir ką turime veikti dėl mūsų išžganimo“	300	300	
„Kuomi žmonės gyvena“	750	645	105

Taigi, iš viso TMD iki 1902 m. išleido 27 600 egz. knygų ir jų didesnę dalį (12 563 egz.) skyrė platinti Lietuvoje. Trečdalį išleistų knygų išdalijo savo kuopų nariams. Dar buvo likęs nemažas knygų rezervas ateities veiklai.

TMD vadovybė, ir ne tik vadovybė, vis pagalvodavo, kad Lietuvoje knygas dalijant nemokamai neįmanoma visiškai įgyvendinti siekiamo tikslo – lietuvių švietimo, nes „dalinant už dyka, knygos tankiai pateks ypatoms, kurioms knygos anaipol nereikalingos, bet ims tik todėl, kad gauna už dyką“. 1902 m. spalio 15 d. kuopoms pasiūlyta keisti TMD įstatų 6 paragrafą, kuris buvo išdėstytas taip: „Lietuvoje beturčiams knygos bus dovanojamos per tam išskirtą komitetą“, į formulotę: „T.M.D. dovanoja po 2,000 egz. savo išleidimų Varpo ir Ūkininko administracijai, kad pelnas iš jų taptų panaudojamas kėlimui ir platinimui lietuvių ir išleidinėjimui naudingų lietuviams knygų“¹¹⁵. Kai kuriems iš narių kilo abejonė, ar taip nebus panaikinta TMD esmė, nes draugija ir atsirado siekiant dovanoti knygų Lietuvai. Šie nariai nepalaikė idėjos, kad „Varpo“ ir „Ūkininko“ redakcijos platins dovanotas knygas be jokios TMD kontrolės, pageidavo nors „šiokios-tokios ataskaitos: kiek egz. išparduota, kiek pinigų už išparduotus įplaukė ir ant ko tie pinigai sunaudoti tapo“. Jau keliama mintis, kad Lietuvos žmonėms reikia ne tokių knygų, o „tautiškai, politiškai, ekonomiškai populiarių knygų“, kurios parodytų, koks yra lietuvis ir koks jis turi būti; kas jo priešas ir su kuo jis turi kovoti; kas draugas, kuris duoda ginklą kovai. Kuomet

¹¹⁵ V. Daukšys, A. Ilgunas, „T.M.D-ės“ kuopoms, *Vienybė Lietuvininkų*, 1902 spalio 15, Nr. 42, p. 502.

žmonės pirmiausia su tuo susipažins, tada vėliau ir „bus naudingos tragiškos, geologinės ir kitos panašios knygos“¹¹⁶. Taigi, kai kas jau ėmė pasigesti revoliucinio pobūdžio leidinių.

1903 m. TMD išleido dvi knygučias. Pirmoji (devinta TMD knyga) – „Eilės Pranciškaus Vaičiūčio (Seku pasakos)“, apimtimi didžiausia iš visų iki tol leistų knygų (165 p.). Knygoje tilpo 103 P. Vaičiūčio eilėraščiai, kurių dalis buvo apie tėvynę, meilę savo kraštui. Ją spausdino „Vienybės lietuvininkų“ spaustuvė Plimute. Vienos knygučios kaina – 40 ct. Antroji knyga – „Kaip žmonės gyvena ant žemės?“ su 25 iliustracijomis (47 p.). Spausdino redakcijos „Lietuva“ spaustuvė Čikagoje. Knygučios kaina – 6 ct.¹¹⁷

1904 m. TMD išleido dar dvi knygučias. Pirmoji (vienuolikta TMD knyga) – „Chemija“ (vertimas) su 36 iliustracijomis (116 p.). Spausdino „Vienybės lietuvininkų“ spaustuvė Plimute. Vienos knygos kaina – 20 ct. Antroji – „Žemės istorija“ su paveikslėliais (54 p.). Spausdino redakcijos „Lietuva“ spaustuvė Čikagoje. Knygučios kaina – 10 ct.¹¹⁸

Susivienijimas lietuvių laisvamanių pasiūlė TMD vadovybei kartu išleisti dr. J. Šliūpo knygučią anglų kalba „Istorija Lietuvos po jungu Maskolų“, kuri būtų kaip įrodymas kitataučiams, kas lietuvių laiko priespaudoje. Pradžioje dauguma kuopų nepritarė šiam bendradarbiavimui. Matyt, juos veikė J. Šliūpo laisvamaniškos pažiūros. Bet TMD vadovybė dar kartą pamėgino paaiškinti knygos reikšmę, o pats prezidentas M. Paltanavičius prisidėjo 1 \$ auka prie tos knygos išleidimo¹¹⁹ – savo pavyzdžiu norėjo paraginti ir kitus. Naujai balsuojant, jau didžioji dauguma kuopų pritarė, kad knygą reikia išleisti TMD darbuojantis kartu su SLL¹²⁰, t. y. padengti pusę išlaidų.

Kita nauja TMD veikla, tiesa, vienkartinė, buvo knygų siuntimas į Japoniją lietuviams karo belaisviams, ten atsidūrusiems Rusijos ir Japonijos karo (1904–1905 m.) metu. Knygų ir laikraščių surinko JAV lietuviai, dalį pridėjo ir draugija. Iš viso susidarė 40 svarų siuntinys, jo siuntimo išlaidas apmokėjo TMD vadovybė. Siuntinys buvo pasiųstas per „American Express Co“, adresuotas Japonijos karo ministrui¹²¹. Reikia tikėti, kad jos buvo išdalytos lietuviams kariams.

Buvo keliama idėja išleisti žymių lietuvių albumą. Jo leidybos išlaidas, kaip galvojo TMD vadovybė, padengti galėtų ir patys žymesni JAV lietuviai, kurie atsiųstų savo nuotraukas ir po 2 dolerius. Kiekvienas davęs pinigų gautų albumą nemokamai. Tiesa, buvo nurodyta, kad į albumą

¹¹⁶ Igno draugas, Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė lietuvininkų*, 1902 spalio 29, Nr. 44, p. 530.

¹¹⁷ Eilės Pranciškaus Vaičiūčio (Seku pasakos), *Lietuva*, 1903 spalio 2, Nr. 40, p. 2; *Tėvynės Mylėtojų Draugija. Įstatai ir Istorija*, Brooklyn, N.Y., 1916, p. 52.

¹¹⁸ Ten pat, p. 52.

¹¹⁹ M. Paltanavičia, Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė lietuvininkų*, 1904 rugpjūčio 31, Nr. 35, p. 419.

¹²⁰ K. Baltrušaitis, Iš Baltimore, Md., *Lietuva*, 1904 lapkričio 11, Nr. 46, p. 2; M. Paltanavičia, Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė lietuvininkų*, 1904 gruodžio 14, Nr. 50, p. 600.

¹²¹ J. Naujokas, Nelaisvių reikaluose, *Vienybė lietuvininkų*, 1904 gruodžio 7, Nr. 49, p. 587.

turėtų būti įtraukti ir svarbiausi senų laikų veikėjai, kaip antai kunigaikščiai Gediminas, Kęstutis, Vytautas; kultūros veikėjai – Daukantas, Šliūpas ir kt., tautai nusipelnę kunigai – Saurusaitis, Kravčunas, Milukas ir kt. Surinktų pinigų, kaip buvo galvojama, užtektų albumo leidybai ir dar liktų draugijos išde tautos reikalams¹²². Idėjos įgyvendinimą sutrukdė pasikeitusios TMD veiklos sąlygos.

Ryšiai su Europos lietuviais knygų platinimo klausimu

Pirmoji organizacija iš Europos, panorusi užmegzti glaudesnius ryšius su TMD, buvo lietuvių ir lenkų draugija „Želmuo“, veikusi Paryžiuje. Jos tikslas buvo artinti lietuvius su lenkais. JAV lietuvių spauda pastebėjo, kad abiejų draugijų tikslai skirtingi. TMD siekia pakelti lietuvišką tautos dvasią Lietuvoje, o draugijai „Želmuo“ tai – antraeilis tikslas. Tas skirtumas nesudarė galimybės draugijoms suartėti, TMD vadovybė nesusidomėjo pasiūlymu. Nors ir buvo užuominų, kad draugijai finansiškai būtų naudinga bendradarbiauti¹²³.

1899 m. birželio mėn. kilo mintis, kad draugija galėtų prisidėti prie „Ūkininko“ (mėnesinis varpininkų žurnalas Tilžėje ir Ragainėje), kuris yra skaitomas Lietuvoje, leidybos. Šio žurnalo leidėjų padedama, TMD galėtų leisti savo knygeles, o „Ūkininko“ bendradarbiai jas išplatintų tarp lietuvių ir taip būtų įgyvendinamas draugijos tikslas¹²⁴. Pradžioje kuopos nesureagavo į tokį pasiūlymą. Bet TMD Naujojo Džersio kuopa 1899 m. lapkričio 19 d. susirinkime, apsvarsčiusi TMD ir „Ūkininko“ redakcijos susivienijimo klausimą, priėmė nutarimą, kad tai gali turėti didelės naudos. Leidybos reikalus prisiimtų „Ūkininko“ redakcija, turinti gerų darbuotojų ir palaikanti glaudžius ryšius su rašytojais, o TMD remtų pinigais. Būtų galima išleisti daugiau knygelių ir jas „pigiai parduoti knygnešiams arba dovanoti mūsų broliams beturčiams tėvynėje [...] o ne laikyti tuos raštus susikrovus, kaip dabar kad yra“¹²⁵. Dauguma kitų kuopų pritarė. Tokią idėją sveikino ir savaitraštis „Lietuva“, nes, anot jo, tai pirmas viešas siūlymas bendradarbiauti su Europos lietuviais. Tačiau, kaip pastebėta, niekas nepasidomėjo, ką apie tokį susijungimą mano patys „Ūkininko“ darbuotojai. Todėl pirmiausia reikėjo, kad abi pusės gerai apsvarstytų, kokiomis sąlygomis galėtų vykti bendradarbiavimas¹²⁶. Tiesa, kaip paminėta spaudoje, pinigų tokiam bendradarbiavimui TMD turėjo ne per daugiausia. Be to, atkreiptas dėmesys į tai, kad susijungus pati draugija gali prarasti leidybos iniciatyvą, o TMD narius „pradės apimti apatija ir pakriksime“¹²⁷. Pasiūto abejonės. Buvo siūloma sudominti partnerius tuo, kad JAV lietuviai

¹²² J. Naujokas, Tautiškas Albumas, *Lietuva*, 1904 liepos 1, Nr. 27, p. 2.

¹²³ Tėwynės Mylėtojų Draugystė ir Paryžiaus „Želmuo“, *Lietuva*, 1897 gegužės 8, Nr. 19, p. 2.

¹²⁴ F. A. Mikolainis, Reikalai „Tėwynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvninkų*, 1899 birželio 21, Nr. 25, p. 300.

¹²⁵ Grinorius, Jersey City, N.J., *Vienybė Lietuvninkų*, 1899 lapkričio 29, Nr. 48, p. 573.

¹²⁶ Tėwynės Mylėtojų draugystės reikaluose, *Lietuva*, 1899 gruodžio 8, Nr. 49, p. 2.

¹²⁷ Vincas, Apie susivienijimą „T.M.D-tės“ su „Ūkininko“ izleisteuve, *Vienybė Lietuvninkų*, 1899 gruodžio 20, Nr. 51, p. 610.

įsipareigos užsisakyti leidinį „Ūkininkas“ arba kaip priedą prenumeratoriams Lietuvoje nemokamai duoti draugijos jau išleistas knygas ir pan.¹²⁸ Prezidentas T. Astramskas pažymėjo, jog per „Ūkininką“ būtų galima plačiau supažindinti Lietuvos gyventojus su TMD tikslais, praplėsti tautinę propagandą, „Ūkininkas“ galėtų tarpininkauti tarp Amerikos ir Lietuvos lietuvių. T. Astramskas davė užuominą, kad bus bandoma susisiekti su „Ūkininko“ redakcija dėl bendradarbiavimo¹²⁹.

1899 m. gruodžio 15 d. „Vienybės lietuvininkų“ redaktorius P. Mikolainis ir gruodžio 27 d. TMD sekretorius M. J. Damijonaitis parašė „Ūkininko“ redakcijai laiškus. Juose išdėstė TMD norą bendradarbiauti, pažymėjo, kad pritarėjų yra gana daug, ir klausė jos nuomonės¹³⁰. P. Mikolainis siūlė draugijai pavesti „Ūkininkui“ leisti knygas, kurias „dovanotų knygnešiams ir kitiems lietuviams“. Redakcijos atsiųstame atsakyme buvo aiškiai pasakyta, kad knygnešiai platina knygas už mokestį ir „dėl savo asmeniškos naudos aplanko visus Lietuvos kraštus ir plačiausiai paskleidžia lietuviškus raštus“, knygnešiai yra vieninteliai lietuviškų raštų platintojai ir „jeigu ne jie, tai retas kas gautų kokią lietuvišką knygą ar laikraštį“¹³¹. Buvo duota suprasti, kad tai vienintelis būdas plačiai ir greitai paskleisti lietuviškus raštus Lietuvoje. „Ūkininko“ redakcija, įvertinusi padėtį, pasisiūlė tapti TMD išleistų knygų platintoja, bet dovanojamas knygas platintų su sąlyga¹³²:

turėtumėte pavesti mums elgtis su jomis taip, kaip mums išrodys geriau; ar tas knygas mes dovanosim kam, ar jas pardavinėsime pigiai, ar brangiai – tai vis prigulės nuo mūsų pažinčių, gabenimo ir daugelio kitų sąlygų.

Baigdamas savo prezidento kadenciją T. Astramskas pareiškė, kad TMD Centrinis komitetas mano, jog knygas reikia pavesti „Ūkininko“ administracijai – ji žinos, kaip geriau jas išplatinti Lietuvoje. Kartu jis paragino visas kuopas pareikšti nuomonę tuo klausimu¹³³.

Nauja TMD vadovybė 1900 m. kovo 14 d. „Ūkininko“ redakcijai laišku atsakė¹³⁴:

nuspręsta dalį knygų paskirtų išdalinimui tarp Lietuvos jaunuomenės, pavesti jūsų globai. Jūs galėsit jas platinti, ar duodami kaip priedą prie „Uk-o“ bei „Varpo“ ar šiaip nešėjams knygų įduosit su mažu primokėjimu [...] ir kad nelaikytumėt jas, bet paleistumėt, kaip greit galima.

Buvo nurodyta, kiek TMD galės perduoti išleistų knygų egzempliorių. Iš „Ūkininko“ redakcijos gautas atsakymas buvo paskelbtas spaudoje. Laiške dar kartą pažymėta, kad dovanotų knygų platinimas (jų pervežimas, sandėliavimas, reklama) redakcijai kainuos, todėl teks už knygas

¹²⁸ Ten pat.

¹²⁹ T. Astramskas, Tėvynės Mylėtojų Dr. Kuopoms, 1899 gruodžio 20, Nr. 51.

¹³⁰ M. J. Damijonaitis, Reikale susidejimo su „Ukininku“, *Vienybė Lietuvininkų*, 1900 sausio 3, Nr. 1, p. 9.

¹³¹ Atsakymas Tėvynės Mylėtojų D-tei, *Vienybė Lietuvininkų*, 1900 vasario 7, Nr. 6, p. 611.

¹³² Ten pat, p. 70.

¹³³ T. Astramskas, Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvininkų*, 1900 vasario 7, Nr. 6.

¹³⁴ „Ukininko“ red. ir „Tėvynės Mylėtojų D-tė“, *Ukininkas*, 1900 rugpjūtis, Nr. 8, p. 113.

imti tam tikrą mokestį. Konkrečios ataskaitos apie TMD knygų išplatimą redakcija nežadėjo, tik sutiko pranešti, kiek knygų ir kokiais būdais per metus pavyks išplatinti. Dar kartą klausė, ar tokios sąlygos priimtinos¹³⁵. TMD Centrinis komitetas visiškai pritarė išsakytoms pastaboms, bet tik gegužės 22 d. sekretorius M. J. Damijonaitis laišku pranešė pritarimą knygų platinimui Lietuvoje. „Ūkininko“ redakcija kreipėsi į lietuvių prašydama talkos išplatinti TMD leidinius. Be to, prašė jų kreiptis į redakciją, nes ji pasiruošusi išsiųsti pageidaujamą knygų skaičių nemokamai (į pasienį ir per cenzūrą). Knygos buvo duotos patikimiems žmonėms, t. y. ir knygnešiams – jie, kaip pažymėta, „ras kelius lengvesniam raštų paplatinimui“¹³⁶. Lyg ir pavyko sutarti.

1900–1902 m. „Ūkininko“ redakcija iš TMD gavo 12 447 knygas. Lietuvoje išplatinti iš jų pavyko tik 2424 – vieną penktadalį visų gautų knygų. Daugiausia išplatino knygelių „Vanduo ant žemės“ ir „Grovo Kyburgo kelionė Lietuvon“, kurios buvo duodamos kaip priedai „Ūkininko“ ir „Naujienų“ skaitytojams. Pastebėta, kad knygų perkamumas nėra didelis. „Varpo“ ir „Ūkininko“ redakcijų išleistų knygelių (36 pavadinimų) 1901 m. parduota tik už 47 \$ (maždaug 2000 egz.)¹³⁷. Kodėl tik tiek? Todėl, kad nedalijo bet kam ir nebuvo pakviesti į talką knygnešiai. Nemokamai išplatino nedidelį kiekį per savo patikimus žmones, kurie žinojo, kam reikia duoti. Bet tas būdas neleido daugiau paskleisti nemokamų knygų, kaip būtų padarę knygnešiai. Atrodo, kad TMD nemokamos knygos buvo lyg ir konkurentės „Varpo“ ir „Ūkininko“ redakcijų išleistoms parduoti knygutėms. Be to, pastebėta, kad knygų populiarumas priklauso nuo jų turinio¹³⁸.

Iš visų TMD knygų žmonėms tinkamų pasiskaityti vos tik viena – *Vanduo ant žemės*... Sunkiai yra suprantamos: *Lenkai ir Lietuviai*, *Geologija*, *Grovo Kyburgo kelionė Lietuvon*. Kitos gi knygos (*Keistutis*, *Orleano Mergelė*, *Baudžiava Lietuvoje*) dar sunkiau suprantamos.

Kaip buvo pažymėta M. Zauniūtės, „Varpo“ ir „Ūkininko“ atstovės, laiške TMD vadovybei, daugiau išplatinti, remiantis TMD įstatų 6 paragrafu, negalėjo. Be to, ir taip „Ūkininko“ redakcija turėjo nuostolių. Nepakanka vien išleisti knygas ir veltui duoti platinti, reikia jas sandėliuoti, reklamuoti, išvežioti. Tam kompensuoti reikėjo antra tiek pinigų, kiek išleidžiama knygas spausdinant. Todėl „Ūkininko“ ir „Varpo“ redakcijos pareiškė, kad atsisako priimti iš draugijos knygas ir platinti jas „TMD Įstatų 6 punkto dvasioje“¹³⁹. Taigi, knygų platinimą Lietuvoje varžė minėtasis 6 paragrafas. Neatsitiktinai, kaip minėta, kuopose kilo narių diskusija tuo klausimu.

¹³⁵ M. Saunius, „Tėvynės Myletoju Dr-tei“, *Vienybė Lietuvninkų*, 1900 balandžio 25, Nr. 17, p. 203.

¹³⁶ „Ūkininko“ red. ir „Tėvynės Myletojų D-tė“, *Ukininkas*, 1900 rugpjūtis, Nr. 8, p. 114.

¹³⁷ M. Saunius, „Tėvynės Myletojų Draugystei“, *Vienybė Lietuvninkų*, 1903 spalio 21, Nr. 42, p. 502–503.

¹³⁸ Ten pat, p. 503.

¹³⁹ Ten pat.

Knygos ir toliau buvo siunčiamos į Prūsiją. Iš ataskaitos, paskelbtos 1904 m. liepos 6 d., matyti, kad už pasiųstas į Tilžę knygas TMD išdininkas sumokėjo 10,76 \$¹⁴⁰. Kadangi Prūsijos lietuviai neapsiėmė dalyti TMD knygų pagal įstatų 6 paragrafą, TMD Centrinis komitetas nutarė „pavesti jiems dalinti pagal jų nuožiūrą“¹⁴¹. Be to, panaikinus lietuviškos spaudos draudimą knygų persiuntimo sąlygos, matyt, šiek tiek pagerėjo, nes prezidentas M. Paltanavičius rašė, jog kai Rusijoje palaisvino spaudą, tai dabar jau galima „nekaltas“ knygas persiųsti tiesiai į Lietuvą per cenzūrą. Bet reikėjo surasti žmonių, kurie priimtų tas knygas¹⁴². Tuo laikotarpiu Tilžėje susikūrė TMD kuopa, ji lyg ir prisiėmė knygų platinimą Lietuvoje. Jai buvo pasiųstas knygos „Eilės Pranciškaus Vaičiailio“ kroviny. Jį pavyko laimingai pergabenti į Lietuvą, padedant nelegalaus socialdemokratų žurnalo „Darbininkų balsas“ redakcijos Bitėnuose darbuotojams¹⁴³. Taip pat spaudoje fiksuojama, jog knygos „Žemės istorija“ pasiųstos į Tilžę K. Uredaičiui, kad padalytų Lietuvoje. Už pasiuntimą TMD išdininkas sumokėjo 5,95 \$¹⁴⁴.

Matome, kad TMD vadovybė ir pati bandė užmegzti ryšius Lietuvoje. 1904 m. gegužės 24–26 d. vykusiam SLA XIX seime Šenandoa, Pensilvanijoje, kai kurie delegatai, kurie buvo ir TMD nariai, surengė nedidelę savo konferenciją. Jie nutarė pradžioje siųsti viešam lietuviškam knygynui Vilniuje po 5 visų TMD išleistų knygų egzempliorius¹⁴⁵.

Nuo 1905 m. prasidėjo naujas TMD veiklos etapas, kuris nebuvo sėkmingas draugijai. A. B. Strimaitis savo atsiminimuose rašo¹⁴⁶:

Rusijoje kilusi 1905–6 m. revoliucija pasiekė ir Lietuvą. Daug šviesesnės jaunuomenės pasijuto neįveikiamų bangų verpete, iš kurio išsisukę kai kurie atbėgo į Ameriką. Su jais atsirado ir revoliucinė nuotaika [...] prieš tautišką! Tų pribuišių gana daug įsiskverbė ir į TMD, norėdami pasinaudoti organizacijos išdu socialistiškai-partinėms brošiūroms leisti. Bet kai tik pasirodė dvejetas tokių propagandinių leidinių, – nariai ėmė reikšti protestą, o daugelis net ir visai iš organizacijos pasitraukė. Dėl to TMD labai susilpnėjo.

Išvados

1. JAV lietuviai XIX a. 8–9 dešimtmečiais, susiformavę kaip atskira tautinė diaspora su savo parapijomis bei organizacijomis ir sustiprėję ekonomiškai, kūrė lietuvišką kultūrą (steigė draugijas ir klubus, chorus, teatrus, leido spaudą ir knygas). Neužmiršo ir savo senosios Tėvynės, išgyveno dėl jos negandų ir caro valdžios priespaudos. Katalikų bažnyčios ir lietuviško žodžio lotyniškais raidėmis persekiojimas formavo išeivijoje mintį, jog reikia padėti Lietuvos gyventojams išlaikyti

¹⁴⁰ J. Naujokas, Kasos stovis. *Vienybė Lietuvninkų*, 1904 liepos 7, Nr. 27, p. 322.

¹⁴¹ M. Paltanavičia, Reikaluose Tėv. Myl. Dr. *Vienybė Lietuvninkų*, 1904 rugsėjo 28, Nr. 39, p. 468.

¹⁴² Ten pat.

¹⁴³ M. Paltanavičia, Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvninkų*, 1904 lapkričio 9, Nr. 45, p. 538.

¹⁴⁴ J. Naujokas, Kasos stovis, *Vienybė Lietuvninkų*, 1904 lapkričio 9, Nr. 45.

¹⁴⁵ M. Paltanavičia, Reikalai „Tėvynės Myl. Draugystės“, *Vienybė Lietuvninkų*, 1904 liepos 6, Nr. 27, p. 322.

¹⁴⁶ A. B. Strimaitis, Tėvynės Mylėtojų Draugija 1896–1936 m., *Vienybė*, 1936 vasario 10, p. 20.

lietuvių. Praktiniams veiksams išsivijimą pastūmėjo 1893 m. carinės valdžios prievartiniai veiksmai Kražiuose, pavadinti Kražių skerdynėmis.

2. TMD įkūrimas 1896 m. sutapo su užgesusia Lietuvių mokslo draugijos veikla ir su tuščiomis Susivienijimo lietuvių Amerikoje pastangomis įtikinti carinę valdžią panaikinti draudimus lietuviams. Iniciatorius Tomas Astramskas pradžioje pasiūlė rinkti knygas ir jas siųsti į Lietuvą, dovanoti jaunimui. Mintį apie organizacijos sukūrimą, apsidedant nario mokesčiu, už kurį bus leidžiamos knygos, pasiūlė Jurgis Kazakevičius, pirmasis TMD vadovas. Visa tai sulaukė platesnio atgarsio išsivijoje, jos spaudoje. T. Astramskas parengė kuriamos draugijos įstatus, juose įtvirtino nemokamą išleistų knygelių dalijimą savo nariams ir dovanojimą Lietuvos žmonėms. Kartu buvo padėti pagrindai JAV lietuvių nesavanaudiškos paramos Lietuvai ir jos gyventojams tradicijai.

3. Per 1896–1904 m. laikotarpį TMD išaugo iki 2000 narių ir turėjo piniginių išdų, kuris leido atspausdinti po dvi knyguotes per metus. Organizacija tapo reikšminga JAV lietuvių kultūroje. Tuo laikotarpiu draugija išleido 12 grožinės literatūros ir mokslo knygučių bendru maždaug 50 000 egz. tiražu, iš kurio Lietuvai skyrė 16 560 knygučių. Dėl jų platinimo 1899 m. buvo sutarta su „Ūkininko“ redakcija Tilžėje. Tačiau platinimas vyko sunkiai, nes pagal TMD įstatų 6 paragrafą buvo draudžiama knyguotes pardavinėti Lietuvoje. Taigi, teko atsisakyti knygnešių paslaugų, o „Ūkininko“ redakcijos pajėgos buvo ribotos. Be to, ji buvo nelabai suinteresuota platinimu, nes pati leido prekybai knyguotes ir jautė draugijos knygų konkurenciją. Taip pat redakcijai kainavo atsiųstų TMD knygų sandėliavimas, pervežimai ir reklama. Tik 1904 m., TMD vadovybei leidus knygučių platintojams Lietuvoje savo nuožiūra imti mokesį, knygučių platinimas suaktyvėjo.

4. TMD formavimasis ir veikla vis susidurdavo su įvairiomis kliūtimis ir išorine kritika. Draugija nuolat jautė ne tik finansinį stygių, bet ir JAV lietuvių katalikiškos visuomenės aktyvistų ir kunigų kritiką. Jie TMD veiklą, nors ji nebuvo nukreipta prieš religiją, smerkė kaip laisvamanišką, boikotavo jos susirinkimus. Kunigai per pamokslus TMD narius vadindavo bedieviais, šliuotarniais; reikalaudavo išeiti iš draugijos. Dalis dvasiškai silpnėsių narių iš draugijos pasitraukė. Kuopos silpnėdavo ir dėl to, kad JAV lietuviai dažnai keitė savo gyvenamąją vietą ir palikdavo vietines TMD kuopas. Neatsitiktinai buvo liūdnai pažymima, kad draugija jungia mažiau nei 1 % visų JAV lietuvių.

5. Revoliuciniai įvykiai carinėje Rusijoje ir Lietuvoje turėjo atgarsį ir tarp JAV lietuvių. TMD vadovybė nuo 1905 m. pradėjo leisti revoliucinio pobūdžio knyguotes. Tai papiktino ir nuo draugijos atstūmė dalį jos narių. Dar labiau suaktyvėjo prieš TMD nukreipta kritika. Draugija patyrė naują krizę ir veikla sumenko.

Literatūra

ASTRAMSKAS, Tomas. *Tėvynės Mylėtojų Draugijos įstatai ir istorija*. B. V., 1911.

RAGUOTIS, Bronius. *Prie ištakų: Amerikos lietuvių demokratinės kultūros etiudai*. Vilnius: Mintis, 1981.

Dr. Vinco Kudirkos „Raštų“ leidimas (1909–1910). In: Juozas Skirius. *Lietuvių visuomenininkas ir diplomatas Bronius Kazys Balutis (1880-1967): Tėvynei paaukotas gyvenimas*. Vilnius: Vaga, 2001, p. 51–73.

KARPAVIČIUS, Kazys. S. Tėvynės Mylėtojų Draugija. *Sandaros kalendorius*. 1924, Boston, B.m., p. 35-40.

KAZAKEVIČIA, Jurgis. TMD įkūrėjai ir darbuotojai. *Vienybė*, 1926 birželio 3, Nr. 66, p. 3.

Kovos metai dėl savosios spaudos. Redagavo kun. V. Bagdanavičius. Chicago: Draugas, 1957, p. 286–287, 29.

JAKŠTAS, Juozas. Dr. Jonas Šliūpas. Jo raštai ir tautinė veikla. Fotografuotinis leidinys. Šiauliai: Saulės delta, 1996, p. 110–111, 137–138, 162–163.

Juozas O. Širvydas (1875–1935). Biografijos bruožai. Red. Vyt. Širvydas. Cleveland, Ohio, 1941, p. 246–251.

J. VLKS. Tėvynės Mylėtojų indėlis. *Naujienos*. 1955, lapkričio 12, p. 6-7.

LIULEVIČIUS, Vincentas. *Išėivijos vaidmuo nepriklausomos Lietuvos atkūrimo darbe*. Chicago, Ill, 1981.

STRIMAITIS, Anicetas B. Tėvynės Mylėtojų Draugija 1896-1936 m. *Vienybė*, 1936 vasario 10, p. 20.

STRIMAITIS, Anicetas. B. Tėvynės Mylėtojų Draugijos veikimo apžvalga (1896-1932). *Vienybė*, 1934 vasario 23, Nr. 16, p. 4; vasario 27, Nr. 17, p. 4.

Susivienijimo Lietuvių Amerikoje istorija. Nuo 1886 iki 1915 metų. New York, 1916.

ŠIRVYDAS, Juozas Oto. Tėvynės Mylėtojų draugija ir jos reikšmė lietuvių gyvenime. *Pasaulio lietuviai*. Redagavo P. Ruseckas. Kaunas, 1935, p. 82–86.

ŠIRVYDAS, Vytautas. Amerikos lietuvių knygos 1875–1904. *Kovos metai dėl savosios spaudos*. Redagavo kun. V. Bagdanavičius. Chicago: Draugas, 1957, p. 241-243.

ŠLEKYS, Jonas. *Jonas Žilius. Biografija, visuomeninės veiklos ir kūrybos metmenys*. Vilnius: LLTI, 2011, p. 102-103.

Tėvynės Mylėtojų draugija. In: Aleksas Ambrose. *Chicagos lietuvių istorija*. Chicago, 1967, p. 380-382.

Tėvynės Mylėtojų Draugija. *Amerikos lietuvių istorija*. Red. dr. Antanas Kučas. Boston, 1971, p. 178–182.

Tėvynės Mylėtojų Draugija. *Lietuvių enciklopedija*. Boston, 1964, t. 31, p. 118–120.

Tėvynės Mylėtojų Draugija. Įstatai ir Istorija. Brooklyn, N.Y., 1916.

ARŪNAS ASTRAMSKAS

Panevėžio kraštotyros muziejus

SAVANORIŠKOS ASOCIACIJOS PANEVĖŽIO APSKRITYJE XIX A. PABAIGOJE– XX A. PRADŽIOJE

ANOTACIJA. Tyrime analizuojamas XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje Panevėžio apskrityje veikusių savanoriškų asociacijų tinklas, įvairių socialinių grupių dalyvavimas jose. Daroma išvada, kad savanoriškos asociacijos katalizavo bendruomenių socialinę modernizaciją.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: savanoriškos asociacijos, draugijos, tautiškumo raiška, socialinė modernizacija, socialinių grupių solidarumas.

Įvadas

Savanoriškos asociacijos istorikų yra laikomos svarbiu besimodernizuojančios visuomenės saviorganizacijos elementu. Jos buvo viešosios komunikacijos erdvės, kuriose reiškėsi įvairių socialinių grupių interesai, buvo skleidžiama įvairi pasaulėžiūra, tvirtinosi naujos viešojo gyvenimo praktikos. Svarbų vaidmenį draugijos atliko ugdant bendruomenių lyderius, asmenys šiose organizacijose įgydavo ar patvirtindavo savo autoritetą. Todėl geresnis savanoriškų asociacijų praeities pažinimas gali atskleisti įvairius praeities aspektus. Nors caro valdžia šių institucijų veiklą griežtai reglamentavo ir kontroliavo, jos buvo nuo valdžios autonomiškos. Tyrinėtojai asociacijų veikloje ieško pilietiškumo apraiškų ir pilietinės visuomenės elementų. Manytina, kad Rusijos imperijos Šiaurės Vakarų krašto modernizacijos kontekste savanoriškų asociacijų tyrimas taip pat perspektyvus tyrinėjant visuomenės pilietinės ir tautinės mobilizacijos mechanizmus, socialinių grupių solidarumą, socialinį mobilumą ir kitus aspektus.

Istorikai yra tyrinėję Kauno gubernijos savanoriškas asociacijas¹, bet daugiausia apsiribojo pasirinktų pavienių draugijų įvairių veiklos aspektų analize, apibendrinamųjų darbų apie savanoriškų asociacijų raidą trūksta. Todėl vis dar lieka neatsakytų įvairaus pobūdžio klausimų apie jų funkcionavimą ir poveikį bendruomenėms. Šiame tyrime išsikeltas tikslas išanalizuoti keletą

¹ H. Ilgiewicz, Kauno lenkų švietimo draugija (1909–1932 metai), *Kauno istorijos metraštis*, t. 7, Kaunas, 2006, p. 103–109; A. Katilius, Kauniečių „Motinėls“ draugija Kaune, *Kauno istorijos metraštis*, t. 7, Kaunas, 2006, p. 85–102; N. Lietuvininkaitė, Kauno skaitymo mėgėjų draugija (1870–1905), *Kauno istorijos metraštis*, t. 7, Kaunas, 2006, p. 63–81; A. Gaidys, Lietuvių katalikų draugijų bruožai 1905–1907 m., *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 7, Vilnius, 1994, p. 254–316; V. Pukienė, Lietuvių švietimo draugijos XX amžiaus pradžioje (1906–1915 metais), Vilnius, 1994; Z. Medišauskienė, Rusijos gyvūnų globos draugijos Rietavo skyriaus veikla: pastangos humanizuoti visuomenę, *Kunigaikščiai Oginskiai Lietuvos istorijoje. Kultūrinės veiklos pėdsakai*, Vilnius, 2010, p. 247–278.

Panevėžio apskrities savanoriškų asociacijų veiklos aspektų, susijusių su jų vaidmeniu bendruomenių socialinės modernizacijos procese. Siekiama išsiaiškinti, kokios socialinės grupės intensyviausiai įsitraukė į savanoriškų asociacijų veiklą ir ar draugijos padėjo nedominuojančioms socialinėms grupėms įtvirtinti savo lygiateisiškumą deklaruojant ir ginant savuosius interesus. Viena iš socialinės modernizacijos pasekmių – bendruomenėse keitėsi grupinio solidarumo pagrindai. Silpnėjo tradiciniai religiniai ir luominiai saitai, stiprėjo modernūs tautiniai ir, silpniau, pilietiniai ir politiniai. Straipsnyje aiškinamasi, ar šie procesai pasireiškė ir savanoriškose asociacijose, taip pat tiriama, ar jose vyko skirtingų socialinių grupių sąveika. Tyrimo uždaviniai – apibrėžti pagrindines sąvokas; išanalizuoti žinias apie draugijų steigimo dinamiką, nustatyti jų skaičių, socialinę ir geografinę imtį (kiek leidžia šaltiniai); aptarti pagrindinius asociacijų profilius; išsiaiškinti, ar į draugijų veiklą įsitraukė nedominuojančios grupės, jei taip, tai kokios; ištirti, ar buvo faktų, kurie įrodytų, kad draugijose keitėsi solidarumo pagrindai; identifikuoti socialinės sąveikos asociacijose faktus; suformuluoti išvadas.

Tyrimas apima tuometinę Panevėžio apskritį². Nors būtų logiška tyrinėti visos Kauno gubernijos savanoriškas asociacijas, bet veikusių draugijų skaičius yra didelis ir siekiant atlikti išsamią analizę teko riboti geografinę imtį pasirenkant lokalų tyrimų lygmenį. Galima kelti prielaidą, kad savanoriškų asociacijų raida buvo panaši ir kaimyninėse Kauno gubernijos apskrityse. Kartu atsižvelgiama į platesnį kontekstą, būtent visą Kauno guberniją. Šis regionas Rusijos imperijoje pasižymėjo savo specifika, miestų ir miestelių bendruomenės jame buvo daugiakultūrės, jų tautinė sudėtis ir istorinė atmintis labai skyrėsi nuo „rusiškųjų gubernijų“. Svarbu ir tai, kad imperijos valdančiojo ir intelektualinio elito mentalitete Kauno gubernija labai dažnai buvo suvokiama kaip sudėtinga (dominuojama katalikų ir lietuvių), daugiausia problemų imperijos integralumui Šiaurės Vakarų krašte gubernija³. Chronologines tyrimo ribas nulėmė draugijų steigimo dinamika – gausiau steigti jos pradėtos XIX a. paskutiniais metais, veiklą nutraukė vokiečiams okupavus Lietuvą 1915 m. vasarą.

Nuoseklaus teisinio savanoriškų asociacijų veiklos reglamentavimo Rusijos imperijoje ilgą laiką nebuvo. XIX a. pirmoje pusėje draugijų steigimą tvirtindavo caras, nuo 7-ojo dešimtmečio šią funkciją perėmė šakinės ministerijos. Imperijos valdžia, siekdama suvienodinti praktiką savanoriškų asociacijų atžvilgiu, 10-ajame dešimtmetyje išleido kelerius pavyzdinius draugijų nuostatus (žemės

² Į Panevėžio apskritį XX a. pr. įėjo Panevėžio miestas ir dvidešimt valsčių: Krekenavos, Panevėžio (Velžio), Ramygalos, Piniavos, Stumbriškio, Čipėnų (Vabalininko), Girsūdų (Smilgių, dab. Pasvalio r.), Maldučionių (Pušaloto), Pumpėnų, Biržų, Pabiržės, Gulbinų, Kiburių, Skrebotiško, Linkuvos, Nociūnų (Žeimelio), Pakruojo, Naujamiesčio, Rozalimo, Smilgių (dab. Panevėžio r.).

³ Д. Сталюнас, Этническая иерархия губерний на западных окраинных Российской империи (начало XX в.), *Российская империя между реформами и революциями, 1906–1916*, Москва, 2021 г., с. 302–317.

ūkio, labdaros, ugniagesių ir kt.). Šie nuostatai padėjo asociacijų iniciatoriams rengti steigiamų draugijų dokumentus. Bet ir tiksliai pavyzdinius dokumentus atkartojantys draugijų nuostatai galėjo būti netvirtinami, tai priklausė nuo valdžios vykdomos politikos⁴. Dėl 1905 m. prasidėjusios revoliucijos caro valdžia buvo priversta iš dalies liberalizuoti visuomeninį gyvenimą. Šiam tyrimui aktualios 1906 m. kovo 4 d. paskelbtos Laikinosios taisyklės apie draugijas ir sąjungas⁵. Taisyklių įsigaliojimas palengvino savanoriškų asociacijų steigimą ir jų per kelerius metus imperijoje susikūrė tūkstančiai. Šiame kontekste Kauno gubernija neišsiskyrė, joje savanoriškų asociacijų irgi greitai daugėjo. Laikinosiose taisyklėse buvo nustatyta, kad didžioji dalis savanoriškų asociacijų tvirtinamos nebe vyriausybės, o vietos valdžios, šiuo konkrečiu atveju – Kauno gubernatoriaus. Gubernijos valdyboje buvo sudarytas Draugijų reikalų komitetas, jis nagrinėjo prašymus ir draugijų nuostatų projektus, tikrino iniciatorių lojalumą, priimdavo sprendimus dėl draugijų registracijos ir likvidavimo, tvarkė jų registrą. Laikiniųjų taisyklių 2 straipsnyje buvo numatyta, kad savanoriškas asociacijas galima steigti ir pareikštiniu būdu (*явочным порядком*), valdžią tik informuojant apie įsteigimą, bet nustatyta tvarka neregistruojant draugijos nuostatų. Vis dėlto šiuo būdu įsteigtos draugijos neturėjo juridinio asmens teisių, todėl jis taikytas retai⁶.

Istoriografijoje ir viešojoje erdvėje dažniausiai vartojami terminai *draugija* ir *visuomeninė organizacija*. Jie turi trūkumą, nes nėra aiškiai sutarta ir vienareikšmiškai suprantama, kokios tiksliai organizacijos jais apibrėžiamos. Todėl šiame tyrime vartojamas pradėjęs populiarėti terminas *savanoriška asociacija*. Ji suprantama kaip legali, savanoriška, savivaldi, sudaryta iš lygias teises turinčių asmenų, pelno nesiekianti institucija. Legalumas įgyjamas valdžiai nustatyta tvarka leidus organizacijai veikti ir galioja iki formalaus jos veiklos nutraukimo. Savanorystės ir savivaldos principų laikymasis garantuoja, kad asociacijos nariai sprendimą dalyvauti joje priėmė savarankiškai, jie nėra paskirti kokios nors valdžios institucijos ir jai neatstovauja, taip pat asociacija savo veiklą organizuoja savarankiškai, niekas iš išorės negali priversti jos vykdyti kokią nors veiklą prieš narių valią. Šie požymiai atskiria savanoriškas asociacijas nuo valdžios sudarytų institucijų (įvairių komisijų (*noneчительство*) ir kitų), į kurias buvo įtraukiami ir visuomenės atstovai. Suprantama, valdžios įstaigų tarnautojai gali būti asociacijų nariai, bet tik kaip privatūs asmenys. Lygiateisiškumo principo įtvirtinimas fiksuoja, kad savanoriškos asociacijos yra modernios demokratinės institucijos

⁴ А. Туманова, Разработка законодательства об общественных организациях в Российской империи, *Самоорганизация российской общественности в последней трети XVIII - начале XX в.*, Москва, 2011, с. 195–209.

⁵ Временные правила об обществах и союзах, Законы об обществах, союзах и собраниях, Санкт Петербург, 1912 г., с. 3–31.

⁶ Временные правила об обществах и союзах, Законы об обществах, союзах и собраниях, Санкт Петербург, 1912 г., с. 8, 20, ст. 2, 17, 20. Pirminiai šaltiniai Panevėžio apskrityje nepatvirtina nė vieno tokio atvejo, Žiniaraštis apie draugijas ir sąjungas [susikūrusias] Kauno gubernijoje 1906 m. kovo 4 d. Laikiniųjų taisyklių apie draugijas ir sąjungas pagrindu, be datos, Kauno regioninis valstybės archyvas (toliau – KRVA), f. I-53, ap. 1, b. 30, l. 57at–58.

(visi turi vienodas teises eiti pareigas, priklausymas skirtingiems luomams, socialinėms, tautinėms, religinėms grupėms nariams nesuteikia privalumų). Tai, kad savanoriška asociacija nesiekia pelno, ją aiškiai skiria nuo grupės išoriškai panašių organizacijų (kooperatyvų, vartojamųjų bendrovių, taupomųjų draugijų ir pan.), kurių tikslas yra siekti savo nariams materialinės naudos. Aišku, savanoriškos asociacijos turėjo įvairiai gaunamų pajamų ir turto, bet tai buvo ne jų tikslas, o priemonė tikslams pasiekti. Visgi takoskyra ne visada griežta. Žemės ūkio ratelių tikslai (apibendrintai) buvo žemės ūkio kultūros gerinimas, bet kartu jie savo nariams sudarydavo galimybes lengvatinėmis sąlygomis įsigyti žemės ūkio inventoriaus ir tuo iš dalies buvo panašūs į žemės ūkio kooperatyvus. Kita vertus, kai kurios pelno organizacijos šelpė savanoriškas asociacijas ir kartais organizuodavo pastarosioms būdingus renginius (vakarus, koncertus).

Kita šiame tyrime svarbi sąvoka yra *pilietiškumas*. Tai labai senas, antikinių ištakų terminas, kurio prasmė siek tiek kito. Pilietiškumo požymiais visuotinai laikoma piliečių laisvė, narystė ir dalyvavimas bendruomenės gyvenime, domėjimasis visuomeninėmis problemomis ir pasiryžimas dalyvauti jas sprendžiant, pilietinė dorybė, kuri suprantama kaip pasirengimas savo individualius interesus aukoti grupės labui. Šiame tyrime *pilietiškumu* laikomas individų dalyvavimas politinėje ir visuomeninėje veikloje. *Grupinis solidarumas* suprantamas kaip socialinės grupės sutelktumas bendrų vertybių pagrindu. *Tautiškumo raiška* laikomi tautinės grupės veiksmai ginant ir stiprinant tautinės grupės (šiame tyrime – nedominuojančios) politines teises ir kultūrinius poreikius, politinės ir kultūrinės autonomijos siekis. *Nedominuojančios grupės* – šiuolaikinėje istoriografijoje vartojamas terminas, taikomas diskriminuojamoms bendruomenėms apibūdinti. Dar vienas šiam tyrimui svarbus terminas yra *socialinė modernizacija*. Ja laikoma visuomenės struktūros transformacija iš ikiindustrinei visuomenei būdingų uždarų luominių ir etnokonfesinių grupių į atviras bendruomenes (taip pat modernias tautines) ir individų tapimas socialiai daug mobilesniais, lengviau keičiančiais užsiėmimus ir socialinę padėtį.

Kai kurios savanoriškos asociacijos („Katalikų draugija Blaivybė“, „Katalikiška švietimo draugija Saulė“ ir kt.) buvo užregistruotos gubernijos centre ir turėjo teisę kurti savo skyrių tinklą visoje gubernijoje (kai kuriais atvejais – dar plačiau), į jį kai kada įeidavo dešimtys ir šimtai (kaip „Blaivybės“ atveju) vietinių organizacijų. Skyriui įsisteigus, draugijos vadovybė privalėjo nedelsdama informuoti apie tai valdžią. Vietos skyriai galėjo būti uždaromi nepriklausomai nuo visos draugijos⁷. Skyriai turėjo atskiras valdymo institucijas, veiklos planus, biudžetą, turtą. Su draugijos centrine institucija juos siejo pasaulėžiūra ir kai kurie bendri projektai, bet savo veiklos teritorijoje jie buvo autonomiški. Nekyla abejonių, kad draugijų vietos skyriai buvo lokalių bendruomenių

⁷ Временныя правила объ обществахъ и союзахъ, Законы объ обществахъ, союзахъ и собранияхъ, Санкт Петербургъ, 1912 г., с. 9, 26–37, ст. 3, 32.

viešojo gyvenimo reiškiny, todėl jų veikla yra šio tyrimo dalis. Šis tyrimas neapima religinių organizacijų (religinių bendruomenių ir bendrijų, vienuolių, įvairių religinių brolių, maldos draugijų ir kt.), kurių pagrindinis tikslas buvo religinių apeigų atlikimas.

Savanoriškų asociacijų tinklas

Draugijų tinklo analizei galima naudoti kelis caro administracijos parengtus draugijų sąrašus. Vėlyviausias ir išsamiausias yra parengtas Panevėžio apskrities policijos valdybos. Nors jis nedatuotas, bet pagal vėliausiai įtrauktos draugijos registracijos datą aišku, kad sudarytas prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, ne anksčiau kaip 1914 m. rugpjūčio pabaigoje⁸. Toje pat byloje yra dar vienas, papildomas draugijų sąrašas⁹. Abiejuose šiuose sąrašuose pavyko identifikuoti 108 savanoriškas asociacijas ar jų skyrius, kuriems buvo leista veikti Panevėžio apskrityje. Tačiau keturios organizacijos veiklos nepradėjo¹⁰. Keletas savanoriškų asociacijų į sąrašus nepateko. Tai Kauno gubernijos žemės ūkio draugijos Panevėžio apskrities padaliniai Panevėžio parodų komitetas¹¹ ir Panevėžio olandiškų galvijų auginimo komitetas¹², be to, sąraše praleista 1898 m. įkurta Panevėžio gydytojų draugija¹³, ilgą laiką veikęs Panevėžio visuomeninis susirinkimas¹⁴. Tikrai žinoma, kad nuo 1907 m. kelerius metus veikė caro administracijos dokumentuose neminima Panevėžio dramos draugija¹⁵. Jau po sąrašo sudarymo 1915 m. apskrityje įsikūrė trys Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti skyriai¹⁶. Taigi, nuo XIX a. pabaigos iki 1915 m. pirmosios pusės Panevėžio apskrityje veikė ne mažiau kaip 112 savanoriškų asociacijų. Dauguma jų veiklą tęsė iki vokiečių okupacijos 1915 m. vasarą.

Savanoriškų asociacijų tinklas chronologiškai formavosi netolygiai. XIX a. pab.–XX a. pr. iki 1906 m. Laikinių taisyklių paskelbimo susikūrė 15 organizacijų, apie 13 proc. viso Panevėžio apskrities draugijų skaičiaus. Pirmoji aptariamam laikotarpiu 1897 m. susikūrė Panevėžio realinės mokyklos neturtingų mokinių rėmimo draugija, kitais metais, patvirtinus pavyzdinius nuostatus,

⁸ Panevėžio apskrities policijos valdybos sudaryta Panevėžio miesto ir apskrities privačių draugijų knyga, dokumentas nedatuotas, vėliausias įrašas 1914-08-26, KRVA, f. I-18, ap. 1., b. 96, l. 1–14.

⁹ Papildomas sąrašas privačių draugijų, funkcionuojančių Panevėžio apskrityje, ten pat, l. 17–27.

¹⁰ Naujamiesčio neturtingųjų rėmimo draugija, Rusijos spirito varyklų draugijos Panevėžio skyrius, švietimo draugijos „Vilniaus aušra“ Linkuvos skyrius, Katalikiškos švietimo draugijos „Saulė“ Velykių skyrius.

¹¹ Журнал общего собрания Ковенского общества сельского хозяйства (toliau – ЖОСКОСХ), 1901 03 02 posėdžio protokolas. Ковна, 1901, p. 1–20; ЖОСКОСХ, 1901 10 09 posėdžio protokolas, priedas Nr. 10 Panevėžio parodų komiteto ataskaita, 1901, p. 3–4.

¹² ЖОСКОСХ, 1902 02 22 posėdžio protokolas, priedas Nr. 3, komiteto ataskaita už 1901 m. Ковна, 1902, p. 1–8; ЖОСКОСХ, 1909 02 17 posėdžio protokolas, priedas Nr. 7, komiteto ataskaita už 1908 m. Ковна, 1909, p. 40–41.

¹³ Памятная книжка Ковенской губернии на 1899 год, Ковно, 1898 г., отдел III, Губернская летопись, с. 71.

¹⁴ Памятная книжка Ковенской губернии на 1899 год – Ковно, 1898 г., отдел I, с. 259.

¹⁵ M. Jackiewicz, *Polskie życie kulturalne w Republice Litewskiej 1919–1940*, Olstyn, 1997, s. 187–188.

¹⁶ Iš Lietuvos, *Vienybė*, 1915 vasario 26, Nr. 4, p. 57; V. Jautrūtis, Naujamiestis, *Lietuvos žinios*, 1915 sausio 6, Nr. 2, p. 1. Skyriai atidaryti Panevėžyje, Naujamiestyje ir Pajstrėje.

veiklą pradėjo trys Panevėžio žydų labdaros organizacijos¹⁷. Įsigaliojus Laikinosioms taisyklėms bendruomenės pasinaudojo naujomis galimybėmis ir per pirmuosius ketverius metus įsikūrė penkiasdešimt draugijų ar jų skyrių, t. y. tris kartus daugiau, nei buvo iki tol. Rekordiniais tapo 1908-ieji – atsirado dvidešimt viena nauja organizacija. 1907 m. pradėjo steigtis „Saulės“ skyriai, 1908 m. – „Blaivybės“ padaliniai, 1909 m. jie apskrityje įsisteigė net šeši. 1910–1913 m. draugijų steigta mažiau, o 1914 m. naujai įsteigtų organizacijų skaičius išaugo iki penkiolikos. Tais metais steigti Lietuvių katalikių moterų draugijos skyriai, padaugėjo žemės ūkio organizacijų¹⁸. Po 1906 m. įvyko savanoriškų asociacijų steigimo kokybinis pokytis. Iki tol daugiausia egzistavo labdaros, ugniagesių draugijos. Po Laikinių taisyklių įsigaliojimo pradėtos kurti švietimo, kultūros, blaivininkų, moterų draugijos ir jų skyriai, atsirado draugijų, kurių vienas iš tikslų buvo narių socialinė globa (nemaišyti su labdaros draugijomis, kurios rūpinosi ne savo nariais). Šio profilio asociacijų veikla kėlė didesnę bendruomenių rezonansą, darė stipresnę poveikį.

Savanoriškų asociacijų tinklui turėjo įtakos skirtingos valdančiojo režimo nuostatos įvairių profilių draugijų ir socialinių grupių atžvilgiu. Valdžia įtariai žvelgė į profesines sąjungas, saugojosi socialdemokratų įsigalėjimo jose ir atidžiai stebėjo padėtį¹⁹. Taip pat manyta, kad įvairios valdžiai nelojalios partinės grupės siekia įsitvirtinti švietimo organizacijose, ir bandyta tai užkardyti²⁰. Visgi daugiausia nerimo valdančiajam režimui kėlė gausiai besikuriančios tautinės draugijos, jų veikla tautinės kultūros srityje kirtosi su caro imperijos ideologija. Valdžios institucijoms buvo nurodyta tokių draugijų neregistruoti, o veikiančias uždaryti kaip „keliančias grėsmę visuomeninei rimčiai ir saugumui“²¹. Nepaisant griežto tono, Kauno gubernijoje masinis tautinių draugijų uždarymas nevyko. Draugijų reikalų komitetas ėmė nebetvirtinti naujai steigiamų draugijų nuostatų, jei jų pavadinime buvo tautybės pavadinimas („lietuvių“, „lenkų“, „žydų“) arba juose buvo pabrėžiama (arba numanoma), kad draugija įkuriama vienos tautinės bendrijos poreikiams tenkinti. Asociacijų iniciatoriams tai sukėlė sunkumų, nes reikėjo perrašyti tvirtinti pateiktus nuostatus, bet ši kliūtis buvo įveikiama. Administracija tautiniu pagrindu Panevėžio apskrityje atsisakė registruoti dvi žydų draugijas ir dar prieš 1906 m. Laikinių taisyklių paskelbimą delsė įteisinti lenkų labdaros draugiją²².

¹⁷ Panevėžio apskrities policijos valdybos sudaryta Panevėžio miesto ir apskrities privačių draugijų knyga, KRVA, f. I-18, ap. 1, b. 96, l. 1, 3–6.

¹⁸ Skaičiuota pagal tuos pačius šaltinius kaip ir savanoriškų asociacijų skaičius apskrityje.

¹⁹ Vidaus reikalų ministerijos aplinkraštis, 1907 05 10, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 7, l. 90; Vidaus reikalų ministerijos slapas aplinkraštis, 1907 07 27, ten pat, l. 91; Kauno gubernatoriaus raštas Kauno gubernijos draugijų reikalų komitetui, 1910 06 03, ten pat, l. 265–266.

²⁰ Kauno gubernatoriaus raštas Kauno gubernijos draugijų reikalų komitetui, 1911 01 05, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 7, l. 274.

²¹ Vidaus reikalų ministerijos aplinkraštis gubernatoriams, 1910 01 02, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 7, l. 253; Kauno gubernijos draugijų reikalų komiteto raštas apskričių policijos viršininkams, ten pat, l. 243.

²² Kauno gubernijos draugijų reikalų komiteto nutarimas, 1913 12 20, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 236, l. 5; Kauno gubernijos draugijų reikalų komiteto nutarimas, 1913 12 20, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 228, l. 6; Laikiniai einančio Kauno

Istorikų tyrimai rodo, kad caro administracija diferencijavo savanoriškas asociacijas dar vienu aspektu. Dėl krikščionių demokratų demonstruojamo lojalumo valdžiai, priešiško kairiajam lietuvių tautinio judėjimo sparnui (demokratams, socialdemokratams) ir lenkiškumui valdžia į jų sukurtas ir įtakoje esančias savanoriškas asociacijas žiūrėjo pakančiai. Iš dalies tai lėmė, kad krikščionys demokratai dominavo viešojoje veikloje²³.

Nedidelė dalis (aštuonios) Panevėžio apskrityje veikusių draugijų ar jų skyrių nutraukė veiklą savo iniciatyva arba buvo uždarytos caro administracijos. Prie pirmųjų priskirtini Katalikiškos švietimo draugijos „Saulė“ Pušaloto skyrius ir Rusų tautos sąjungos Panevėžio skyrius²⁴. Dėl neaiškių priežasčių 1911 m. uždarytas nuo 1908 m. veikęs draugijos „Kneset Izrael“ Panevėžio skyrius²⁵. Panevėžio visuomeninis klubas uždarytas dėl to, kad jame „pažeidžiant tvarkas ir susirinkimo įstatus ir neatsižvelgiant į nevienkartinius administracijos įspėjimus buvo žaidžiami azartiniai žaidimai“²⁶. Apkaltinus Laikinių taisyklių 31 ir 32 straipsnių pažeidimu uždaryta Panevėžio apskrities darbininkų tarpusavio pagalbos draugija²⁷. 1911 m. Valdantysis Senatas panaikino grupės Kauno gubernijos administracijoje registruotų draugijų teisėtumą motyvuodamas tuo, kad jos „turi religinius tikslus“. Tokiu atveju šias draugijas turėjo registruoti ne Kauno administracija, o Vidaus reikalų ministerija. Tarp šių draugijų pateko ir Panevėžio lietuvių katalikių moterų Šv. Zitos draugija. Bet kol vyko draugijos likvidavimas, jos narės įkūrė naują organizaciją – Panevėžio lietuvių katalikių moterų draugiją „Darbas“, net prašė caro valdininkų jai perduoti zitičių draugijos dokumentus²⁸. Panevėžyje ir Pumpėnuose trumpą laiką veikė Lietuvių švietimo draugijos „Vilniaus aušra“ skyriai. Draugija pasižymėjo tuo, kad joje bendradarbiavo lietuvių liberalai ir krikščionys demokratai. 1908 m. draugija uždaryta apkaltinus Laikinių taisyklių pažeidimu – dokumentaciją tvarkė tik lietuvių kalba²⁹.

gubernatoriaus pareigas raštų Vilniaus generalgubernatoriui juodraščiai, 1905 m. balandžio mėn., KRVA, f. I-50, ap. 1, b. 23728, l. 2–3 at.

²³ R. Miknys, Istorinis lietuvių mokslo draugijos kūrimosi ir veikimo iki 1915 m. kontekstas, *Vilniaus kultūrinis gyvenimas: draugijų reikšmė 1900–1945*, Vilnius, 2008, p. 14–20; M. Jackiewicz, *Polskie życie Kulturalne w Republice Litewskiej 1919–1940*, Olstyn, 1997, s. 187–188.

²⁴ Draugijos „Saulė“ skyrių sąrašas, nedatuotas, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 30, l. 69 at.; Panevėžio apskrities policijos valdybos Panevėžio miesto ir apskrities privačių draugijų knyga, KRVA, f. I-18, ap. 1, b. 96, l. 5 at.

²⁵ Panevėžio apskrities policijos valdybos Panevėžio miesto ir apskrities privačių draugijų knyga, dokumentas nedatuotas, vėliausias įrašas 1914 08 26, KRVA, f. I-18, ap. 1, b. 96, l. 7 at.

²⁶ Kauno gubernijos miestų reikalų komiteto žurnalas (šiam žurnale fiksuotas visų draugijų nuostatų registravimas, keitimai, draugijų uždarymai ir kiti su savanoriškomis asociacijomis susiję nutarimai), 1913 08 09, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 27, l. 177 at.–178.

²⁷ Kauno gubernijos miestų reikalų komiteto žurnalas, 1911 01 28, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 27, l. 132 at.–133. Minimuose straipsniuose nurodoma, kad išrinkus naują draugijos valdybą ar pasikeitus jos sudėčiai turi būti nedelsiant informuota policija ir gubernatorius.

²⁸ Kauno gubernijos miestų reikalų komiteto žurnalas, 1912 12 21, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 27, l. 135 at.–136, 155 at.–156, 159 at.–160.

²⁹ V. Pukienė, *Lietuvių švietimo draugijos XX amžiaus pradžioje (1906–1915 metais)*, Vilnius, 1994, p. 12–19.

Savanoriškos asociacijos apskrityje buvo išsidėsčiusios netolygiai. Trečdalis jų (trisdešimt aštuonios) koncentravosi apskrities centre³⁰. Tai aiškinama tuo, kad Panevėžyje buvo daugiau įvairių įstaigų, mokyklų, religinių, verslo ir kitų institucijų, kuriose telkėsi profesionalai³¹, jie dažniausiai ir tapdavo draugijų iniciatoriais ir vadovais. Taip pat daugiakultūriame mieste skirtingos tautinės bendrijos siekė kurti atskiras to paties profilio organizacijas. Draugijas kūrė kai kurios mieste buvusios profesinės bendrijos, jos kurtos ir siekiant realizuoti individų saviraiškos interesus (skaitymo mėgėjų, dailės mylėtojų, mėgėjų artistų). Panevėžyje buvo keletas draugijų, kurių tikslas buvo narių laisvalaikio organizavimas. Šių profilių organizacijų beveik nebuvo miesteliuose ir gyvenvietėse. Savanoriškų asociacijų spektras Panevėžyje buvo artimas Kauno ir Šiaulių miestų to paties laikotarpio kontekstams, tik trūko sporto organizacijų.

Kitas stambesnis savanoriškų asociacijų centras buvo Biržuose. Ten veikė ugniagesių, žydų ir katalikų labdaros draugijos, Biržų dramos, muzikos ir dainavimo draugija „Lyra“, „Saulės“, „Blaivybės“, Lietuvių moterų katalikių draugijų skyriai, valsčiuje buvo du žemės ūkio rateliai. Šešios draugijos veikė Vabalninke – ugniagesių, labdaros, dvi žemės ūkio, Lietuvių katalikių moterų ir „Blaivybės“ skyriai. Devyniuose miesteliuose (Nemunėlio Radviliškyje, Rozalime, Krekenavoje, Ramygaloje, Pabiržėje, Pušalote, Naujamiestyje, Pakruojyje ir Pajstryje) veikė po tris ar keturias organizacijas. Dažniausiai tai buvo ugniagesių, žemės ūkio, labdaros draugijos, „Saulės“, „Blaivybės“, Lietuvių katalikių moterų draugijų skyriai. Pasitaikė tik viena kitokio profilio draugija – Nemunėlio Radviliškio jaunimo ratelis „Žvaigždė“. Dar devyniolikoje gyvenviečių gyvavo viena ar dvi draugijos, jų profilis – toks pat kaip ir minėtųjų pirmiau. Pažymėtina, kad kuriantis savanoriškoms asociacijoms lemiamą vaidmenį dažnai atlikdavo keli ar vos vienas iniciatorius. Visas draugijos Pajstryje įkūrė kunigas Jurgis Tilvytis, Dambavoje – kunigas Jonas Karbauskis.

Iš dvidešimties apskrityje buvusių valsčių draugijos ar jų skyriai nesusiorganizavo tik trijuose³². Iš viso savanoriškos asociacijos veikė trisdešimt vienoje Panevėžio apskrities gyvenvietėje. Šis tinklas buvo platus, apėmė daugumą valsčių, bet, išskyrus keletą atvejų, buvo retas, dažnai sudarytas iš vienos ar dviejų draugijų. Savanoriškų asociacijų tinklas buvo stabilus, dauguma draugijų tęsė veiklą nuo įkūrimo iki karo, uždarius ar užsidarius vienoms, steigėsi kitos. Tai rodo, kad dalyje lokalių bendruomenių (daugumoje miestelių) buvo susiformavusios legalios pilietiškumu pasižyminčių asmenų grupės (tikriausiai nedidelės), kurios, nepriklausomai nuo valdžios diegiamos

³⁰ Savanoriškų asociacijų geografinis išsidėstymas analizuotas pagal tuos pačius šaltinius kaip ir jų skaičius apskrityje.

³¹ Profesionalais šiuo atveju vadinami žmonės, kurių profesijos reikalauja ilgo ir sudėtingo mokymosi ir nuolatinio žinių ir įgūdžių papildymo.

³² Jų nebuvo Girsūdų, Kiburių ir Stumbriškio valsčiuose. Nepavyko identifikuoti ir priskirti valsčiams dviejų draugijų veiklos vietovių.

valstybinės ideologijos ir vykdomų politinių praktikų, gebėjo paveikti bendruomenių savimobilizaciją ir darė poveikį viešajai nuomonei.

Draugijų profiliai

Savanoriškų asociacijų diferencijavimą į kategorijas sunkina dvi aplinkybės. Dalies jų tikslai yra panašūs ir veikla dažnai persidengia. Štai švietimo uždavinius kėlėsi ne tik tradiciškai šio profilio draugijoms priskiriamos organizacijos („Saulė“, „Vilniaus aušra“), bet ir kai kurios kultūros draugijos (pvz., skaitymo), savo narių švietimu užsiėmė „Blaivybės“ draugija ir darbininkų organizacijos (Šv. Zitos, Šv. Juozapo draugijos). Kita vertus, draugijų veiklos formos irgi buvo panašios. Koncertus, gegužines, vakarus rengė ir kultūros, ir labdaros, ir blaivybės draugijos, net ugniagesiai. Be to, kai kurie individai priklausė ir aktyviai dalyvavo keleto draugijų veikloje. Tuo metu auditorijos nestebino, kad ta pati kultūros draugijai priklausanti artistų mėgėjų grupė pasirodo labdaros ir ugniagesių renginiuose. Čia galimas atskiras tyrimo uždavinys – išnagrinėti, kaip savanoriškos asociacijos kooperavo savo veiklą. Dėl šių priežasčių toliau pateikiamas savanoriškų asociacijų klasifikavimas yra sąlyginis, jis prasmingas tik tuo, kad palengvina analizę. Draugijos diferencijuojamos atsižvelgiant į pagrindinius jų tikslus. Bet liko ir tokių, kurias problemiška priskirti kokiai nors grupei.

Labdaros ir paramos draugijos buvo tradicinės, vienos ankstyviausių ir gausiausių savanoriškų asociacijų. Iš viso apskrityje jų veikė dvidešimt keturios. Dalis draugijų veikė prie parapinių bažnyčių, jų tikslas buvo šelpti elgetas, kai kurios turėjo savo prieglaudą³³. Kai kurių labdaros draugijų globojamos grupės buvo apibrėžiamos siauriau. Veikė Panevėžio neturtingų žydų vaikų priežiūros draugija, jau minėta Panevėžio realinės mokyklos neturtingų mokinių rėmimo draugija, Panevėžio paramos neturtingiems sergantiems žydams draugija³⁴. Plačiausią veiklą iš šio profilio draugijų vykdė Panevėžio Romos katalikų labdarių draugija. Ji buvo įsteigusi prieglaudą seneliams ir vaikams, pradinę mokyklą, kurioje 1908 m. mokėsi 94 mokiniai (joje mokyta ir lietuvių kalbos), biblioteką, rengė spektaklius. Draugija negavo leidimo atidaryti lenkišką mokyklą, tad ši veikė nelegaliai. Draugija turėjo gerai organizuotą labdaros rinkėjų tinklą³⁵.

³³ Krivickas, Rozalimas, *Vilniaus žinios*, 1905 kovo 27, Nr. 79, p. 4; I., Rozalimas, *Vilniaus žinios*, 1905 rugpjūčio 3, Nr. 187, p. 4; X-as, Rozalimas, *Lietuvos žinios*, 1915 gegužės 10, Nr. 52, p. 2; Kiškis iš Pagirės, *Lietuvos žinios*, 1915 gegužės 29, Nr. 60, p. 2.

³⁴ Panevėžio apskrities policijos valdybos sudaryta Panevėžio miesto ir apskrities privačių draugijų knyga, dokumentas nedatuotas, vėliausias įrašas 1914 08 26, KRVA, f. I-18, ap. 1, b. 96, l. 1–14.

³⁵ J. Gaidelienė, Švietimas, Labdara, *Panevėžys nuo XVI a. iki 1990*, sud. A. Kasperavičius, K. Gudas, Panevėžys, 2003, p. 223–224, 264–266; Labdaringoji Panevėžio draugija, *Vienybė*, 1908 vasario 19, Nr. 8, p. 119 ir nenumeruotas priedas laikraščio priekyje; Panevėžys, *Viltis*, 1912 sausio 13, Nr. 6, p. 3; Juozas Stakauskas, *Pirmoji katalikiškoji mokykla, Trys lietuvių tautos pagrindai*, Vilnius, 2014, p. 152–153.

Suprasdamas didelę švietimo svarbą pasaulėžiūros formavimui ir siekdamas ugdyti sau lojalius piliečius, caro režimas stengėsi išlaikyti monopolį šioje srityje. Todėl iki 1905 m. švietimo tikslus keliančių savanoriškų asociacijų Šiaurės Vakarų krašte steigti neleista. Vis dėlto visuomenei spaudžiant valdžia buvo priversta švelninti poziciją – 1906 m. Kauno gubernatorius patvirtino Katalikiškos švietimo draugijos „Saulė“ nuostatus, kitais metais užregistruota draugija „Vilniaus aušra“. Pirmieji „Saulės“ skyriai apskrityje įsisteigė 1907 m. Biržuose ir Pabiržėje, kitais metais juos leista steigti Truskavoje, Pušalote (veiklos nepradėjo), Pakruojyje, Klovainiuose, 1909 m. įsisteigė Panevėžio skyrius, 1910 m. – Velykių (veiklos nepradėjo)³⁶. Tyrinėtojai pažymi, kad „Saulės“ skyrių veikla buvo netolygi, ją aprašyti sudėtinga. Periodinėje spaudoje skelbiami duomenys nesutampa su oficialiomis draugijos ataskaitomis, kai kurios „Saulės“ skyrių įkurtos mokyklos veikė trumpai, kartais nelegaliai, buvo registruojamos ne draugijos vardu³⁷. Panevėžyje „Saulės“ skyrius turėjo dviklasę mergaičių pradinę mokyklą, vėliau atidarė ir mišrią pradinę mokyklą. Pagrindinė skyriaus organizatorė buvo Salomėja Stakauskaitė, ji taip pat organizavo nelegalius pradinių klasių mokytojų kursus³⁸. Trumpai veikęs „Vilniaus aušros“ Pumpėnų skyrius planavo steigti skaityklą, buvo nusprendęs užsisakyti „pirmieviškų“ laikraščių. Po likvidavimo knygas pasidalijo buvę nariai³⁹. Apskrityje lietuviškos švietimo draugijos dominavo. Be jų, Panevėžyje veikė tik viena žydų švietimo draugija⁴⁰ (žydai turėjo savo tradicinę švietimo sistemą), lenkiškų neleido valdžia⁴¹.

Daugiausia dėmesio ir amžininkų reakcijų susilaukė savanoriškos asociacijos, kurių pagrindinis tikslas buvo viešų kultūros renginių organizavimas. Apskrityje anksčiausiai, 1906 m., įsikūrė Panevėžio lietuvių dramos, muzikos, dainavimo draugija „Aidas“⁴². Kitais metais veiklą pradėjo Panevėžio dramos draugija, kurioje dominavo lenkai⁴³. 1910 m. gegužės pabaigoje valdžia užregistravo kitą lenkų kultūros organizaciją – Panevėžio dramos, muzikos ir dainavimo draugiją⁴⁴. 1912 m. administracija leido veikti Biržų dramos, muzikos, dainavimo draugijai „Lyra“⁴⁵. Biržiečiai darbavosi energingai: statė mėgėjiškus spektaklius, suorganizavo savo chorą, jau įkūrimo metais

³⁶ Panevėžio apskrities policijos valdybos sudaryta Panevėžio miesto ir apskrities privačių draugijų knyga, dokumentas nedatuotas, vėliausias įrašas 1914 08 26, KRVA, f. I-18, ap. 1, b. 96, l. 1–14.

³⁷ V. Pukienė, *Lietuvių švietimo draugijos XX amžiaus pradžioje (1906–1915 metais)*, Vilnius, 1994, p. 40.

³⁸ J. Gaidelienė, Švietimas, *Panevėžys nuo XVI a. iki 1990*, sud. A. Kasperavičius, K. Gudas, Panevėžys, 2003, p. 223–225.

³⁹ J. Antanavičienė, Pumpėnai, *Vilniaus žinios*, 1907 lapkričio 27, Nr. 204, p. 2; Pumpėnai, *Vilniaus žinios*, 1908 vasario 14, Nr. 37, p. 4; L. Š-kas, Pumpėnai, *Vilniaus žinios*, 1908 gruodžio 6, Nr. 276, p. 3.

⁴⁰ Panevėžio apskrities policijos valdybos sudaryta Panevėžio miesto ir apskrities privačių draugijų knyga, KRVA, f. I-18, ap. 1, b. 96, l. 1, 1–27.

⁴¹ Vidaus reikalų ministerijos bendrųjų reikalų departamento aplinkraštis, 1910 01 20, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 7, l. 253.

⁴² J. Gaidelienė, Teatras. Chorai. Renginiai, *Panevėžys nuo XVI a. iki 1990*, sud. A. Kasperavičius, K. Gudas, Panevėžys, 2003, p. 257–264.

⁴³ M. Jackiewicz, *Polskie życie kulturalne w Republice Litewskiej 1919–1940*, Olstyn, 1997, s. 187–188.

⁴⁴ J. Gaidelienė, Teatras. Chorai. Renginiai, *Panevėžys nuo XVI a. iki 1990*, sud. A. Kasperavičius, K. Gudas, Panevėžys, 2003, p. 257–264; draugijos registracijos data tikslinama pagal Kauno gubernijos miestų reikalų komiteto žurnalą, 1911 01 28, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 27, l. 115 at.–116.

⁴⁵ Kauno gubernijos miestų reikalų komiteto žurnalas, 1911 01 28, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 27, l. 144 at.–145.

inicijavo kompozitoriaus Stasio Šimkaus „gastroles“⁴⁶. Net 1915 m., vykstant karui, planavo spektaklį⁴⁷.

Veikė ir kito profilio kultūros draugijų. 1909 m. Panevėžyje įkurta skaitymo mėgėjų draugija, jos iniciatoriai buvo inteligentai žydai⁴⁸. Ši draugija turėjo savo skaityklą ir biblioteką, kurioje dominavo knygos rusų kalba (dar buvo jidiš ir hebrajų kalba, nebuvo lietuviškų ir lenkiškų knygų), užsisakydavo periodinę spaudą rusų ir „žydų“ kalbomis⁴⁹. Taip pat nuo 1909 m. veikė Žydų literatūros draugijos Panevėžio skyrius, 1911 m. užregistruota Panevėžio dailių menų mylėtojų draugija⁵⁰.

XX a. pradžioje Panevėžyje veikė kelios dabar jau užmiršto profilio savanoriškos asociacijos. Tai klubai, kurių tikslas buvo narių laisvalaikio organizavimas. Klubo nariai bendrai išsinuomodavo patalpas ir jose leisdavo vakarus. Patalpose stovėjo biliardo ir kortų stalai, buvo užsakoma periodinė spauda, teiktos maitinimo paslaugos, prekiauta alkoholiniais gėrimais. Kada Panevėžyje įsisteigė pirmoji tokio pobūdžio organizacija, neišsiaiškinta, galbūt tai buvo XIX a. 7-asis dešimtmetis. Iki 1913 m. mieste veikė klubas Panevėžio visuomeninis susirinkimas. Bet jame, kaip minėta pirmiau, žaisti draudžiami azartiniai žaidimai. Ši pramoga baigėsi vieno nario savižudybe, todėl tų metų rugpjūčio mėnesį klubas uždarytas⁵¹. Dar vykstant šio klubo veiklos tyrimui ir uždarymo procedūrai jo nariai kreipėsi į Kauno gubernatorių ir prašė leisti atidaryti kitą klubą – „Panevėžio inteligentų susirinkimą“. Iniciatoriai buvo caro administracijos tarnautojai, leidimas veikti gautas⁵². 1909 m. ėmė veikti Panevėžio lietuvių visuomeninis klubas „Vienybė“. Tarp jo steigėjų ir vadovų buvo miesto bendruomenės veikėjų, tarnautojų, nemažai lietuvių aktyvistų, taip pat dalyvavo lenkų, nebuvo rusų valdininkų⁵³. Sunku pasakyti, kaip įkūrėjai suprato pavadinime esantį žodį „lietuvių“, tikėtina, kad turėtas omenyje Lietuvoje (nesigilinant, kaip ji tuomet suvokta skirtingoje aplinkoje) gimęs asmuo, LDK piliečių palikuonis. Tai paaiškintų lietuvių ir lenkų bendradarbiavimą šioje organizacijoje, be

⁴⁶ Keverza, Biržai, *Lietuvos žinios*, 1912 liepos 17, Nr. 83, p. 3; Vaidilos Ainis, Biržai, *Lietuvos žinios*, 1912 rugpjūčio 2, Nr. 90, p. 3; Mikų Dėdė, Biržai, *Lietuvos žinios*, 1913 liepos 4, Nr. 78, p. 2–3; Kibirkštis, Biržuose, *Lietuvos žinios*, 1914 birželio 7, Nr. 123, p. 2; Stafanija Mieszkowska, Koncertai Biržuose, *Lietuvos žinios*, 1912 rugpjūčio 14, Nr. 95–96, p. 4–5. Kompozitorius ir chorvedys S. Šimkus atvyko į Biržus, per trumpą laiką iš nepasiruošusių žmonių labai intensyviomis repeticijomis parengė 60 žmonių chorą. Šis atliko 15 dainų ir publikos buvo labai gerai įvertintas. Pagal panašų scenarijų S. Šimkus rengdavo koncertus ir kituose vietovėse.

⁴⁷ Vaidilos Ainis, Biržai, *Lietuvos žinios*, 1915 birželio 28, Nr. 73, p. 2.

⁴⁸ Kauno gubernijos miestų reikalų komiteto žurnalas, 1909 07 17, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 27, l. 87 at.–88, 97 at.–98.

⁴⁹ V-a., Panevėžys, *Lietuvos žinios*, 1915 kovo 17, Nr. 43, p. 3.

⁵⁰ Panevėžio apskrities policijos valdybos sudaryta Panevėžio miesto ir apskrities privačių draugijų knyga, KRVA, f. I-18, ap. 1, b. 96, l. 10 at.; Kauno gubernijos miestų reikalų komiteto žurnalas, 1910 05 21, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 27, 115 at.–116.

⁵¹ Kauno gubernijos miestų reikalų komiteto žurnalas, 1913 08 09, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 27, l. 177 at.–178.

⁵² Kauno gubernijos miestų reikalų komiteto žurnalas, 1913 08 13, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 27, l. 179 at.–180.

⁵³ Kauno gubernijos miestų reikalų komiteto žurnalas, 1908 11 18, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 27, l. 81 at.–83; Kauno gubernijos miestų reikalų komiteto žurnalas, 1909 04 21, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 27, l. 91 at.–92; Aleksandras Purickis, *Panevėžys, Viltis*, 1909 gegužės 31, p. 2.

to, to meto kontekste ši draugija galėjo būti suvokiama kaip rusų valdininkų dominuojamo „Panevėžio visuomeninio susirinkimo“ oponentė. Draugijos pirmininkas buvo „Aido“ vadovas gydytojas Kazimieras Sliekas, bent epizodiškai veikloje dalyvavo advokatas Bernaras Fridmanas⁵⁴. Klube buvo ne mažiau kaip 47 nariai, jis turėjo fortepijoną, šešis kortų stalus, šešis tuzinus kėdžių. Kiekvieną mėnesį, prižiūrint auklėtojams, klube buvo rengiami mokinių šokiai, grojo ugniagesių ir karinis orkestras. Buvo užsakoma periodinė spauda lietuvių ir rusų kalbomis⁵⁵. Klubo veikla susilaukė viešos kritikos dėl „nutauginimo, girtavimo, kazyriavimo“, dalis narių iš jo pasitraukė⁵⁶.

Panevėžio apskrities ekonomikos pagrindas buvo žemės ūkis, tad natūralu, kad jame gausiai organizuotos šio profilio savanoriškos asociacijos. Jų apskrityje veikė šešiolika. Tai vienintelė savanoriškų asociacijų kategorija, kuri sulaukė valdžios materialinės paramos. Pirmosios iš šio profilio organizacijų buvo Kauno gubernijos žemės ūkio draugijos (įkurtos 1900 m.) padaliniai. Draugijos iniciatoriai ir nariai buvo stambieji ir vidutiniai žemvaldžiai lenkai, tai socialinio elito (dvarininkų) organizacija. Jos tikslas buvo žemės ūkio pažangos skatinimas, bet pradžioje, iki 1905 m., ji atliko ir svarbią komunikacijos bei viešosios erdvės funkciją. Panevėžio apskrityje veikė draugijos padaliniai – Panevėžio parodų komitetas, organizuodavęs gubernijos masto žemės ūkio parodas, ir Panevėžio olandiškų galvijų auginimo komitetas, turėjęs svarbią reikšmę platinant naujų veislių galvijus. 1912 m. atidarytas ir draugijos Panevėžio skyrius⁵⁷.

Tiek Kauno gubernijos žemės ūkio draugija, tiek caro administracija, siekdamos pažangos, skatino valstiečių žemės ūkio draugijų steigimąsi. Jų veikimo zona apimdavo gyvenvietės apylinkes, valsčių, rečiau – kelis. Tiriamu laikotarpiu įsitvirtino šių draugijų vadinimas žemės ūkio rateliais. Pirmieji rateliai 1907 m. įsisteigė Vabalninke ir Dambavoje (dabar Radviliškio r.), 1909 m. Nemunėlio Radviliškyje, 1910 m. Biržuose, 1911 m. Naujamiestyje. Likusieji veiklą pradėjo 1914 m. Žemės ūkio ratelių veiklos turinys įvairiose vietovėse buvo panašus. Biržų ratelyje 1914 m. buvo 76 nariai, jie kas mėnesį rengė susirinkimus (juose perskaitytos 6 paskaitos), bendrai įsigijo 3 vagonus trąšų⁵⁸. Dambavos ratelis turėjo apie 130 narių, įsirengė garinį malūną, planavo pieninę, rengė žemės ūkio parodas, kultūrinius renginius, bendrai pirkosi trąšas ir druską⁵⁹. Vabalninko žemės ūkio ratelis

⁵⁴ A. Purickis, Panevėžys, *Rygos garsas*, 1910 kovo 3, p. 3. B. Fridmanas Lietuvos Respublikos vyriausybėje ėjo žydų reikalų ministro pareigas.

⁵⁵ J. Kozakevičius, Amžiaus kronika, *Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius*, f. 40–7, p. 66–66 at.

⁵⁶ Šiaulietis, Panevėžio „Jedinstvo“, *Viltis*, 1910 lapkričio 28, Nr. 137, p. 3; A. Purickis, Panevėžys, *Viltis*, 1910 gruodžio 15, Nr. 144, p. 3; J. Be-lis, Panevėžys, *Lietuvos žinios*, 1909 rugsėjo 23, Nr. 32, p. 2.

⁵⁷ A. Astramskas, Panevėžio apskrities dvarininkų viešoji veikla XX a. pradžioje, *Iš Panevėžio praeities: dvarų kultūros atodangos*, Panevėžys, 2016, p. 88–91.

⁵⁸ M. Kuprevičia, Biržų Ūkio Ratelis, *Lietuvos žinios*, 1914 vasario 9, Nr. 33, p. 4.

⁵⁹ M. Barzdytė, Dambavas, *Lietuvos žinios*, 1912 gegužės 17, Nr. 57, p. 2; Lietuvaitis, Dambava, *Vienybė*, 1910, Nr. 39, p. 608–609; Kiškis iš pakrūmės, Dambavas, *Vienybė*, 1911 lapkričio 15, Nr. 46, p. 728.

irgi rengė parodas, koncertus, mokymus, turėjo įsirengęs sėklų valymo punktą, įsigijo žemės ūkio technikos, pastatų, vykdė prekybą⁶⁰.

Ugniagesių draugijas dėl svarbių jų funkcijų caro valdžia toleravo. Nors iš šalies atrodo, kad šios organizacijos neturėtų turėti nieko bendro su pilietiškumu, jų nuostatai suteikė galimybę neapsiriboti gaisrų gesinimu. Ugniagesiai galėjo rengti įvairius renginius – gegužines, koncertus, spektaklius. Draugijų vidaus struktūra irgi buvo paranki pilietiškumo raiškai. Jas sudarė dvi narių grupės – garbės nariai ir tikrieji nariai (tikrieji nariai galėjo priklausyti ugniagesių komandai arba ne, tai buvo jų pasirinkimas) ir ugniagesių komanda, pavaldi savo viršininkui, jo padėjėjams ir būrių viršininkams, kur tokie buvo⁶¹. Praktika rodo, kad ugniagesių draugijų garbės ir tikraisiais nariais kartais buvo bendruomenių lyderiai ir jos tapdavo pilietiškumo bei tautiškumo raiškos aikštelėmis. Biržų bendruomenė apie 20 metų siekė įkurti Biržų laisvąją ugniagesių draugiją, pagaliau 1904 m. gubernatorius leido jai veikti⁶². Draugija rengė gegužines, organizavo spektaklius⁶³. Nemunėlio Radviliškio laisvosios ugniagesių draugovės vakare vaidinta „Amerika pirtyje“, dainavo choras, grojo orkestras, buvo leidžiamas fejerverkas, vyko šokiai. „Spektaklį užbaigė himnas, kurį publika išklause atsistojusi“⁶⁴. Pasvalio laisvosios ugniagesių draugovės renginyje lietuvaitei dėvėjo tautinius drabužius, buvo šokami tautiniai šokiai, dainuojamos liaudies dainos⁶⁵.

Iš viso Panevėžio apskrityje iki Pasaulinio karo veikė dvylika ugniagesių draugijų (pirmoji 1899 m. įsisteigė Ramygaloje)⁶⁶. Didžiausia, plačiausią veiklą buvo išvysčiusi Panevėžio ugniagesių draugija. 1913 m. joje buvo 5 garbės nariai, 53 tikrieji nariai. Ugniagesių komanda buvo sudaryta iš keturių būrių, kuriuose bendrai buvo 108 žmonių, tarp jų 15 muzikantų. Draugija turėjo ugniagesių inventorių, 25 muzikos instrumentus, teatro rekvizito, buvo išsinuomojusi patalpas viešiesiems pasirodymams (jos davė draugijai pajamų), rengė spektaklius, koncertus, turėjo savo pučiamųjų orkestrą, uniformą, pasižymėjimo ženklus⁶⁷.

Kaip minėta, kai kurias savanoriškas asociacijas sudėtinga priskirti kokiai nors aptartai kategorijai. Dalį jų labai sąlyginai galima įvardyti kaip socialinės globos tikslus keliančias draugijas,

⁶⁰ Perkuniukas, Vabalninkas, *Lietuvos žinios*, 1912 rugsėjo 22, Nr. 112, p. 4; K. Kr-as, Vabalninkas, *Vienybė*, 1912 kovo 6, Nr. 10, p. 152; Vabalninko Ūkio ratelio kasos apyskaita, *Vienybė*, 1913 vasario 12, Nr. 7, p. 104–105.

⁶¹ К. Ильинский, Нормальный устав горотских пожарных обществ, *Частные общества. Сборник*, Рига, be datos, стр. 159–160, 171.

⁶² Privačių draugijų, veikiančių Kauno gubernijoje, sąrašas, nedatuotas, KRVA, f. I-18, ap. 1, b. 95, l. 14–15 at.; N., Biržai, *Vilniaus žinios*, 1908 vasario 13, Nr. 36, p. 2.

⁶³ Gaisrininkas, Biržai, *Vilniaus žinios*, 1907 liepos 10, Nr. 88, p. 2; Kaunas. Leidimas spektaklių, *Vilniaus žinios*, 1908 liepos 19, Nr. 159.

⁶⁴ Aš, Radvyliskis ant Nemunėlio, *Vilniaus žinios*, 1908 liepos 10, Nr. 151, p. 2.

⁶⁵ Pasvalys, *Vienybė*, 1911 liepos 29, Nr. 30, p. 475.

⁶⁶ Panevėžio apskrities policijos valdybos sudaryta Panevėžio miesto ir apskrities privačių draugijų knyga, dokumentas nedatuotas, vėliausias įrašas 1914 08 26, KRVA, f. I-18, ap. 1, b. 96, l. 1–14.

⁶⁷ A. Astramskas, Gaisrų paradoksas, *Panevėžys nuo XVI a. iki 1990*, sud. A. Kasperavičius, K. Gudas, Panevėžys, 2003, p. 150–151; Отчет Поневѣжскаго Городскаго Пожарнаго Общества за 1913 г., Поневѣж, be datos.

bet jos turėjo ir kitų tikslų. 1909 m. gruodžio 18 d. Kauno gubernijos draugijų reikalų komitetas leido registruoti Panevėžio Šventosios Zitos draugiją⁶⁸. Zitiečių draugiją steigė katalikų dvasininkai, pagrindinis uždavinys buvo socialinė parama mieste gyvenančioms lietuvėms tarnaitėms. Iš bendrų lėšų joms buvo mokamos pašalpos susirgus, suteikiamas laikinas būstas praradus darbą. Bet tuo veikla neapsiribojo. Panevėžietės rengė vakarus, buvo atidariusios arbatinę, kepyklą, nakvynės namus, kurį laiką veikė jų skalbyklą, norėjo atidaryti ir mokyklą, bet negavo leidimo⁶⁹. 1911 m. Šv. Zitos draugijoje buvo 210 narių, dešimčiai iš jų suteiktas laikinas būstas, dalytos pašalpos⁷⁰. Kaip minėta, asociacija, kai buvo uždaryta, tęsė veiklą draugijos „Darbas“ pavadinimu. Veikla plėtėsi. 1913 m. buvo apie 350 narių, kas dvi savaites vyko susirinkimai, draugija turėjo savo chorą, kartu šventė religines šventes⁷¹. 1914 m. pradžioje nusipirko savo veiklai pastatą su įrengta scena⁷².

Panevėžio Šventojo Juozapo draugijos pagrindinis tikslas buvo darbininkų padėties gerinimas, jų švietimas „religiniu, moksliniu, tautiniu ir visuomeniniu atžvilgiu“, materialinė pagalba ir „naudingų pramogų organizavimas“⁷³. Sergantiems nariams draugija mokėjo nedideles pašalpas, rengė spektaklius ir gegužines, narių skaičius svyravo tarp 127–280, tarp jų didelė dalis buvo moterų⁷⁴.

1908 m. vyskupo K. Cirtauto ir kitų dvasininkų prašymu Kauno gubernijos valdžia leido veikti Katalikų draugijai „Blaivybė“⁷⁵. Jos tikslas buvo kova su girtavimu, kaip priemonę norėta naudoti švietimą, steigti blaivias užėigas, laisvalaikio vietas, savitarpio pagalbos kasas⁷⁶. Pagrindiniai vietos skyrių organizatoriai buvo parapijų kunigai, dėl jų autoriteto draugijos tinklas labai greitai augo, 1911 m. buvo 137 skyriai ir „Blaivybė“ tapo gausiausia savanoriška asociacija Kauno gubernijoje⁷⁷. Bet šios draugijos veikla parapijose ypač priklausė nuo vietos organizatorių, iškėlus energingą „Blaivybės“ organizatorių kunigų skyriaus veikla kartais labai susilpnėdavo. 1911 m. iš 130 egzistavusių skyrių ataskaitas atsiuntė 96, 1913 m. iš 175 skyrių – 127. Kai kurie skyriai buvo

⁶⁸ Kauno gubernijos miestų reikalų komiteto žurnalas, 1909 12 18, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 27, l. 104 at.–105.

⁶⁹ Kazelis, Šv. Zitos draugijos vakaras, *Lietuvos žinios*, 1911 sausio 19, Nr. 7, p. 3; Lietuvos Padaiga, Panevėžys, *Rygos garsas*, 1912 birželio 30, Nr. 27, p. 3; Lietuvaitė, Panevėžys, *Vienybė*, 1910, Nr. 19, p. 292.

⁷⁰ Panevėžys, *Rygos garsas*, 1911 kovo 19, Nr. 12, p. 2.

⁷¹ Garbenio Mylimoji, Panevėžys, *Vienybė*, 1913 sausio 15, Nr. 3, p. 42–43.

⁷² S., Panevėžyje, *Lietuvos žinios*, 1914 balandžio 24, Nr. 87, p. 5.

⁷³ Уставъ литовскаго римско-католическаго общества рабочихъ имени СВ Юсифа въ гор. Поневѣжъ, Ковно, безъ дат, p. 1–2.

⁷⁴ P. Griaužas, Panevėžys, *Vienybė*, 1908 gruodžio 23, Nr. 52; Lietuvaitė, Panevėžys, *Vienybė*, 1910 vasario 23, Nr. 8, p. 122; P. Dr., Panevėžys, *Vienybė*, 1910 kovo 10, Nr. 10, p. 154–155; S. Žvynė, Panevėžio Katalikų darbininkų Šv. Juozapo Draugijos buvo visuotinis susirinkimas, *Viltis*, 1909 kovo 6, Nr. 27, p. 3; Nevėžio Mylėtojas, Panevėžio Šv. Juozapo darbininkų draugijos nuo 1909 metų iki šių 1910 metų vas. 10 d. apskaita, *Viltis*, 1910 vasario 24, Nr. 23, p. 2; J. Račkauskas, Panevėžys, *Viltis*, 1911 vasario 25, Nr. 23, p. 2; Pagirietis, Panevėžys, *Viltis*, 1913 kovo 24, Nr. 35, p. 2; Narys, Panevėžys, *Viltis*, 1913 spalio 11, Nr. 119, p. 4; J. Račkauskas, Panevėžys, *Rygos garsas*, 1911 balandžio 2, Nr. 14, laikraščio priedas be puslapio numerio; Panevėžys, *Rygos garsas*, 1913 kovo 30, Nr. 25, p. 3.

⁷⁵ Kauno gubernijos miestų reikalų komiteto žurnalas, 1908 03 21, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 27, l. 60 at.–61.

⁷⁶ Laikinis „Blaivybės“ draugijos komitetas, Blaivybės dalykai, *Vienybė*, 1908 gegužės 27, Nr. 22, p. 335–336.

⁷⁷ Katalikų draugijos „Blaivybė“ skyrių sąrašas, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 30, l. 62–64 at.

uždaromi⁷⁸. Šie faktai signalizuoja, kad dalis skyrių veikė formaliai. Panevėžio apskrityje buvo įsikūrę dvidešimt du „Blaivybės“ skyriai⁷⁹. Veikla Kauno gubernijos kontekste neišsiskyrė: rengė vakarus, spektaklius, paskaitas, turėjo „arbatnamius“⁸⁰.

Nedominuojančių socialinių grupių raiška, solidarumas ir tarpusavio sąveika

XX a. pradžioje vyko tautinių grupių masinis sąjūdis už savo teises, bet dėl caro valdžios vykdytos politikos viešųjų komunikacijos vietų, kuriose buvo galima tautinė raiška, buvo nedaug. Todėl svarbus vaidmuo teko savanoriškomis asociacijoms. Čia trumpai aptariamos tos savanoriškos asociacijos, kurias sukūrė ir kurių veikloje dalyvavo vienos tautybės atstovai. Visos jos (išskyrus minimą rusų draugiją) buvo sukurtos imperijoje nedominuojančių, diskriminuojamų tautinių bendruomenių atstovų.

Tarp pirmųjų apskrityje steigtos žydų savanoriškos asociacijos. Iš viso jų susikūrė vienuolika, net aštuonios buvo labdaringos. Dauguma žydų organizacijų koncentravosi Panevėžyje, tik dvi buvo Biržuose ir Krekenavoje. Draugijos nėra ta aplinka, kuri geriausiai atspindėtų žydų etnokonfesinės bendruomenės transformaciją į modernią tautą, ryškesnių šio proceso požymių rastume žydų pasaulėžiūrinių krypčių ir partijų formavimosi procese. Nepaisant to, platesnė žydų tautiškumo raiška buvo galima Žydų literatūros draugijos Panevėžio skyriuje (įkurtas 1909 m.), „Kneset Izrael“ skyriuje ir „Cheder Kloli“ draugijoje⁸¹, taip pat Panevėžio skaitymo mėgėjų draugijoje, kurios iniciatoriai, kaip minėta, buvo žydai⁸². 1913 m. Panevėžio žydų inteligentai inicijavo dvi atvirai tautiškai angažuotas draugijas, pagrįstas tautiniu solidarumu. Labai plataus profilio veiklą planavusią Panevėžio žydų muzikos, dramos, dainavimo draugiją „Gazomir“ atsisakyta registruoti dėl numatomos tautinės veiklos⁸³. Draugijos iniciatoriai buvo vienas gydytojas ir dvi gydytojų žmonos⁸⁴. Ta pačia intencija atmetas prašymas registruoti Panevėžio žydų visuomeninį susirinkimą: valdininkų nuomone, kadangi steigiamos draugijos tikslas – „gilinti tautinio išskirtinumo pradmenis“, ji bus „kenksminga visuomeninei tvarkai ir ramybei“⁸⁵. Pastarosios draugijos steigėjai buvo advokatas,

⁷⁸ Visuotinas „Blaivybės“ draugijos susirinkimas 9 ir 10 dieną 1911 m. Kaune, *Vienybė*, 1911 vasario 15, Nr. 7, p. 100; Visuotinis „Blaivybės“ draugijos susirinkimas, *Vienybė*, 1913 vasario 19, Nr. 8, p. 114–116; Blaivybės skyrių uždarymas, *Vienybė*, 1911 vasario 22, Nr. 8, p. 100.

⁷⁹ Panevėžio apskrities policijos valdybos sudaryta Panevėžio miesto ir apskrities privačių draugijų knyga, dokumentas nedatuotas, vėliausias įrašas 1914 08 26, KRVA, f. I-18, ap. 1, b. 96, l. 1–14.

⁸⁰ Višakis, Naujamiestis, *Lietuvos žinios*, 1912 rugpjūčio 4, Nr. 28, p. 3; Kregždė, Pajstrys, *Vienybė*, 1911 rugpjūčio 30, Nr. 35, p. 557; Vabalninkas, *Vienybė*, 1913 sausio 29, Nr. 5, p. 69–70; Pumpėnai, *Vienybė*, 1914 sausio 28, Nr. 5, p. 71; Z. D., Panevėžys, *Viltis*, 1912 balandžio 13, Nr. 43, p. 3; Bešalis, Panevėžys, *Viltis*, 1913 vasario 15, Nr. 46, p. 2.

⁸¹ Panevėžio apskrities policijos valdybos sudaryta Panevėžio miesto ir apskrities privačių draugijų knyga, dokumentas nedatuotas, vėliausias įrašas 1914 08 26, KRVA, f. I-18, ap. 1, b. 96, l. 1–14.

⁸² Žr. 55 nuorodą.

⁸³ Panevėžio žydų muzikos, dramos, dainavimo draugijos „Gazomir“ nuostatai [projektas], 1913, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 236, l. 5–8; Kauno gubernijos draugijų reikalų komiteto nutarimas, 1913 12 20, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 236, l. 5.

⁸⁴ Ana Mer, Ana Golumbek ir Jakovas Gurvičius – Kauno gubernijos draugijų reikalų komiteto nutarimas, 1913 12 20, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 236, l. 5.

⁸⁵ Kauno gubernijos draugijų reikalų komiteto nutarimas, 1913 12 20, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 228, l. 6.

Valstybės dūmos narys Naftalis Fridmanas, pirklys Zėlikas Granevičius ir gydytojas Šachnelis Meras⁸⁶. Nepatenkinti neigiamu atsakymu iniciatoriai apskundė nutarimą Valstybės Senatui, bet prasidėjęs karas steigimo procedūrą nutraukė⁸⁷. Taip caro administracija kliudė žydų bendruomenei sukurti įvairesnį draugijų tinklą ir varžė tautiškumo raišką. Nepaisant to, šių dviejų draugijų inicijavimas liudija išaugusią tautinio solidarumo svarbą žydų bendruomenėje.

Lenkiškos draugijos išimtinai buvo susikongcentravusios apskrities centre. Šių draugijų buvo nedaug, tik penkios, jos skyrėsi savo socialine sudėtimi. Lenkų dominuojamų (tarp narių buvo ir vokiečių) Panevėžio parodų komiteto ir Panevėžio olandiškų galvijų auginimo komiteto daugumą, kaip minėta, sudarė stambūs ir vidutiniai žemvaldžiai, laikomi konservatyviaja lenkų bendruomenės dalimi. Tarp narių miestiečių buvo mažai, daugiausia – apylinkių ir apskrities dvarininkai⁸⁸. Todėl galima numanyti, kad luominis solidarumas liko šių draugijų ideologiniu pagrindu, kartu negalima atmesti, kad einant laikui tautinio solidarumo poveikis jose augo. O lenkų kultūrinėse organizacijose buvo daugiau miestiečių, smulkių žemvaldžių⁸⁹. Todėl jos, numanomai, buvo demokratiškesnės ir tautinis solidarumas jose buvo svarbesnis už luominį. Kaip ir žydų asociacijos, lenkiškos draugijos kėlė valdžiai įtarimus nelojalumu. 1903 m. lenkų atstovams paprašius leisti Panevėžyje steigti labdaros draugiją administracija delsė, norėjo jos nuostatus išplėsti taip, kad ji taptų „krikščionių“ draugija, t. y. būtų įtraukti ir stačiatikiai bei sentikiai⁹⁰. Tik 1906 m., pasikeitus politinei situacijai, draugijai leista veikti taip, kaip planavo iniciatoriai⁹¹. Palyginti su lenkų bendruomenės turėtu socialiniu kapitalu, jų savanoriškų asociacijų tinklas atrodo siauras – tai sietina su režimo politika. Kad lenkų bendruomenė turėjo potencialą mobilizuotis tautiškumo pagrindu, įrodo tai, kad prasidėjus karui ji anksčiau už lietuvius įkūrė lenkiškos draugijos tarnaujantiems kariuomenėje, nukentėjusiems nuo karo lenkams šelpti, Panevėžio skyrių⁹². Lenkai aktyviai veikė ir kitose, netautinėse draugijose. Galbūt jie dominavo kai kuriose labdaros asociacijose.

Panevėžyje trumpą laiką veikė radikali rusų tautinė organizacija – Rusų tautos sąjungos Panevėžio poskyris („juodašimčiai“). Jos iniciatorius ir vadovas buvo dvarininkas valdininkas Grigorijus Gnatovskis. Draugija valdžios leista 1907 m. pradžioje, bet 1908 m. vadovą įtarus

⁸⁶ Kauno gubernijos draugijų reikalų komiteto nutarimas, 1913 12 20, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 228, l. 6.

⁸⁷ Kauno gubernijos miestų reikalų komiteto žurnalas, 1913 12 20, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 27, l. 184 at.–185; ten pat, 1914 05 30, l. 200 at.–201.

⁸⁸ A. Astramskas, Panevėžio apskrities dvarininkų viešoji veikla XX a. pradžioje, *Iš Panevėžio praeities: dvarų kultūros atodangos*, Panevėžys, 2016, p. 88–91.

⁸⁹ M. Jackiewicz, *Polskie życie kulturalne w Republice Litewskiej 1919–1940*, Olstyn, 1997, s. 187–188.

⁹⁰ Panevėžio policijos viršininko raštas Kauno gubernatoriui, 1903 06 02, KRVA, f. I-50, ap. 1, b. 23728, l. 10; Laikinai einančio Kauno gubernatoriaus pareigas raštų Vilniaus generalgubernatoriui juodraščiai, 1905 m. balandžio mėn., KRVA, f. I-50, ap. 1, b. 23728, l. 2–3 at.

⁹¹ Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos raštas Kauno gubernatoriui, 1906 03 21, KRVA, f. I-50, ap. 1, b. 23728, l. 54.

⁹² Panevėžio apskrities policijos valdybos sudaryta Panevėžio miesto ir apskrities privačių draugijų knyga, dokumentas nedatuotas, vėliausias įrašas 1914 08 26, KRVA, f. I-18, ap. 1, b. 96, l. 14.

valstybinių lėšų pasisavinimu ir pradėjus tyrimą jos veikla nutrūko⁹³. Sprendžiant pagal steigėjų pavardes, savo draugiją 1907 m. norėjo steigti ir Panevėžio karaimai, bet, pirmąjį prašymą administracijai atmetus, daugiau teikti dokumentų nebandė⁹⁴.

Daugiausia tautinių asociacijų Panevėžio apskrityje buvo suorganizavę lietuviai. Atmetus neaiškius atvejus (labdaros draugijas ir žemės ūkio būrelius – tarp jų narių numanoma buvo daug lietuvių, gal ir dauguma, bet įrodymų neturima) ir skaičiuojant tik švietimo, kultūros, lietuviškas moterų organizacijas, „Blaivybės“ padalinius ir Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpiti skyrius galima tvirtai identifikuoti keturiasdešimt penkias lietuviškas draugijas ar jų skyrius. Aštuonios iš jų veikė Panevėžyje, likusios – kitose gyvenvietėse⁹⁵. Atkreiptinas dėmesys, kad lietuviškos asociacijos išplito staiga: pirmoji įsikūrė 1906 m., o po kelerių metų jų jau buvo dešimtys. Lietuviškų savanoriškų asociacijų specifika buvo ta, kad dauguma jų inicijuotos iš organizacinių centrų Kaune ir sudarė didelių katalikų organizacijų vietinius skyrius. Tai dar kartą pabrėžia labai svarbų katalikų dvasininkų vaidmenį steigiant draugijas ir bendrai didžiulę jų reikšmę lietuvių tautiniame judėjime. Tarp lietuvių savanoriškų asociacijų plačiausią tautinę veiklą išvystė „Aidas“. Draugija veikė ilgą laiką, statė mėgėjiškus spektaklius, rengė vakarus, koncertus, turėjo savo biblioteką, chorą⁹⁶. Kaip jau minėta, lietuviškumo apraiškų buvo visų kategorijų lietuvių draugijose – švietimo, blaivybės, net ugniagesių draugovės surengdavo tautinių renginių. Kadangi lietuviai luominiu požiūriu absoliučia dauguma priklausė valstiečių luomui, atrodo, iš jų būtų galima tikėtis luominio solidarumo. Bet savanoriškų asociacijų veikloje Panevėžio apskrityje to nepastebima, jos iš karto solidarizavosi ne luominiu, o tautiniu pagrindu. Buvo keletas atvejų, kai į jų veiklą įsijungė bajorai, bet tai veikiau išimtis⁹⁷. Luominis lietuvių solidarumas reiškėsi kitose viešosiose erdvėse (spaudoje, partijų programose).

Šaltiniai atskleidžia, kad tautiniu pagrindu susiorganizavusios savanoriškos asociacijos, neatsižvelgiant į jų profilį ar deklaruojamus tikslus, kartu atliko tautinės mobilizacijos funkciją, tapo nedominuojančių tautinių grupių raiškos vietomis, kuriose deklaruoti ir ginti tautiniai interesai. Tuo metu vien gimtosios kalbos vartojimas viešuose renginiuose (neatsižvelgiant į turinį) buvo

⁹³ Ten pat, l. 5 at.; Beparnis, Panevėžio rusų sąjunga, *Vilniaus žinios*, 1907 lapkričio 25, Nr. 203, p. 1–2; J. Beparnis, Klausykim ką jie sako, *Vilniaus žinios*, 1908 balandžio 11, Nr. 82, p. 3; Panevėžys, *Vilniaus žinios*, 1908 liepos 23, Nr. 162, p. 3; J. Beparnis, Panevėžys, *Vilniaus žinios*, 1908 rugpjūčio 5, Nr. 173, p. 2.

⁹⁴ Kauno gubernijos miestų reikalų komiteto žurnalas, 1907 11 16, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 27, l. 46 at.–47. Prašyme minimi Samuilas Tinfovičius, Gašalilis Pileckis, Vitoldas Traškevičius.

⁹⁵ Panevėžio apskrities policijos valdybos sudaryta Panevėžio miesto ir apskrities privačių draugijų knyga, dokumentas nedatuotas, vėliausias įrašas 1914 08 26, KRVA, f. I-18, ap. 1, b. 96, l. 1–14; Iš Lietuvos, *Vienybė*, 1915 01 26, Nr. 4, p. 57.

⁹⁶ Šelmis Plunksnadraskis [Balys Sruoga], Visuotinas Panevėžio „Aido“ draugijos susirinkimas, *Lietuvos žinios*, 1913 balandžio 9, Nr. 42, p. 2–3; J. Gaidelienė, Teatras. Chorai. Renginiai, *Panevėžys nuo XVI a. iki 1990*, sud. A. Kasperavičius, K. Gudas, Panevėžys, 2003, p. 257–264.

⁹⁷ Paminėtinas daugelio Panevėžio lietuviškų draugijų aktyvistas Aleksandras Purickis, Stanislovas Eidrigėvičius, J. Antanavičienė.

suprantamas taip tautiškumo raiška ir įsitvirtinimas viešumoje. Tautinės savanoriškos asociacijos XX a. pr. buvo socialinė inovacija, kuri tapo įmanoma visuomenei modernizuojantis.

Moterys buvo socialinė grupė, kuri Panevėžio apskrityje sukūrė savo savanoriškų asociacijų tinklą genderinio solidarumo pagrindu. XX a. pradžioje moterys buvo viena labiausiai diskriminuojamų grupių. Jos neturėjo net ir tų menkų politinių teisių, kurias turėjo vyrai, jų civilinės teisės buvo iš dalies ribotos, ekonominė padėtis ir jos perspektyvos – blogesnės už vyrų, joms buvo sunkiau įgyti išsilavinimą, šeimose jos buvo priklausomos ir dažnai kentėjo smurtą, jų raiška viešojoje erdvėje buvo reta. Savanoriškos asociacijos moterims suteikė galimybę dalyvauti viešajame gyvenime. Gausiausiai jos dalyvavo „Blaivybės“ draugijos veikloje, 1912 m. iš 29 201 draugijos nario 19 000 buvo moterys⁹⁸. Situacija draugijos skyriuose buvo analogiška: Naujamiestyje 1912 m. tarp 154 narių moterų buvo 107, Pakruojyje 1908 m. buvo 1326 blaivininkai, vyrų tarp jų – 500⁹⁹. Nepaisant kiekybinės persvaros, moterys „Blaivybės“ skyriuose retai patekdavo į vadovybę. Visgi žinomi keli atvejai, kai jos buvo tarp skyrių steigėjų, išrinktos į valdybą¹⁰⁰, revizijos komisiją¹⁰¹. Moteris vadovavo Rozalimo labdaros draugijai¹⁰², jos vaidino svarbų vaidmenį Panevėžio Romos katalikų labdarių draugijos valdyboje¹⁰³, Biržų „Lyrų“ moterys vadovavo visą laiką¹⁰⁴. „Vilniaus aušros“ Pumpėnų skyriuje moterys ėjo valdybos pirmininkės, pavaduotojos, išdininkės pareigas¹⁰⁵.

Pirmoji Panevėžio apskrityje moterų savanoriška asociacija įkurta 1901 m., kai patvirtinti Panevėžio žydų prieglaudos nuostatai. Juose buvo numatyta, kad institucijai vadovaus Moterų („damų“) globos taryba. Jos narėmis tapo Brocha Brauda (tarybos pirmininkė), Rachilė Bregovska, Dveira Subocka. Sprendžiant iš pavardžių, tai, ko gero, buvo žydų bendruomenės socialinio elito šeimų atstovės. Dar šešios moterys tapo prieglaudos narėmis globėjomis. Prieglauda veiklą pradėjo 1902 m., ji išsilaikė daugiausia iš privačių aukų. Moterų globos taryba buvo atsakinga už jos funkcionavimą. Taryba gynė prieglaudos interesus, jos netenkinančius sprendimus skundė valdžiai¹⁰⁶. 1911 m. užregistruota Panevėžio moterų žydžių labdaros draugija. Jos tikslas buvo

⁹⁸ Visuotinis „Blaivybės“ draugijos susirinkimas, *Vienybė*, 1913 vasario 19, Nr. 8, p. 114–116.

⁹⁹ Višakis, Naujamiestis, *Lietuvos žinios*, 1912 kovo 6, Nr. 28, p. 3; Pakruojis, *Vienybė*, 1908 spalio 23, Nr. 52, p. 823.

¹⁰⁰ Panevėžio apskrities draugijų papildomas sąrašas, 1914 m. rugpjūčio pabaiga, KRVA, f. I-18, ap. 1, b. 96, l. 22 at., 23, 23 at.

¹⁰¹ J. Palukaitis, Naujamiestis, *Lietuvos žinios*, 1913 sausio 12, Nr. 5, p. 3; Pumpėnai, Blaivybės visuotinis, *Vienybė*, 1914 sausio 28, Nr. 5, p. 71.

¹⁰² I., Rozalimas, *Vilniaus žinios*, 1905 rugpjūčio 3, Nr. 187, p. 4.

¹⁰³ Отчетъ правленія Поневѣжскаго р. католическаго благотворительнаго общества за 1910 годъ, Поневѣжъ, 1911 г.

¹⁰⁴ Keverza, Biržai, *Lietuvos žinios*, 1912 liepos 17, Nr. 83, p. 3; Kibirkštis, Biržuose, *Lietuvos žinios*, 1914 birželio 7, Nr. 123, p. 2.

¹⁰⁵ Pirmininkė J. Antanavičienė, Pumpėnai, *Vilniaus žinios*, 1907 lapkričio 27, Nr. 204, p. 2.

¹⁰⁶ Žydų prieglaudos narių-rėmėjų prašymas Kauno gubernatoriui, be datos, KRVA, f. I-50, ap. 1, b. 23696, l. 86–87; Panevėžio policijos viršininko raportas Kauno gubernatoriui, 1902 10 10, ten pat, l. 94; Panevėžio žydų prieglaudos Moterų globos tarybos prašymas Panevėžio bajorų vadovui, 1903 07 17, ten pat, l. 108–109.

gimdyvių ir našlaičių globa. Draugijos iniciatorės – Raša Rubinštein, Ana Mer, Perla Geler, Pesa Padovič ir Chava Kott¹⁰⁷. 1908 m. Kauno gubernatorius leido pradėti veiklą Panevėžio moterų labdaros draugijai, ji veikė prie Panevėžio-Šeduvos evangelikų liuteronų parapijos. Draugijos pirmininke išrinkta gydytojo žmona Sofija Fridrikson, tarp steigėjų buvo grafienė fon Kaizerling, Alvina fon Reibot, Marija Švarckof ir kitos ponios¹⁰⁸.

Panevėžio apskrityje veikė šeši Lietuvių katalikų moterų draugijos skyriai. Ankstyviausiai, 1908 m., įsikūrė Vabalninko skyrius, jo ir veikla intensyviausia¹⁰⁹. Draugijos tikslai suformuluoti labai neapibrėžtai – „suvienyti lietuves-katalikes moteris ir išrišti moterų klausimą pagal Katalikų Bažnyčios mokslą“¹¹⁰. Iš tikrųjų Vabalninko skyrius kas mėnesį rengė susirinkimus, kuriuose buvo skaitomos paskaitos, vyko pasikalbėjimai. Įsirengė audimo, dažymo ir mezgimo dirbtuves, įsigijo joms reikalingų mašinų. Produkciją gamino pagal užsakymus, likutį siūsdavo į parduotuves. Organizavo parodas, jose dalyvavo¹¹¹. Nusipirko žemės sklypą, pradėjo statyti pastatą Ūkio ir amatų mokyklai¹¹². 1914 m. draugijos visuotiniame susirinkime Vabalninko skyrius buvo pripažintas geriausiu tarp visų dešimties draugijos skyrių¹¹³. Panevėžio Šv. Zitos draugijos veikla jau aprašyta pirmiau.

Kaip minėta, savanoriškos asociacijos moterims atvėrė kelią į viešą veiklą. Jų draugijos užsiėmė skurdžių visuomenės grupių (moterų ir kitų) globa, moterų švietimu ir „auklėjimu“. Kad Panevėžio apskrities moterų draugijos būtų radikaliau kėlusios bendresnes problemas – lyčių politinės ir socialinės lygybės klausimą, šaltiniuose užuominų neaptikta.

Dar viena diskriminuojama socialinė grupė, kuriai savanoriškos asociacijos suteikė raiškos galimybę, buvo žemiausieji socialiniai sluoksniai – samdomi įmonių ir žemės ūkio darbininkai, neturtingi amatininkai, smulkūs prekeiviai ir paslaugų teikėjai. Pavieniai nepasiturintys asmenys dalyvavo įvairių draugijų veikloje, egzistavo keletas specialiai jiems skirtų organizacijų. Tai jau minėtos Šv. Zitos ir Šv. Juozapo draugijos, inicijuotos ir kontroliuojamos katalikų dvasininkų, be to, 1908 m. pabaigoje leista veikti Panevėžio apskrities darbininkų tarpusavio pagalbos draugijai¹¹⁴.

¹⁰⁷ Kauno gubernijos miestų reikalų komiteto žurnalas, 1911 12 09, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 27, l. 145 at.–146; Уставъ Поневѣжскаго женскаго еврейскаго благотворительнаго общества, Поневѣжь, 1911 г.

¹⁰⁸ Kauno gubernijos miestų reikalų komiteto žurnalas, 1908 06 20, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 27, l. 66 at.–67; Panevėžio apskrities policijos valdybos sudaryta Panevėžio miesto ir apskrities privačių draugijų knyga, dokumentas nedatuotas, vėliausias įrašas 1914 08 26, KRVA, f. I-18, ap. 1, b. 96, l. 20.

¹⁰⁹ Panevėžio apskrities policijos valdybos sudaryta Panevėžio miesto ir apskrities privačių draugijų knyga, dokumentas nedatuotas, vėliausias įrašas 1914 08 26, KRVA, f. I-18, ap. 1, b. 96, l. 1–14.

¹¹⁰ Įstatai lietuvių-katalikų moterų draugijos, Kaunas, 1910, p. 3.

¹¹¹ K. Kr-as, Vabalninkas, *Vienybė*, 1912 sausio 31, Nr. 5, p. 75; Vabalninkas, *Vienybė*, 1912 kovo 13, Nr. 11, p. 171; Vabalninkas, *Vienybė*, 1912 rugsėjo 25, Nr. 39, p. 616–617.

¹¹² Taryba, Vabalninko Lietuvių Katalikų Moterų draugijos skyriaus apyskaita, *Vienybė*, 1914 balandžio 29, Nr. 18, p. 283–284.

¹¹³ Lietuvių katalikų moterų draugija, *Lietuvos žinios*, 1914 kovo 6, Nr. 52, p. 3.

¹¹⁴ Kauno gubernijos miestų reikalų komiteto žurnalas, 1908 11 18, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 27, l. 81 at.–83.

Draugija buvo negausi, jai priklausė tik 11 Panevėžio darbininkų. Surengė ne mažiau kaip vieną lietuvišką vakarą¹¹⁵. 1911 m. draugija uždaryta¹¹⁶.

Savanoriškų asociacijų vidaus solidarumo pagrindas galėjo būti ne tik tautiškumas, lytiškumas ar socialiniai požymiai. Apskirtyje veikė tautiškai mišrių draugijų, kurios jungė įvairių tautybių žmones pagal bendrus interesus. Tarp Panevėžio sodininkų draugijos aktyvistų buvo lietuvių ir rusų¹¹⁷. Pasvalio ugniagesių draugovė buvo sudaryta iš „krikščionių“ ir žydų, Biržų ugniagesių draugijos valdyba irgi buvo daugiatautė¹¹⁸. Galima kelti prielaidą, kad daugumos ugniagesių draugijų sudėtis buvo tautiškai mišri, dalį narių sudarė žydai. Gera sutelktos daugiatautės draugijos pavyzdys yra Panevėžio ugniagesių draugija. Jos valdyboje buvo lenkų, žydų, lietuvis ir, atrodo, vienas rusas. Tarp draugijos garbės ir tikrųjų narių buvo lietuvių, lenkų, žydų inteligentų, skirtingų tautybių turtingiausių miesto bendruomenės žmonių, miesto savivaldos narių ir kandidatų į jos vadovus¹¹⁹. Mišri sudėtis netrukdė šiai asociacijai sėkmingai veikti iki Pirmojo pasaulinio karo.

Kita plačią veiklą išvysčiusi tautiškai mišri asociacija buvo Panevėžio Romos katalikų labdarių draugija. Draugijos pirmasis vadovas ir vienas iniciatorių – kunigas Kazimieras Šaulys, jam išvykus iš Panevėžio vadovavo lenkas Teodoras Ludkiewiczzius. Valdyboje buvo lenkų ir lietuvių, tarp narių irgi buvo abiejų tautų veikėjų¹²⁰. Bet draugijoje buvo trinties dėl kalbų vartojimo, lietuviai reikalavo plačiau vartoti lietuvių kalbą ir bent kartais tai buvo daroma¹²¹. Nuo pat susikūrimo draugija lietuviškoje viešojoje erdvėje buvo vertinama dviprasmiškai. Korespondencijos iš Panevėžio autoriai ją įtarinėjo lietuvių „lenkinimu“, kaltino, kad jos prieglaudoje draudžiama kalbėti lietuviškai, vadino „lenkinimo lizdu“¹²², „našlaičių vaikelių lenkinimo lizdu“¹²³, rašyta, kad „labdarių draugija tapo lenkų sunaudota lenkinimo tikslams“¹²⁴. Šiuos agresyvius kaltinimus ir gandus draugijos nariai neigė, aiškino, kad šelpiamieji ir prieglaudos gyventojai – daugiausia lietuviai ir niekas jiems nedraudžia nei kalbėti, nei melstis lietuviškai. Jie pabrėžė, kad draugija įkūrė ir išlaiko vienintelę mieste

¹¹⁵ L. M., Panevėžio apskrities darbininkų savitarpio šelpimo draugijos „Globa“ steigiamasis susirinkimas, *Vilniaus žinios*, 1909 sausio 3, Nr. 2, p. 2–3; Svirno Zvyne, Panevėžys, *Viltis*, 1911 birželio 10, Nr. 54.

¹¹⁶ Kauno gubernijos miestų reikalų komiteto žurnalas, 1911 21 28, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 27, l. 132 at.–133.

¹¹⁷ Liutavaras, Panevėžys, Daržininkavimo draugijos visuotinis susirinkimas, *Lietuvos žinios*, 1910 lapkričio 13, Nr. 90, p. 2.

¹¹⁸ Pasvalys, *Vienybė*, 1911 liepos 26, Nr. 30, p. 475; N., Biržai, *Vilniaus žinios*, 1908 vasario 13, Nr. 36, p. 2.

¹¹⁹ Panevėžio ugniagesių draugijos narių sąrašas, *Отчетъ Поневѣжскаго Городскаго Пожарнаго Общества за 1913 г.*, Поневѣж, be datos, p. 18–20.

¹²⁰ *Отчетъ правленія Поневѣжскаго р. католическаго благотворительнаго общества за 1910 годъ*, Поневѣжъ, 1911 г.; Vapsva, Panevėžys, *Viltis*, 1913 gegužės 10, Nr. 53, p. 3; J. Stakauskas, Labdarybė, *Trys lietuvių tautos pagrindai*, Vilnius, 2014, p. 150–151.

¹²¹ Sąnarys, Panevėžys, *Vienybė*, 1909 kovo 27, Nr. 13, p. 197; Panevėžys, *Šaltinis*, 1910 balandžio 26, Nr. 16, p. 251; M. R., Panevėžys, *Vienybė*, 1913 birželio 4, Nr. 23, p. 363.

¹²² B. Jatulis, Panevėžys, *Vilniaus žinios*, 1906 rugsėjo 17, Nr. 205, p. 2–3; B. Jatulis, Panevėžys, *Vilniaus žinios*, 1906 spalio 19, Nr. 232, p. 3.

¹²³ Nevėžio mylėtojas, Panevėžys, *Viltis*, 1910 balandžio 4, Nr. 39, p. 1; Nevėžio mylėtojas, Panevėžys, *Viltis*, 1912 sausio 11, Nr. 5, p. 3.

¹²⁴ Bičiulis, Panevėžio lenkybė, *Viltis*, 1912 liepos 11, Nr. 81, p. 2.

lietuvišką pradinę mokyklą (iki tam tikro laiko taip ir buvo), kurią lanko prieglaudos vaikai ir mokiniai iš miesto ir kurioje dirba lietuvis mokytojas, draugijos bibliotekai perkama tiek pat lietuviškų ir lenkiškų knygų¹²⁵. Pažymėtina, kad draugijos kritikai naudojo tautinę retoriką, įsivaizdavo ginantys ir įtvirtinantys lietuviškumą. O draugijos nariai vadovavosi universaliomis krikščioniškomis vertybėmis: „[...] Valdyba šaukia kaip lenkų, taip ir lietuvių visuomenę ne kariauti, bet padėti jai pagal savo išgalių tame darbe, kurio obalsis yra krikščioniškas gailestingumas“¹²⁶. Draugija pabrėžė „bendrą krikščioniškos meilės ir teisybės darbą“, aiškino, kad jos pagrindinis tikslas yra „pavargėlius šelpti, kad jie būtų ir nekrikščionys“, pateikė pavyzdį, kaip rėmė nuo gaisro nukentėjusius žydus¹²⁷. Pirmiau jau aptarta, kaip socialinė modernizacija įgalino savanoriškas asociacijas kurtis tautinio solidarumo pagrindu. Šis labdaros draugijos atvejis liudija priešingą tendenciją – kaip tautiškumas silpnino ir ardė organizaciją, susietą krikščioniškomis vertybėmis. Panevėžio Romos katalikų labdarių draugija sėkmingai dirbo iki karo, o jos prieglauda – ir karo metu. Bet bandymas draugijos veiklą atgaivinti karo pabaigoje žlugo, po konflikto susikūrė atskiros lietuvių ir lenkų labdaros draugijos¹²⁸.

Skirtingų socialinių grupių sąveika neapsiribojo bendradarbiavimu tautiškai mišrioje draugijose. Jungiami bendrų interesų, draugijose kartu veikė ir iš skirtingų luomų ar etnokonfesinių grupių kilę asmenys ir turtine padėtimi skirtingų grupių nariai. Biržų žemės ūkio ratelį, kurio narių daugumą sudarė lietuviai valstiečiai, inicijavo ir jam vadovavo dvarininkas Ordynecas, pavaduotojas buvo grafas Cz. Komarowskis¹²⁹. Dambavos žemės ūkio ratelio veiklą rėmė apylinkės bajorai¹³⁰. Dvarininkai vaidino svarbų vaidmenį Rozalimo labdaros draugijoje¹³¹. Didelė tikimybė, kad dvarininkai dalyvavo ir kitose žemės ūkio ir labdaros draugijose, kuriose narių daugumą sudarė lietuviai valstiečiai. Skirtingų socialinių grupių sąveika vyko ir kitose aptartose tautinėse ir mišrioje organizacijose – jose šalia valstiečių, miestiečių luomo atstovų ir bajorų intensyviai dalyvavo iš valstiečių, bajorų ir žydų kilusi inteligentija, dažniausiai ji sudarė draugijų branduolį. Savanoriškose asociacijose žmonės iš skirtingų socialinių grupių dalijosi įvairia patirtimi, susipažino su skirtinga istorine atmintimi ir ateities vizijomis, draugijos kūrė asmeninio bendravimo sąlygas. Taip pat

¹²⁵ Š-lys [Kazimieras Šaulys?], Panevėžio Katalikų Labdaringoji Draugija ar „lenkinimo lizdas“? *Vilniaus žinios*, 1906 rugsėjo 27, Nr. 213, p. 1; M. Grigonis, Panevėžys, *Viltis*, 1910 balandžio 11, Nr. 472, p. 2–3; T. Ludkevičius ir kiti, Laiškas į redakciją, *Viltis*, 1912 rugpjūčio 31, Nr. 103, p. 4.

¹²⁶ T. Ludkevičius ir kiti, Laiškas į redakciją, *Viltis*, 1912 rugpjūčio 31, Nr. 103, p. 4.

¹²⁷ Š-lys [Kazimieras Šaulys?], Panevėžio Katalikų Labdaringoji Draugija ar „lenkinimo lizdas“? *Vilniaus žinios*, 1906 rugsėjo 27, Nr. 213, p. 1.

¹²⁸ Juozas Stakauskas, Prieglaudos karo metu, *Trys lietuvių tautos pagrindai*, Vilnius, 2014, p. 154–156.

¹²⁹ Narys, Biržai, *Vienybė*, 1910 gegužės 4, Nr. 18, p. 276; Biržai, *Vienybė*, 1910 gruodžio 7, Nr. 49, p. 773; M. Kuprevičia, Biržų Ukio Ratelis, *Lietuvos žinios*, 1914 vasario 9, Nr. 33, p. 4.

¹³⁰ Lietuvaitis, *Dambava*, *Vienybė*, 1910 rugsėjo 28, Nr. 39, p. 608–609; Dambavas, *Vienybė*, 1910 gegužės 29, Nr. 22, p. 345; Dambava, *Vienybė*, 1912 rugpjūčio 18, Nr. 38, p. 600–601.

¹³¹ R. Krivickas, Rozalimas, *Vilniaus žinios*, 1905 kovo 27, Nr. 79, p. 4; I., Rozalimas, *Vilniaus žinios*, 1905 rugpjūčio 3, Nr. 187, p. 4.

asociacijos buvo patogi terpė skleisti pasaulėžiūrinės nuostatos, jose formavosi viešoji nuomonė. Dėl įvairių grupių ir asmenų sąveikos draugijose niveliavosi luominiai skirtumai.

Išvados

1. Vienalaikiuose šaltiniuose užfiksuota, kad savanoriškos asociacijos XX a. pr. veikė daugumoje Panevėžio apskrities valsčių. Jų skaičius ėmė greičiau augti 1906 m. supaprastinus draugijų steigimo tvarką, tuomet pradėjo kurtis švietimo bei kultūros ir kitų naujų profilių organizacijos. Asociacijų tinklas buvo stabilus – tai įrodo, kad lokaliuose vietovėse susikūrė pilietiško nuostatų asmenų grupės. Caro administracija darė įtaką savanoriškų asociacijų tinklui toleruodama dešiniųjų kuriamas draugas ir neleisdama kurtis ar uždarydama liberalų ar socialdemokratų dominuojamas organizacijas. Taip pat neleistą steigti daliai tautinių organizacijų.
2. Savanoriškas asociacijas sukūrė pagrindinių apskrityje gyvenusių nedominuojančių tautų atstovai – lietuviai, žydai ir lenkai. Šios draugijos solidarizavosi tautiniu pagrindu. Jose vyko tautiškumo raiška, tautinė konsolidacija, jos tapo tautinės mobilizacijos židiniais. Tai tapo ypač ryšku po 1905–1907 m. revoliucijos. Savo draugijų genderinio solidarumo pagrindu sukūrė moterys, jų veikla apsiribojo švietimo ir „auklėjimo“ tikslais, lygių su vyrais politinių teisių klausimo šios draugijos nekėlė. Savanoriškos asociacijos sukūrė aplinką formotis modernioms tautinėms bendruomenėms, o moterims jose – reikšti ir ginti savo interesus.
3. Panevėžio apskrities savanoriškose asociacijose reiškėsis tautinis ir genderinis solidarumas buvo socialinė inovacija, jis keitė anksčiau bendruomenėse dominavusius luominį ir universalųjį krikščioniškąjį solidarumą. Pasitaikė konkretus atvejis, kai tautinis solidarumas skaldė tautiškai mišrią, krikščioniško solidarumo saistomą draugiją.
4. Savanoriškose asociacijose iš dalies, ribotai vyko sąveika tarp iš skirtingų luomų bei etnokonfesinių grupių kilusių individų ir skirtingų tautybių asmenų, intensyviau šis procesas vyko tautiškai mišrioje draugijoje. Taip draugijos stimulavo luominių skirtumų niveliaciją.
5. Apibendrinant galima teigti, jog empiriniai duomenys leidžia daryti išvadą, kad socialinės modernizacijos proceso požiūriu savanoriškos asociacijos bendruomenėse veikė kaip katalizatoriai, stiprinantys visuomenės kaitos tendencijas. Jos skatino ir lengvino socialinių struktūrų persiformavimą naujo solidarumo pagrindu.

Savanoriškos asociacijos Panevėžio apskrityje XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje

Panevėžio miestas

Eilės numeris	Asociacijos pavadinimas	Registracijos / uždarymo (jei uždaryta) data
1	Panevėžio visuomeninis susirinkimas	XIX a. 7 dešimtmetis?
2	Panevėžio realinės mokyklos neturtingų mokinių rėmimo draugija	1897 m.
3	Panevėžio gydytojų draugija	1898 m.
4	Panevėžio paramos neturtingiems sergantiems žydams draugija	1898 m.
5	Panevėžio neturtingų žydų vaikų priežiūros draugija	1898 m.
6	Panevėžio žydų prieglauda	1898 m.
7	Panevėžio parodų komitetas	1901 m.
8	Panevėžio olandiškų galvijų veisimo komitetas	1901 m.
9	Panevėžio paramos neturtingiems sergantiems žydams draugijos prieglauda	1903 m.
10	Panevėžio neturtingų mokinių žydų rėmimo draugija	1903 m.
11	Panevėžio sodininkystės draugija	1904 m.
12	Panevėžio Romos katalikų labdaros draugija	1906 m.
13	Panevėžio lietuvių dramos, muzikos, dainos draugija „Aidas“	1906 m.
14	Lietuvių švietimo draugijos „Vilniaus aušra“ Panevėžio skyrius	1907 m. / 1908 m.
15	Panevėžio dramos draugija	1907 m.
16	Rusų tautos sąjungos Panevėžio skyrius	1907 m.
17	Panevėžio lietuvių Romos katalikų šv. Juozapo draugija	1908 m.
18	Panevėžio miesto ugniagesių draugija	1908 m.
19	Panevėžio moterų labdaros draugija prie Panevėžio-Šeduvos evangelikų liuteronų parapijos	1908 m.
20	Katalikų draugijos „Blaivybė“ Panevėžio skyrius	1908 m.
21	Panevėžio žydų skolinamoji labdaros draugija	1908 m.
22	Draugijos „Kneset Izrael“ Panevėžio skyrius	1908 m. / 1911 m.
23	Panevėžio apskrities darbininkų tarpusavio pagalbos draugija	1908 m. / 1911 m.
24	Panevėžio lietuvių draugija „Vienybė“	1909 m.
25	Žydų literatūros draugijos Panevėžio skyrius	1909 m.

26	Panevėžio skaitymo mėgėjų draugija	1909 m.
27	Katalikiškos švietimo draugijos „Saulė“ Panevėžio skyrius	1909 m.
28	Panevėžio katalikių moterų šv. Zitos draugija	1909 m. / 1912 m.
29	Panevėžio dramos, muzikos, dainavimo draugija	1910 m.
30	Panevėžio dailių menų mylėtojų draugija	1911 m.
31	Panevėžio draugija „Cheder Kloli“	1911 m.
32	Panevėžio moterų žydžių labdaros draugija	1911 m.
33	Panevėžio lietuvių katalikių draugija „Darbas“	1912 m.
34	Kauno gubernijos žemės ūkio draugijos Panevėžio skyrius	1912 m.
35	Panevėžio inteligentų susirinkimas	1913 m.
36	Panevėžio žemės ūkio draugija su veikimu visoje Kauno gubernijoje	1913 m.
37	Neturtingiems ir neturintiems paramos, tarnaujantiems kariuomenėje lenkų gyventojams paramos draugijos Panevėžio skyrius	1914 m.
38	Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Panevėžio skyrius	1915 m.

Biržų valsčius, Biržai

39	Biržų laisvoji ugniagesių draugovė	1904 m.
40	Katalikiškos švietimo draugijos „Saulė“ Biržų skyrius	1907 m.
41	Biržų žydų labdaros draugija	1908 m.
42	Biržų Romos katalikų labdaros draugija	1908 m.
43	Katalikų draugijos „Blaivybė“ Biržų skyrius	1909 m.
44	Biržų žemės ūkio ratelis	1910 m.
45	Biržų dramos, muzikos, dainavimo draugija „Lyra“	1912 m.
46	Lietuvių katalikių moterų draugijos Biržų skyrius	1914 m.

Biržų valsčius, Keželiai

47	Keželių žemės ūkio draugija „Darbas“	1914 m.
----	--------------------------------------	---------

Biržų valsčius, Nemunėlio Radviliškis

48	Nemunėlio Radviliškio laisvoji ugniagesių draugovė	1908 m.
49	Katalikų draugijos „Blaivybė“ Nemunėlio Radviliškio skyrius	1909 m.

50	Nemunėlio Radviliškio žemės ūkio ratelis „Arklas“	1909 m.
51	Nemunėlio Radviliškio jaunimo ratelis „Žvaigždė“	1913 m.

Čipėnų valsčius, Vabalninkas

52	Vabalninko Romos katalikų labdaros draugija	1906 m.
53	Vabalninko žemės ūkio ratelis	1907 m.
54	Lietuvių katalikų moterų draugijos Vabalninko skyrius	1908 m.
55	Katalikų draugijos „Blaivybė“ Vabalninko skyrius	1909 m.
56	Vabalninko laisvoji ugniagesių draugovė	1911 m.
57	Vabalninko pieninkystės draugija	1912 m.

Čipėnų valsčius, Alizava

58	Katalikų draugijos „Blaivybė“ Alizavos skyrius	1908 m. / 1911 m.
----	--	-------------------

Gulbinų valsčius, Pabiržė

59	Katalikiškos švietimo draugijos „Saulė“ Pabiržės skyrius	1907 m.
60	Katalikų draugijos „Blaivybė“ Pabiržės skyrius	1910 m.
61	Lietuvių katalikų moterų draugijos Pabiržės skyrius	1914 m.

Gulbinų valsčius, Krinčinas

62	Katalikų draugijos „Blaivybė“ Krinčino skyrius	1912 m.
----	--	---------

Krekenavos valsčius, Krekenava

63	Krekenavos labdaros draugija „Glilus Hesed“ beprocentėms paskoloms išduoti	1912 m.?
64	Krekenavos laisvoji ugniagesių draugovė	1912 m.
65	Katalikų draugijos „Blaivybė“ Krekenavos skyrius	1914 m.
66	Krekenavos žemės ūkio ratelis	1914 m.

Krekenavos valsčius, Rajūnai

67	Rajūnų žemės ūkio ratelis	1914 m.
68	Katalikų draugijos „Blaivybė“ Rajūnų skyrius	1914 m.

Linkuva, Linkuvos valsčius

69	Katalikų draugijos „Blaivybė“ Linkuvos skyrius	1910 m.
70	Linkuvos laisvoji ugniagesių draugovė	1912 m.

Maldučionių (Pušaloto) valsčius, Pušalotas

71	Pušaloto labdaros draugija	1906 m.
72	Pušaloto labdaros draugijos prieglauda	1907 m.
73	Katalikiškos švietimo draugijos „Saulė“ Pušaloto skyrius	1908 m. / 1908 m. ar 1910 m.

Maldučionių (Pušaloto) valsčius, Joniškėlis

74	Joniškėlio labdaros draugijos prieglauda	1907 m.
75	Joniškėlio žemės ūkio draugija	1914 m.

Naujamiesčio valsčius, Naujamiestis

76	Katalikų draugijos „Blaivybė“ Naujamiesčio skyrius	1909 m.
77	Naujamiesčio žemės ūkio ratelis	1911 m.
78	Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Naujamiesčio skyrius	1915 m.

Nociūnų valsčius, Žeimelis

79	Žeimelio laisvoji ugniagesių draugovė	1912 m.
80	Katalikų draugijos „Blaivybė“ Žeimelio skyrius	1914 m.

Nociūnų valsčius, Lauksodis

81	Lauksodžio žemės ūkio ratelis	1914 m.
----	-------------------------------	---------

Pabiržės valsčius, Grestalė

82	Grenstalės ugniagesių draugija „Mūša“	1910 m.
----	---------------------------------------	---------

Pabiržės valsčius, Piliškiai

83	Katalikų draugijos „Blaivybė“ Piliškių skyrius	1913 m.
----	--	---------

Pabiržės valsčius, Mūrinis Panemunėlis

84	Mūrinio Panemunėlio žemės ūkio draugija	1911 m.
----	---	---------

Pakruojo valsčius, Pakruojis

85	Katalikiškos švietimo draugijos „Saulė“ Pakruojo skyrius	1908 m.
86	Katalikų draugijos „Blaivybė“ Pakruojo skyrius	1908 m.
87	Pakruojo laisvoji ugniagesių draugovė	1911 m.
88	Lietuvių katalikų moterų draugijos Pakruojo skyrius	1913 m.

Panevėžio (Velžio) valsčius, Velykiai

89	Katalikų draugijos „Blaivybė“ Velykių skyrius	1909 m.
----	---	---------

Piniavos valsčius, Spirakiai

90	Katalikų draugijos „Darbas“ Spirakių skyrius	1911 m.
----	--	---------

Pumpėnų valsčius, Pajstrys

91	Katalikų draugijos „Blaivybė“ Pajstrio skyrius	1910 m.
92	Lietuvių katalikų moterų draugijos Pajstrio skyrius	1913 m.
93	Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti Pajstrio skyrius	1915 m.

Pumpėnų valsčius, Pasvalys

94	Pasvalio laisvoji ugniagesių draugovė	1908 m.
95	Katalikų draugijos „Blaivybė“ Pasvalio skyrius	1911 m.

Pumpėnų valsčius, Pumpėnai

96	Pumpėnų laisvoji ugniagesių draugovė	1912 m.
97	Lietuvių švietimo draugijos „Vilniaus aušra“ Pumpėnų skyrius	1907 m. / 1908 m.

Ramygalos valsčius, Ramygala

98	Ramygalos kaimiškoji ugniagesių draugovė	1899 m.
----	--	---------

99	Katalikų draugijos „Blaivybė“ Ramygalos skyrius	1909 m.
100	Lietuvių katalikų moterų draugijos Ramygalos skyrius	1914 m.

Ramygalos valsčius, Truskava

101	Katalikiškos švietimo draugijos „Saulė“ Truskavos skyrius	1908 m.
102	Katalikų draugijos „Blaivybė“ Truskavos skyrius	1909 m.

Rozalimo valsčius, Rozalimas

103	Rozalimo paramos neturtingiesiems draugija	1904 m.
104	Rozalimo paramos neturtingiesiems draugijos bendrabutis	1905 m.
105	Katalikų draugijos „Blaivybė“ Rozalimo skyrius	1913 m.?
106	Rozalimo laisvoji ugniagesių draugovė	1914 m.

Rozalimo valsčius, Klovainiai

107	Katalikiškos švietimo draugijos „Saulė“ Klovainių skyrius	1908 m.
-----	---	---------

Skrebotišio valsčius, Konstantinavas (Vaškai)

108	Katalikų draugijos „Blaivybė“ Konstantinavo skyrius	1911 m.
-----	---	---------

Smilgių valsčius, Dambava

109	Dambavos žemės ūkio ratelis	1907 m.
110	Katalikų draugijos „Blaivybė“ Dambavos skyrius	1908 m.

Draugijos, kurių veikimo vietovė neidentifikuota

111	Našlaičių priežiūros draugija	1914 m.
112	„Miemielložsko“? draugija	1914 m.

Šaltiniai: Panevėžio apskrities policijos valdybos sudaryta Panevėžio miesto ir apskrities privačių draugijų knyga, dokumentas nedatuotas, vėliausias įrašas 1914 08 26, KRVA, f. I-18, ap. 1, b. 96, l. 1–14; Papildomas sąrašas privačių draugijų, funkcionuojančių Panevėžio apskrityje, ten pat, l. 17–27; Журнал общего собрания Ковенского общества сельского хозяйства (toliau – ЖОСКОСХ), 1901 03 02 posėdžio protokolas, Ковна, 1901, p. 1–20; ЖОСКОСХ, 1901 10 09 posėdžio protokolas, priedas Nr. 10, Panevėžio parodų komiteto ataskaita, 1901, p. 3–4; ЖОСКОСХ, 1902 02 22 posėdžio protokolas, priedas Nr. 3, komiteto ataskaita už 1901 m., Ковна, 1902, p. 1–8; ЖОСКОСХ, 1909 02 17 posėdžio protokolas, priedas Nr. 7, komiteto ataskaita už 1908 m., Ковна, 1909, p. 40–41; Памятная книжка

Ковенской губернии на 1899 год, Ковно, 1898 г., отдел III, Губернская летопись, с. 71; Памятная книжка Ковенской губернии на 1899 год – Ковно, 1898 г. отдел I, с. 259; M. Jackiewicz, *Polske życie Kulturalne w Republice Litewskiej 1919–1940*, Olstyn, 1997, s. 187–188; Iš Lietuvos, *Vienybė*, 1915 vasario 26, Nr. 4, p. 57; Vytautas Jautrūtis, Naujamiestis, *Lietuvos žinios*, 1915 sausio 6, Nr. 2, p. 1.

EGLĖ PAŠKEVIČIŪTĖ KUNDROTIENĖ

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

„IŠAUGINTI SAVAJĄ INTELIGENTIJĄ“: G. PETKEVIČAITĖS-BITĖS ĮTAKA TAUTINIO ATGIMIMO VISUOMENININKEI J. JUŠKYTEI-ŠIRŠEI

ANOTACIJA. Jadvyga Juškytė (1869–1948) – savamokslė pedagogė, su pagrindiniais tautinio atgimimo veikėjais artimai bendravusi visuomenininkė, spaudos bendradarbė ir platintoja. Straipsnyje nagrinėjama, kokią įtaką J. Juškytės veiklai ir darbams turėjo G. Petkevičaitė-Bitė, kuo J. Juškytė prisidėjo prie tautinio atgimimo, kaip ji paveikė visuomenės tautinio tapatumo formavimąsi. Siekiama atskleisti ne visai tipinį atvejį – moters bajorės apsisprendimą dalyvauti tautinio atgimimo judėjime, formuojant tautinę tapatybę ir inteligentiją kaip pagrindą Lietuvos valstybei kurtis. Plati J. Juškytės veikla, darbų reikšmė atskleidžiama remiantis rankraštiniu palikimu, saugomu Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje, taip pat egodokumentais – laiškais, amžininkų atsiminimais.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: lietuvių tautinis atgimimas; inteligentija; Jadvyga Juškytė; Gabrielė Petkevičaitė-Bitė.

Įvadas

XIX a. antroje pusėje vyko svarbūs procesai tautoje ir visuomenėje. Viena vertus, labai aktyvi buvo carinės Rusijos priespaudos politika, pasireiškusi spaudos draudimu, religinių ir pilietinių laisvių suvaržymais; kita vertus, po truputį ėmė rasti sąlygos ne tik bajorams, dvarininkams, bet ir kitų luomų atstovams lengviau siekti išsilavinimo. Tam, kad formuotųsi tautinis sąmoningumas, reikėjo išsilavinimo ir ugdymo. Tyrėjai pabrėžia sąvokų *tautinė sąmonė* ir *tautinė savimonė* skirtumus, akcentuodami, jog į sąmonės lauką galima patekti be jokių pastangų, o savimonei reikia apsisprendimo, būtinos specialios pastangos, tai nevyksta savaime. Todėl kiekvienai nepriklausomybės siekusiai tautinei valstybei būtinai reikėjo turėti mokyklą, kuri šviestų visuomenę, ugdydama tautinę savimonę¹. Juškytė buvo iš tų žmonių, kurie siekė ne tik patys lavintis, bet ir suteikti mokslo galimybių kitiems. Nors enciklopedijose J. Juškytė pristatoma vos keliais sakiniais, tačiau jos pavardė nuolat iškildavo berengiant J. Basanavičiaus darbų ir darbų apie jį bibliografinę rodyklę, besidomint Lietuvių mokslo draugijos palikimu, taip pat moterų išsilavinimo galimybėmis XIX–XX a. sandūroje.

¹ M. Tamošiūnas, Ar dvarponiai iš tikrųjų išdavė tautinę Lietuvos valstybę?, *Kultūros barai*, 2018, Nr. 5, p. 56.

Jadvyga Juškytė (1869–1948) buvo gerai žinoma dėl darbų, kuriuos nuveikė siekdama idealo – Lietuvos Nepriklausomybės. Norint įgyvendinti šį tikslą, reikėjo paruošti bent kelias kartas, išsaugojusias kalbą, kultūrą, papročius, siekiančias išsilavinimo, mokslo. Ji pati – savamokslė pedagogė, su pagrindiniais tautinio atgimimo veikėjais artimai bendravusi visuomenininkė, spaudos bendradarbė ir platintoja, kuriai didžiulę įtaką darė Gabrielės Petkevičaitės-Bitės veikla, darbai, idėjos. Pagrindinis šio straipsnio objektas – dviejų moterų veikla lietuvių tautinio atgimimo judėjime, siekiant išauginti kuo daugiau inteligentų kaip pagrindą būsimai valstybei kurtis. Straipsnio tikslas – išanalizuoti, kokią įtaką Juškytės veiklai ir darbams turėjo G. Petkevičaitė-Bitė, taip pat keliamas uždavinys parodyti, kuo Juškytė prisidėjo prie tautinio atgimimo, kaip ji paveikė visuomenės tautinio tapatumo formavimąsi. Chronologinės ribos – nuo XIX a. paskutinio dešimtmečio iki XX a. pirmojo dešimtmečio, nes pasikeitus politinėms sąlygoms keitėsi veiklos pobūdis ir galimybės: 1904 m. panaikinamas spaudos draudimas, po 1905 m. suteikiama daugiau galimybių steigti pradžines mokyklas, leidžiama oficiali pirmųjų draugijų veikla. Pagrindiniai darbo metodai – aprašomasis, biografinis ir analizė. Aprašomi reikšmingiausi darbai, turėję didžiausią įtaką inteligentijos telkimui, iš atskirų biografijos detalių bandoma po truputį rekonstruoti Juškytės gyvenimo ir veiklos faktus. Taip pat atliekama dokumentų analizė ir lyginamoji analizė – rankraštinė medžiaga lyginama su publikuota, tikslinamos atskirų tyrėjų prielaidos apie galimybę panaudoti Juškytės rankraštinių palikimą tautinio atgimimo, moterų studijų ar kitiems tyrimams, lyginami J. Juškytės ir G. Petkevičaitės-Bitės biografijų panašumai ir skirtumai, nulėmę jų vaidmenį tautinio atgimimo veikloje. Ypač svarbu surasti, parodyti ir atskleisti saugomus egodokumentus, mat tyrėjai pažymi, jog šie dokumentai per mažai naudojami tautinio atgimimo studijose. Juškytė – ne visai tipinis atvejis, labiau išimtis: bajoriškos kilmės moteris apsisprendė dalyvauti lietuvių tautinio atgimimo, tautos ir valstybės kūrimo veikloje ir paskyrė tam visą savo gyvenimą, jėgas ir lėšas. Tautinio atgimimo veikėjai koncentravosi tam tikruose regionuose, pvz., Suvalkijoje ar Šiaurės Lietuvoje. Juškytė veikė ir darbavosi Vidurio Lietuvoje, tiesa, palaikydama glaudžius ryšius visų pirma su Šiaurės Lietuvos besiformuojančios inteligentijos atstovais.

G. Petkevičaitės-Bitės ir jos bendramintės J. Juškytės pedagoginė, visuomeninė, kultūrinė, šviečiamoji veikla ir darbų reikšmė atskleidžiama remiantis rankraštiniu palikimu, saugomu Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje (toliau – LMAVB) ir kitur, taip pat egodokumetais – laiškais, amžininkų atsiminimais. Pagrindiniai šaltiniai – pačios Juškytės rankraštiniai ir publikuoti atsiminimai². Svarbios informacijos galime rasti ir žymiausioms tautinio

² M. Čilvinaitė, Iš Jadvygos Juškytės atsiminimų ir jos rankraščių, *Mūsų senovė*, 1938, Nr. 3, p. 435–447; 1939, Nr. 2, T. 4, p. 604–620; *Iš Jadvygos Juškytės atsiminimų ir jos rankraščių* [užrašė Marijona Čilvinaitė], 1937, 102 p., LMAVB RS, F107-80; J. Juškytė, Iš mūsų kovų dėl spaudos laisvės: [atsiminimai], *Trimitas*, 1927, Nr. 21 (birž. 2), p. 667–670; Nr. 22 (birž. 9), p. 708–710; Nr. 23 (birž. 15), p. 732–735; Nr. 21 (birž. 24), p. 764–765; J. Juškytė, Iš

atgimimo asmenybėms skirtose studijose ir monografijose, raštų leidimuose, atsiminimuose ir publikuotoje korespondencijoje. Tai amžininkų G. Petkevičaitės-Bitės, Petro Avižonio, Jono Šliūpo, Sofijos Čiurlionienės atsiminimai³, Žemaitės, Povilo Višinskio, G. Petkevičaitės-Bitės, J. Basanavičiaus raštų leidimai⁴; Jono Jablonskio, Jono Biliūno, S. Čiurlionienės, G. Petkevičaitės-Bitės, Šatrijos Raganos laiškai⁵. Remtasi ir tyrimais: LMAVB esančius dokumentus gana informatyviai apibūdina Erika Kuliešienė straipsnyje apie Juškytės bendražygės G. Petkevičaitės-Bitės rankraštinių palikimą LMAVB⁶. Taip pat neseniai išsamiai pristatytas J. Juškytės rankraštinis palikimas⁷. Iš gausių šaltinių ir literatūros apie J. Juškytės gyvenimą ir darbus, bendravimą ir palaikytus ryšius tenka dėlioti mozaiką.

Moterų dalyvavimo viešojoje erdvėje galimybės

Tyrėjai pamažu domisi lyčių ar atskirų socialinių grupių vaidmeniu lietuvių tautinio atgimimo metu⁸. Kalbant apie moterų dalyvavimą tautinio atgimimo judėjime, taip pat pažymima, jog pirmosios moterys, pradėjusios ir galėjusios dalyvauti visuomeninėje veikloje, buvo būtent bajoraitės⁹. Viena priežasčių – jų materialinė ir socialinė padėtis leido atitrūkti nuo kasdienių reikalų, skirti dėmesio ne tik namų, bet ir platesnei erdvei. Vis dėlto prof. habil. dr. Vytautas Juozas

mūsų kovų dėl spaudos laisvės, *Knygnešys*, [D.] 3: *Petrui Ruseckui pagerbti*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1997, p. 18–25; J. Juškytė, *Kelionė į Kudirką*, 1937, 12 l., LMAVB RS, F107-81.

³ G. Petkevičaitė-Bitė, V. Kudirkos aplankymas 1898 m.: (atsiminimai), *Vinco Kudirkos jubilėjinis Varpas*, Kaunas, 1924, p. 150–158; G. Petkevičaitė-Bitė, *Iš gyvenimo verpetų: karo meto dienoraštis, atsiminimai* [sudarė Juozas Jasaitis], Kaunas: Šviesa, 1990, 326 p.; G. Petkevičaitė-Bitė, *Iš mūsų vargų ir kovų: paminėti Palangos spektaklio 25 m. sukaktuvėms, 1898–1927*, Kaunas: [s. n., 1927], 133 p.; P. Avižonis, Atsiminimai apie d-rą V. Kudirką, *Vinco Kudirkos jubilėjinis Varpas*, Kaunas, 1924, p. 158–162; P. Avižonis, Atsiminimai apie Povilą Višinskį, *Kultūra*, 1931, Nr. 4, p. 213–216; J. Šliūpas, Pas dėdę – kunigą Aloyzą, Šliūpas Jonas, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Vaga, 1977, p. 263–268.

⁴ P. Višinskis, *Raštai* [spaudai paruošė ir redagavo Aleksandras Žirgulyš], Vilnius: Vaga, 1964, 621 p.; Žemaitė, *Raštai*, t. 6: *Laiškai* [redakcinė komisija: K. Korsakas (pirm. ... [et al.])], Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, 596 p.; G. Petkevičaitė-Bitė, *Raštai*, t. 6: *Laiškai* [surinko ir paruošė A. Žirgulyš], Vilnius: Vaga, 1968, 550 p.; J. Basanavičius, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Vaga, 1970.

⁵ *Jono Jablonskio laiškai* [sudarė Arnoldas Piročkinas], Vilnius: Mokslas, 1985, 428 p.; J. Biliūnas, *Raštai*, t. 3: *Laiškai*, Vilnius: Vaga, 1981; S. Čiurlionienė-Kymantaitė, *Raštai*, T. 5, *Laiškai*, 1906–1944 [sudarė Danutė Zubovienė, Ramutis Karmalavičius, Dalia Palukaitienė], Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, 542 p.; G. Petkevičaitė-Bitė, *Raštai*, t. 6: *Laiškai* [surinko ir paruošė A. Žirgulyš], Vilnius: Vaga, 1968, 550 p.

⁶ E. Kuliešienė, Gabrielės Petkevičaitės-Bitės rankraštinis palikimas Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje, *Gabrielės Petkevičaitės-Bitės rankraštinis palikimas Lietuvos kultūros paveldo saugyklose* [sudarytoja Audronė Palionienė], Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, 2009, p. 44–69. I

⁷ E. Paškevičiūtė-Kundrotienė, Jadvygos Juškytės (1869–1948) rankraštinis palikimas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje, *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, t. 9 (2020), p. 83–106.

⁸ V. Trumpa, Lietuvos XIX amžiaus istorijos modelio beiėskant, *Metmenys*, 1982, Nr. 43, p. 123–142; D. Striogaitė, Dar vienas dvaras, *Povilas Višinskis: idėjos ir darbai: nauja žiūra, nauji akcentai* [sudarė Dalia Striogaitė], Vilnius: Versus aureus, 2011, p. 163–171; M. Tamošiūnas, Ar dvarponiai iš tikrųjų išdavė tautinę Lietuvos valstybę?, *Kultūros barai*, 2018, Nr. 5, p. 56–61; O. Mastianica, *Bajorija lietuvių tautiname projekte: (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016, 198 p.; V. Jurėnienė, *Lietuvių moterų judėjimas XIX amžiaus pirmojoje pusėje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, 290 p.

⁹ V. Jurėnienė, min. veik., p. 34; O. Mastianica, min. veik., p. 15.

Uzdila, kalbėdamas apie G. Petkevičaitės-Bitės pažiūrų ir veiksmų kaitą XIX–XX a. sandūroje, pažymi¹⁰:

[...] pati Bitė linkusi daugiau kalbėti apie lietuviškos moters, visų pirma inteligentės, pabudimą, tautinį susipratimą, o ne vien jos kovą su vyrais dėl lygių teisių ir galimybės dalyvauti aktyvioje visuomeninėje proletarės veikloje.

Manytina, jog ir kitas lietuviškos moters tautinis, mokslinis, intelektualinis darbas traukė ne tiek dėl emancipacijos, kiek dėl galimybės realizuoti save. Žvelgiant į XIX a. pab. politinį, socialinį, kultūrinį kontekstą tenka konstatuoti, kad išsilavinusi (t. y. baigusi gimnaziją) moteris vis dar buvo retenybė. Tautinis atgimimas suteikė moterims naujų galimybių¹¹.

Bitė – viena iš kertinių XIX a. visuomeninio, kultūrinio, politinio gyvenimo asmenybių. Galbūt Gabrielės Petkevičaitės-Bitės (1891–1943) gyvenimas ir būtų įsivaizduojamas be Jadvygos Juškytės-Širšės (1869–1948), o pastarosios be Bitės – sunkiai. Nors buvo amžininkės, jų kelias į tautinį atgimimą, visuomenės sąmoningumo ugdymą atėjo skirtingai, tačiau viena kitą papildydamos abi nuveikė nemažai darbų. Juškytė – savamokslė pedagogė, niekada nelankiusi jokios mokyklos, tačiau gavusi puikų išsilavinimą namuose. Motina Marija Šeliutaitė buvo pakankamai išsilavinusi, lankiusi gimnaziją Vilniuje, palaikiusi ryšius su žymiais to meto mokslininkais ir inteligentais, tad galėjo pati ugdyti ir lavinti savo vaikus, suteikti jiems mokslo žinių. Likęs apie 300 jos perskaitytų knygų sąrašas liudija interesus, platų akiratį ir faktą, kad tas knygas teko iš kur nors gauti ar turėti asmeninėje bibliotekoje¹². Savo dvi dukras ir sūnų bajorai Juškevičiai auklėjo jau ne lenkiška, o lietuviška dvasia. Lavintis padėjo ir universitetuose studijavę dėdės, pusbroliai. Namuose buvo likusi gyva pasipriešinimo carizmui 1863 m. sukilime dvasia. Vos kai kurių panašumų galima įžvelgti Bitės aplinkoje. Bajorų Jono Leono Petkevičiaus ir Malvinos Onos Chodakauskaitės šeimoje gimusi, tačiau demokratinėmis vertybėmis grįstoje aplinkoje augusi Gabrielė buvo gana išsimokslinusi. Po mokymosi privačiai baigė Mintaujoje gimnaziją, lankė bitininkystės kursus, norėjo stoti į universitetą. Tačiau anksti mirus motinai grįžo į namus ir padėjo auginti gausią šeimą, laikėsi tėvo nuostatos, kad mokytis ir mokyti galima visur ir visada. Kaip nurodo G. Petkevičaitė-Bitė, ji rėmėsi tokiu savo tėvo „nusistatymu“¹³:

¹⁰ J. V. Uzdila, Gabrielės Petkevičaitės-Bitės pagarbus požiūris į šeimą ir moterį, *Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: laikmetis, žmonės, aplinka*, Panevėžys, 2002, p. 17.

¹¹ R. Bleizgienė, *Privati tyla, vieši balsai: moterų tapatybės kaita XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 12–13.

¹² *Perskaitytų knygų sąrašas. J. Juškytės motinos*, LMAVB RS, F107-67; K. Umbrasas, *Žemaitė. Biografijos ir kūrybos ištakos*, Vilnius: Vaga, 1975, p. 108.

¹³ G. Petkevičaitė-Bitė, „Žiburėlio“ atsiradimo tikra istorija. Pirmieji „Žiburėlio“ nariai, 1924. LMAVB RS, F190-33, l. 1.

Tik toks žmogus užsitarnauja garbingą inteligento vardą, kuris darbuojasi liaudies naudai, liaudies būvį gerindamas, ją šviesdamas, į visokius jos vargus visa širdimi atsiliepdamas ir stengdamas kuo tik galima prisidėti prie liaudies sielos ir kultūros kėlimo.

Jadvyga ir Gabrielė abi buvo bajoraitės, o tai gerokai palengvino jų situaciją – galėjo ne tik mokytis pačios, bet ir padėti mokytis kitiems.

Juškytei gana anksti atsirado ir subrendo poreikis mokytis kitus gimtosios kalbos – pati būdama vaikas, mokė piemenis, o vėliau – ir šiaip kaimo vaikus uždrausto lietuviško žodžio. Prisiminimuose nurodoma, kad ji gavusi tarsi priesaiką ar palaiminimą savo darbams iš vieno seno knygnešio¹⁴:

Išeidamas senelis priėjo prie manęs ir iškėlęs rankas viršum mano galvos žegnojo ir laimino lotyniškai, girdamas tą kelią, kuriuo pradėjau eiti, kad ne svetima, bet tos žemės kalba pradėjau mokytis, pranašaudamas, kad jau ateina laikai, kada visi grįš prie senosios kalbos, kurią dabar yra paniekinę.

Iš knygnešių Juškytė gavo elementorių, vėliau – kitų knygelių. Ankstyva pažintis su tautiniu atgimimu Juškytei prasidėjo per „Aušrą“, kurią atgabeno J. Šliūpas. Galima manyti, jog pirmasis laikraštis turėjo įtakos Juškytės pasirinkimui ir apsisprendimui dirbti tautinio atgimimo srityje, nes personaliniame fonde LMAVB RS F107-82 išlikę Juškytės išrašai – Vieversio [Mečislovo Davainio Silvestraičio], Trupinėlio [Petro Armino], Mačiulio [Maironio] ir kitų eilės, persirašytos iš „Aušros“¹⁵. Dalis tų dainų vėliau buvo panaudota leidžiant knygeles, pavyzdžiui, „Dainų dainelės“¹⁶ ar „Vaikų skaitymėliai“¹⁷. Gerokai vėliau Šliūpas atsiminimuose rašys, kad įsidėmėjo tuomet dar visai jaunutę Jadvygą, vėliau tapusią mokytoja ir visuomenės veikėja¹⁸. Jam imponavo savamokslė mergina, apsisprendusi dirbti tautiškumo labui, mokanti vietos apylinkių jaunimą skaityti, rašyti, ieškanti glaudžių ryšių su negausia, išblaškyta lietuvių inteligentija. Panašiai vertino ir P. Avižonis. Po daugelio metų, jau būdamas profesorius, jis kalbėjo apie Juškytę kaip apie gražią išimtį, pabrėždamas ir nurodydamas, kokias mintis jam sukėlė pirmoji pažintis: „linksma, laki, šneki, judri ir taip gražiai lietuviškai kalbanti, ji padarė mums didelio įspūdžio“. Taigi P. Avižonis su P. Višinskiu nutarė, kad „Lietuva dar nėra „moritura“ (pasiryžusi mirti), jei randasi tokių lietuvaikių patriočių“¹⁹.

¹⁴ J. Juškytė, Iš mūsų kovų dėl spaudos laisvės: [atsiminimai], *Trimitas*, 1927, Nr. 22 (birž. 9), p. 708–709; ta pati, Iš mūsų kovų dėl spaudos laisvės, *Knygnešys*, [D.] 3: *Petrui Ruseckui pagerbti*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1997, p. 20–21.

¹⁵ Vieversys. Trupinėlis. Mačiulis, *Dainos*, LMAVB RS, F107-82.

¹⁶ *Dainų dainelės*, Iš A. Juškevičiaus surinktų parinktos [parinko J. J. [J. Juškytė]], Vilnius: „Vilniaus žinių“ spaustuvė, 1906, 98 p.

¹⁷ *Vaikų skaitymėliai su Lietuvos žemlapėliu* [sudarė Jadvyga Juškytė], Vilnius: „Vilniaus žinių“ spaustuvė, 1905, 259 p.

¹⁸ J. Šliūpas, Pas dėdę – kunigą Aloyzą, Šliūpas Jonas, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Vaga, 1977, p. 265.

¹⁹ P. Avižonis, Atsiminimai apie Povilą Višinskį, *Kultūra*, 1931, Nr. 4, p. 215.

Pamažu J. Juškytė susipažino su Lietuvos šviesuoliais ne tik iš jų raštų, bet ir tiesiogiai. Toliau bandoma atskleisti kelis Juškytės veiklos barus buriant inteligentus, taip pat parodyti reikšmingiausius jos rašto darbus.

Pirmieji bendraminčių darbai – „Žiburėlis“

Juškytė pažinojo Petkevičaitę-Bitę iš jos raštų bei darbų ir nutarė, jog laikas susipažinti. Ji išdrįso parašyti Bitei laišką, dėl kurio abi asmenybės susiejo ne tik bičiulystė, kūryba, bet ir šalpos darbai „Žiburėlyje“²⁰. Dvi jaunos inteligentės sumanė steigti draugiją, kuri rūpintųsi neturtingais moksleiviais. Pati Bitė taip pat patikslina, kad būtent Juškytė, 1894 m. atvykusi pas ją į Panevėžio apskritį, turėjo įtakos „Žiburėlio“ atsiradimui ir veiklai²¹:

Jos apsilankymas buvo mano gyvenime neapsakomai svarbus atsitikimas. Pasijutau jau nebe taip vienui viena, įgijau bendramintę draugę, kuriai, lygiai, kaip ir man rūpėjo tėvynės kėlimas.

Pačios negalėdamos siekti mokslų, jos ryžosi plėsti lietuvių inteligentų gretas. Kaip žinome, nors Bitė troško mokytis, turėjo paklusti tėvo valiai²²:

Universiteto vietoje liepė man visus, kas tik panorės mano mokslu naudotis, ir mokytis be jokio atlyginimo, tik tuo tikslu, kad populiarizuoti mokslą, kad parodyčiau skirtumą tarp nors šiek tiek pamokyto žmogaus ir tamsuomenės.

Kaip nurodoma jau legalizuoto „Žiburėlio“ įstatuose, šios draugijos paskirtis – „šelpiti mokslą einančius lietuvius ir lietuves“²³. Kitaip tariant, pirmasis „Žiburėlio“ tikslas buvo išauginti savąją inteligentiją, gausinti išslavinusių tautiečių gretas, nes „atsiradus daugiau inteligentijos, ir tautos prabudimas, prisikėlimas iš mirusiųjų turėtų greitesniais žingsniais eiti“. Anot G. Petkevičaitės-Bitės, „nebūtų verta tautos vardo ta visuomenė, kuri nesirūpintų priaugančia karta“²⁴. Kaip prisimenama, draugijai pavadinimą išrinko, visaip veiklą skatino J. Jablonskis: „Drąsiai galiu sakyti, kad ne Jablonskio raginimas ir mūsų sumanymui rodoma užuojauta, vargiai būtumėm tą mūsų kūdikį kada nors krikštiję.“²⁵ Juškytė darbavosi vidurio Lietuvoje, apie Ariogalą, G. Petkevičaitė-Bitė – šiaurinėje jos dalyje, apie Joniškėlį Draugija laikėsi iš suaukotų lėšų, o pirmosios aukotojos, rėmėjos „buvo tad vis moterys, nepabijojusios priešgynių vėjų, nešdamos ant tėvynės aukuro, ką tik turėjo geriausio: jaunai kartai širdingą užuojautą ir paramą kelionėje į

²⁰ M. Čilvinaitė, Iš Jadvygos Juškytės atsiminimų ir jos rankraščių, *Mūsų senovė*, 1938, Nr. 3, p. 445.

²¹ G. Petkevičaitė, Pirmieji mėginimai, *Moteris*, 1921, Nr. 1, p. 12; ta pati, „Žiburėlio“ atsiradimo tikra istorija. *Pirmieji „Žiburėlio“ nariai*, 1924, LMAVB RS, F190-33, l. 5

²² Ten pat, l. 2

²³ *Žiburėlis*, Vilnius: [s.n.], 1907, p. 4.

²⁴ G. Petkevičaitė-Bitė, *Raštai*, t. 6: *Laiškai* [surinko ir paruošė A. Žirgulyš], Vilnius: Vaga, 1968, p. 88.

šviesą“²⁶. Anot tyrėjų, „Žiburėlis“ iš esmės buvo moterų draugija, kurios branduolį sudarė pasiturinčios moterys²⁷.

Vincas Kudirka taip pat labai vertino „Žiburėlį“. Tuomet, kai didelė visuomenės dalis buvo skeptiškai nusiteikusi dėl lietuvių tautos atgimimo galimybės, slapta leisto „Varpo“ redakcijos žodyje Kudirka dėjo daug vilčių į jaunimo mokslo galimybes ir paramą tam tikslui²⁸:

Dvi moters tyliai, be trenksmo, įkuria draugystę „Žiburėlių“ ir trumpame laike suspėja suteikt geroką pašalpą pinigais įvairiuose dalykuose [...]. Tikiu, kad „Žiburėlis“ tas niekad neužges.

Kaip pažymi G. Petkevičaitė-Bitė, pati turėdama šioji tokį supratimą apie mokslą, negalėjo nepastebėti, kiek liaudies gabių vaikų dėl įvairių priežasčių, o dažniausiai dėl lėšų stokos, palieka be mokslo²⁹. Todėl su bendraminčių pagalba ėmėsi keisti padėtį iš esmės ir tai darė sėkmingai. Tyrėjai nurodo, kad iki 1900 m. „Žiburėlis“ suteikė daugiau kaip 3000 rublių paramos pašalpoms ir stipendijoms³⁰. Jei ne „Žiburėlis“, nemažai būsimų garsių Lietuvos žmonių – menininkų, profesorių, rašytojų, visuomenės veikėjų – nebūtų įgiję išsilavinimo. Tai rašytojai J. Biliūnas, Žemaitė, menininkai Adomas Varnas, Juozas Zikaras, Kipras Petrauskas, filologas Kazys Būga, miškininkas Povilas Matulionis, medikai P. Avižonis, V. Kudirka, inžinierius Ernestas Galvanauskas ir daugelis kitų. Vėliau, pasikeitus aplinkybėms, „Žiburėlis“ 1906 m. buvo legalizuotas ir įsijungus kitiems gyvavo iki pat 1940 m, o jo išmokslintų jaunuolių skaičius vis labiau augo. Vis dėlto veikla XX a. buvo kur kas lengvesnė nei gūdžiais spaudos draudimo metais.

Draudžiamos spaudos bendradarbė Širšė

Susipažinusi su Bite ir jos aplinka, ryšiais, Juškytė pamažu tampa visuomenininke, kultūros ir spaudos darbuotoja. Pasirodo pirmosios Juškytės publikacijos „Varpe“, „Ūkininke“³¹. Darbuotis spaudoje ypač padėjo tai, kad Juškytė gana gerai mokėjo lietuvių kalbą. Studentą P. Avižonį nustebino Lietuvos glūdumoje gyvenanti taisyklingai kalbanti lietuviškai ir kitus to mokanti bajoraitė. Tuo metu bendrinė lietuvių kalba dar tik formavosi, jos vystymąsi labai stabdė spaudos lotyniškais rašmenis draudimas 1864–1904 m. Anot P. Avižonio, būdavo didžiausia retenybė, jei kas atsirasdavo „teisingai arba tų laikraščių rašyba“ rašas. Iš LMAVB RS matome, kaip Juškytė

²⁶ Ten pat, l. 8.

²⁷ V. Jurėnienė, min. veik., p. 34.

²⁸ V. Kudirka, Tėvynės varpai, *Varpas*, 1896, Nr. 4, p. 56.

²⁹ G. Petkevičaitė-Bitė, „Žiburėlio“ atsiradimo tikra istorija. Pirmieji „Žiburėlio“ nariai, 1924, LMAVB RS, F190-33, l. 5

³⁰ J. Rudokas, „Žiburėlis“, padėjęs išaugti Lietuvos inteligentijai, *Veidas*, 2013, Nr. 29, p. 39.

³¹ Širšė, 21 dieną spalio ... mėnesio į Eiriogalą atėjo telegrama ..., kad mirė mūsų cėsorius Aleksandras III: [apie asesoriaus konfliktą su kunigais dėl gedulingų mišių], *Ūkininkas*, 1895, Nr. 3, p. 21; ta pati, Kėdainiai yra tai miestelis Kauno pav. abypusiai Nevėžos upės..., *Varpas*, 1895, Nr. 1, p. 20–21; *Jadvygos Juškytės bibliografijos rodyklė*: rankraštis [parengė E. Paškevičiūtė-Kundrotienė], Vilnius, 2019.

tobulino savo lietuvių kalbos žinias – čia saugomi jos „Lietuvių kalbos gramatikos užrašai“³². Kaip teigė pati Juškytė, pirmas gramatikos žinias ji gavo iš V. Kudirkos³³. Vėliau lietuvių kalbos žinias gilino ir padedama Kazimiero Jauniaus. Kai kur nurodoma, kad Juškytė kartu su Petkevičaitė-Bitė paruošė gramatiką „Lietuviškas kn. Jaunio kalbamokslis“³⁴, kurią 1897 m. 60 egz. tiražu hektografu išleido Tartu universiteto studentai. Tai buvusi kunigo K. Jauniaus pagal 1885–1892 m. Kauno kunigų seminarijoje skaitytas paskaitas parengta gramatika, gauta iš pusbrolio klieriko Felicijono Juškevičiaus. Apie bendrystę su K. Jauniumi, šios gramatikos išleidimą ir jo reakciją į pasirodžiusį leidinį sužinome iš pačios Juškytės³⁵:

Apie kun. Kazimiero Jauniaus darbus ir nuopelnus pirmą kartą išgirdau iš savo pusbrolio Felicijono Juškevičiaus, kada jis, dar klierikas būdamas, viešėjo pas mus per Kalėdas. Jis tatai man davė nusirašyti aną „Lietuvių Kalbos gramatiką“ Žemaičių* Seminarijos klierikams skaitytas lekcijas, dėl kurių paskui tiek nesmagumų buvo.

K. Jaunius supyko, kad nepabaigtas darbas buvo išspausdintas. Beje, Juškytė diskretiškai užsimena³⁶:

Didį man ir kun. Jauniui nesmagumą padarė G. P. Pasiskolinusi iš manęs perrašytas kun. Jauniaus lietuvių gramatikos lekcijas klierikams, davė Dorpatu [Tartu] studentams išhektografuoti, man nieko nežinant. Kun. Jaunius jautėsi tuo labai užgautas, jog jį, dar gyvą, taip nieku laiką, kad nė neatsiklausią, jo darbą spausdindami, ir, išspausdinę nė veino egzemplioriaus jam neatsiunčią.

Kitur patikslinama, kad ir pati Bitė nekalta, mat studentai išleido ir jai nežinant³⁷. Vėliau kalbininkas „atleido Juškytei“, mat buvo be galo skolingas. Čia dera prisiminti, kad 1895 m. Juškytė išgelbėjo Jaunių iš psichiatrijos ligoninės. Išsiųstas į Kazanę, jis 1894 m. lapkritį neatlaikė pamaldų už mirusį carą Aleksandrą III. Kad nesulauktų didesnių represijų, buvo paskelbtas susirgusiu ir uždarytas psichiatrijos ligoninėje. Sužinojusi apie tai, Juškytės teta nutarė veikti – ji organizavo ir finansiškai rėmė „Jauniaus išvadavimą“³⁸. Taigi, Juškytė nuvyko į Rusijos gilumą, prisistatė giminaite, parvežė K. Jaunių į Lietuvą ir slaugė, kol kunigas, kalbininkas atsigavo³⁹. K. Jaunius už tai apdovanojo Juškytę aukso papuošalais, kurie buvo paaukoti „Žiburėliui“. Juškytė

32 Juškytės J. lietuvių kalbos gramatikos užrašai. XX a. pr., 22 l., LMAVB RS, F107-90.

33 M. Čilvinaitė, Iš Jadvygos Juškytės atsiminimų ir jos rankraščių, *Mūsų senovė*, 1938, Nr. 3, p. 445.

34 *Lietuviškas kn. Jauniaus kalbamokslis* [parengė J. Juškytė; G. Petkevičaitė-Bitė], Tartu, 1897.

35 J. Juškytė, Kun. Kazimiero Jauniaus liga, *Vairas*, 1914, Nr. 3 (vas. 5), p. 2.

36 Ten pat, p. 4

37 M. Čilvinaitė, Iš Jadvygos Juškytės atsiminimų ir jos rankraščių, *Mūsų senovė*, 1938, Nr. 3, p. 445–446.

38 J. Juškytė, Kun. Kazimiero Jauniaus liga, *Vairas*, 1914, Nr. 3 (vas. 5), p. 2.

39 P. Avižonis, Atsiminimai apie Povilą Višinskį, *Kultūra*, 1931, Nr. 4, p. 215.

Jauniaus įtaką apibūdina taip: „kiek su juo susitikdavau, visuomet pasinaudodavau lietuvių kalbos dalykams“⁴⁰.

Lietuvių kalbos mokėjimas leido Juškytei sėkmingai dirbti. Biografijose ir atsiminimuose ji pristatoma kaip spaudos darbuotoja, „Varpo“ bendradarbė, kalbos redaktorė, publicistė⁴¹. Beje, atsiminimuose Juškytė nurodo vos 30 savo darbų bibliografines pozicijas⁴². Tai gana kuklu. Taip atsitiko todėl, kad straipsnių ji dažniausiai nepasirašydavo – mat pačiai autorei atrodė nesvarbu, be to, ir nesaugu. Tikėtina, kad dalies publikacijų autorystės neįmanoma nustatyti. Apie didesnius darbus spaudoje liudytų ir LMAVB RS saugomas visas pluoštas – 65 lapai – tekstų, pavadintas „Juškytės kūryba“⁴³. Pagal galimybes pavyko nustatyti tik kelis ankstyvuosius publicistinius darbus, pasirašytus N arba Širšės. Vos pora jų – iš 1895 m., kiti publikuoti apie 1900 m. Spaudos draudimo laikotarpiu būta 16 publikacijų. Dažnai tai publicistika – laiškai redakcijoms ar vietos gyvenimo kronika. Ji taip pat suteikia svarbios informacijos apie to meto realijas. Be to, šalia straipsnių rašymo Juškytė atlikdavo redakcinius darbus: atrinkdavo straipsnius spaudai, juos redaguodavo ir siųsdavo į Tilžę. Ir vėliau ji buvo žinoma dėl savo redagavimo, korektūros darbų. Beje, lietuvių kalbos klausimais daug tartasi ir su V. Kudirka, už visas gautas pamokas Juškytė padėkojo vieninteliam susitikime⁴⁴. Ne veltui žymus kalbininkas J. Jablonskis norėjo matyti ją „Vilniaus žinių“ bendradarbe⁴⁵.

Kaip nurodo pati Juškytė, ji susirašinėjo ir su Vaižgantu, kuris jos rankraščius spausdindavo „Tėvynės sarge“, dažniausiai nenurodydamas autorystės⁴⁶. Regis, smulkmena, bet ji leidžia gerokai patikslinti ir paankstinti Juškytės ir Vaižganto bendradarbiavimą, mat kai kurie Vaižganto korespondencijos tyrėjai laikosi nuomonės, kad jis ryšius su Juškyte palaikė tik vėlyvuoju gyvenimo periodu. Anot A. Kučinskienės, išlikusi korespondencija su J. Juškyte negausi, susirašinėjama buvo nedaug, tik XX a. 3 deš., kuomet Vaižgantas rinko biografinę ir bibliografinę medžiagą⁴⁷. Tiesa, A. Vaitiekūnienė nurodo, kad Vaižgantas su Juškyte susipažino 1899 m. po spektaklio ir „prisikalbino“ rašyti į „Tėvynės sargą“⁴⁸. Čia fiksuojama ir Juškytei priskiriamos 6 publikacijos⁴⁹. Iš tiesų turėtų būti daugiau, nes mėgstama pasirašinėti slapyraide N naudojosi

⁴⁰ J. Juškytė, Kun. Kazimiero Jauniaus liga, *Vairas*, 1914, Nr. 3 (vas. 5), p. 4.

⁴¹ E. Putvinskienė, Pirmoji pažintis su Povilu Višinskiu, *Trimitas*, 1931, Nr. 17 (bal. 23), p. 328; J. Būtėnas, *Povilas Višinskis*, Kaunas: Juozas Būtėnas, 1936, p. 92; O. Beleckienė, Lietuvė spaudos darbe, *Naujoji vaidilutė*, 1937, Nr. 12, p. 583.

⁴² *Iš Jadvygos Juškytės atsiminimų ir jos rankraščių* [užrašė Marijona Čilvinaitė], 1937, LMAVB RS, F107-80, l. 76.

⁴³ *Juškytės J. kūryba*. XIX a. pab.–XX a. pr., 65 l., LMAVB RS, F107-93.

⁴⁴ J. Juškytė, *Kelionė į Kudirką*, 1937, LMAVB RS, F107-81, l. 9.

⁴⁵ *Jono Jablonskio laiškai* [sudarė Arnoldas Piročkinas], Vilnius: Mokslas, 1985, p. 398.

⁴⁶ *Iš Jadvygos Juškytės atsiminimų ir jos rankraščių* [užrašė Marijona Čilvinaitė], 1937, LMAVB RS, F107-80, l. 76.

⁴⁷ A. Kučinskienė, *Juozo Tumo-Vaižganto epistolinis diskursas*: daktaro disertacija, Vilnius, 2016, p. 209.

⁴⁸ A. Vaitiekūnienė, *Vaižgantas*, Vilnius: Vaga, 1982, p. 39.

⁴⁹ *Jadvygos Juškytės bibliografijos rodyklė*: rankraštis [parengė E. Paškevičiūtė Kundrotienė], Vilnius, 2019.

nemažai rašytojų, o tai apsunkina autorystės nustatymą. Juškytė taip pat pasirašinėjo J arba JJ ir Širše. Šis slapyvardis buvo sugalvotas bendramintės Petkevičaitės, pasirašinėjusios Bite. Kaip rašoma atsiminimuose, Gabrielė taip paaikšino pasirinkimą: „Aš trumpa drūta – Bitė, tu ilga plona būk Širše“⁵⁰. Pastarasis slapyvardis buvo kur kas retesnis.

Kelionė pas Kudirką

Bendradarbiavimas spaudoje paskatino planą – kelionę pas V. Kudirką. 1898 m. liepos pabaigoje grupė inteligentų sumanė išvyką po Lietuvą – aplankyti sergantį V. Kudirką, o kartu kelionėje susipažinti su gražiomis istorinėmis Lietuvos vietomis. Kelionės dalyviai – G. Petkevičaitė-Bitė, seserys Marija ir Jadvyga Juškytės ir studentai P. Avižonis ir P. Višinskis. Savo kelionės įspūdžius G. Petkevičaitė-Bitė ir Avižonis yra paskelbę spaudoje⁵¹. Juškytė taip pat aprašė savo įspūdžius ir nusiuntė Vaižganto įsteigtam Raštijos muziejui rankraštį, gausiai iliustruotą P. Višinskio darytomis 34 nuotraukomis. Rankraštis pateko į Vytauto Didžiojo universiteto biblioteką, su šifru D443, dabar saugomas Vilniaus universiteto (toliau – VU) bibliotekos Rankraščių skyriuje kaip F1-D443 (datuojamas 1899 m.). Kitas egzempliorius yra LMAVB RS F107-81⁵². Jis skiriasi tuo, kad jame nėra nuotraukų, tik 12 lapų teksto su korektūros ir redagavimo žymomis. Dokumente esantis priedas nurodo, kad tai rankraščio fragmentas, išspausdintas leidinio „Mūsų senovė“ IV knygoje. Šis faktas minimas ir E. Kuliešienės straipsnyje⁵³, tačiau derėtų patikslinti: iš tiesų leidinyje spausdinami M. Čilvinaitės užrašyti Juškytės prisiminimai apie visą gyvenimą, kuriuose tik nedidelis poros puslapių fragmentas skirtas kelionei⁵⁴. LMAVB RS saugomame rankraštyje aiškiai matyti, kad „Mūsų senovėje“ publikuota tik keletas lapų, kiti perbraukti raudonu pieštuku ir nepublikuoti⁵⁵. Visas Juškytės kelionės aprašymas buvo išspausdintas tik 1998 m. leidinyje „Mūsų Kudirka“⁵⁶. Palyginus publikotą tekstą iš VUB saugomo egzemplioriaus matyti, kad jis identiškas saugomam LMAVB.

⁵⁰ Iš Jadvygos Juškytės atsiminimų ir jos rankraščių [užrašė Marijona Čilvinaitė], 1937, LMAVB RS, F107-80, l. 75.

⁵¹ G. Petkevičaitė-Bitė, V. Kudirkos aplankymas 1898 m.: (atsiminimai), *Vinco Kudirkos jubilėjinis Varpas*, Kaunas, 1924, p. 150–158; P. Avižonis, Atsiminimai apie d-rą V. Kudirką, *Vinco Kudirkos jubilėjinis Varpas*, Kaunas, 1924, p. 158–162.

⁵² J. Juškytė, *Kelionė į Kudirką*, 1937, 12 l., LMAVB RS, F107-81.

⁵³ E. Kuliešienė, Gabrielės Petkevičaitės-Bitės rankraštinis palikimas Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje, *Gabrielės Petkevičaitės-Bitės rankraštinis palikimas Lietuvos kultūros paveldo saugyklose* [sudarytoja Audronė Palionienė], Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, 2009, p. 63.

⁵⁴ M. Čilvinaitė, Iš Jadvygos Juškytės atsiminimų ir jos rankraščių, *Mūsų senovė*, 1939, Nr. 2, t. 4, p. 608–610.

⁵⁵ J. Juškytė, *Kelionė į Kudirką*, 1937, LMAVB RS, F107-81, l. 7-10

⁵⁶ J. Juškytė, [Atsiminimai]. *Mūsų Kudirka: studijos ir atsiminimai* [sudarytojas ir redaktorius Zenius Šileris], Marijampolė: Ramona, 1998, p. 252–257.

Kuo svarbi buvo ši kelionė? Visų pirma Kudirkos įtaka visuomenei buvo didžiulė. G. Petkevičaitė-Bitė pažymi⁵⁷:

Nė kiek nesuklysiu, tvirtindama, kad ne greta rusų valdžios, bet viršiau rusų valdžios koncentravos mūsų šalies valdymas to didelio ligonio rankose. Jo įsakymai, „Tėvynės varpuose“ įvairiausia ir niekuomet tiesiogine forma neištariami, buvo labiau ir karštesniais jausmais pildomi, nekaip žvaigždėtų ir siūlėtų rusų caro tarnų žiauriausi paliepimai.

Kelionė prasidėjo nuo Pernaravos apylinkių lietuvių inteligentų, kurių tebuvo kun. Genys Butkiškyje, dr. Rokas Šliūpas Ariogaloje ir Plembergo dvaro savininkas Tadas Daugirdas, aplankymo⁵⁸. Juškytė antrina, kad pagrindinis tikslas buvęs aplankyti sergantį Kudirką, taip pat bekeliaujant stengiasi pažinti gražias ir istoriškas Lietuvos vietas. Be to, „rūpėjo mums susipažinti su visais pakelyje esančiais susipratusiais lietuviais, apie kurių darbus ar raštus jau žinojome, o nesusipratusiems norėjome pasirodyti, idant žinotų, kad jau Lietuvoje yra lietuvių, kurie viešai prisipažįsta lietuviais esą ir nebijo pajuokiančio „litvomano“ vardo“⁵⁹. Juškytė ir Kudirka susitiko pirmą kartą, iki tol bendrauta laiškais – susirašinėjo lietuvių kalbos klausimais, taip pat Juškytė siuntė korespondencijas Kudirkos leistam „Varpui“, tvarkė laikraščio tekstus. Susitikimas buvo svarbus, kartu lankytojai suvokė liūdną tikrąją padėtį: „Jautėme visi, kad jau daugiau nebepamatysime to mūsų dvasios galiūno, nors tokiam išsekusiam kūnui“⁶⁰ (Kudirka tepragyveno metus ir mirė 1899 m. rudenį). Nuspręsta materialiai paremti Kudirką „Žiburėlio“ lėšomis. Planuota kelionės metu aplankyti kitus inteligentus: kunigą, kalbininką dr. K. Jaunių (tuo metu nerado namuose), svečiuotasi pas žinomą mokytoją, draudžiamos spaudos bendradarbį ir platintoją Petrą Kriaučiūną Plokščiuose, pas dr. Joną Staugaitį Šakiuose, susipažinta su kun. Aleksandru Dambrausku-Adomu Jakštu, Kaune aplankytas kunigas ir poetas Maironis, taip pat vyskupo Motiejaus Valančiaus kapas. Tad keliautojų iškeltas tikslas suburti tautiškai apsisprendusius lietuvius, susipažinti ne vien iš raštų, bet ir tiesiogiai, parodyti visiems, kad jau yra susipratusių lietuvių, buvo visiškai įgyvendintas. Iš to, kad apie kelionę ne kartą rašyta spaudoje, kelionės nuotraukos taip pat plačiai paplitusios⁶¹, galima daryti išvadą, kad ji turėjo didelę reikšmę tiek patiems keliautojams, tiek jų aplinkos žmonėms.

Pirmasis lietuvių spektaklis „Amerika pirtyje“

Dar vienas iš inteligentus vienijusių veiksmų buvo pirmasis lietuvių teatro pastatymas. Apie spektaklio svarbą liudijama ir laiškuose, visiems rūpėjo „dalyvauti toje didelėje ir tada dar tokioj

⁵⁷ G. Petkevičaitė-Bitė, V. Kudirkos aplankymas 1898 m.: (atsiminimai), *Vinco Kudirkos jubilėjinis Varpas*, Kaunas, 1924, p. 150–151.

⁵⁸ P. Avižonis, Atsiminimai apie Povilą Višinskį, *Kultūra*, 1931, Nr. 4, p. 215.

⁵⁹ J. Juškytė, *Kelionė į Kudirką*, 1937, LMAVB RS, F107-81, l. 2.

⁶⁰ Ten pat, l. 10.

⁶¹ *Jadvygos Juškytės bibliografijos rodyklė*: rankraštis [parengė E. Paškevičiūtė-Kundrotienė], Vilnius, 2019.

nepaprastoj tautos šventėj⁶². Organizaciniai sunkumai gulė ant Bitės ir Juškytės pečių ir tik atsisakius kitai aktorei Juškytei teko suvaidinti Bekampienę⁶³. Pirmojo lietuviško spektaklio „Amerika pirtyje“ premjera įvyko 1899 m. Palangoje, kuri priklausė Kuršo gubernijai. Planuota vienu metu pastatyti spektaklį, sutelkti inteligentus, kartu organizuoti draudžiamos spaudos pargabenimą į Lietuvą. Būtent Juškytė suorganizavusi, kad po spektaklio draudžiamą spaudą pro žandarus į Plungę pargabentų ne kas kitas, o kunigaikštis Mykolas Oginskis⁶⁴. Sėkmingos baigties nesitikėta, tačiau misija pavyko ir spauda pasiekė Lietuvą. Tam ypač pasitarnavo platus artimųjų, giminių, pažįstamų ir bendraminčių ratas, jais rizikuota dėl paties kilniausio tikslo – liaudies švietimo, lavinimo, kultūrinimo. Juškytė išsisuko, nes tokiu vardu ir pavarde buvo suimta kita moteris, vėliau išteisinta. Beje, išlikusi spektaklio afiša – tai Paulinos Mongirdaitės nufotografuoti spektaklio rengėjai ir aktoriai; Juškytė sėdi pirmoje eilėje⁶⁵. Vėliau, jau visiškai pasikeitus politinei ir kultūrinei situacijai, minint spektaklio 25-metį, 1924 m. nuotrauka buvo „pakartota“. Joje – dalis aktorių, taip pat tautinio atgimimo veikėjai J. Basanavičius su J. Šliūpu⁶⁶, tačiau nei Juškytės, nei Bitės nėra.

Beje, būtent po spektaklio „Amerika pirtyje“ J. Tumas-Vaižgantas supažindino Sofiją Kymantaitę (vėliau tapusią Čiurlioniene) su Bite, P. Višinskiu, J. Juškyte⁶⁷. Mat po spektaklio organizatoriai ir aktoriai užsuko pas J. Tumą į Kulius, kur jis tuo metu kunigavo. Po pokalbių užsimezgė ir J. Tumo bendravimas su Bite, J. Juškyte. Vėliau „aktoriai“ taip pat nuvyko pas Lazdynų Pelėdą netoli Tryškių⁶⁸.

Šis spektaklis tapo lietuvių teatro pradžia. Apie jį Juškytė vėliau prasarė⁶⁹:

Pradžioje mūsų scenoje vaidino „Ameriką pirtyje“, [...] „pirty“ ir „pirty“, be galo be krašto. Kai jau ta „pirtis“ per gerklę išlindo, G. Petkevičaitė ir Žemaitė parašė „Velnias spąstuose“. Šokau ir aš į talką...

Juškytė vertė nemažai prozos, poezijos, taip pat dramos kūrinių. Spektaklis tapo ne tik teatro pradžia, bet dar vienu veiksmu, suvienijusiu inteligentus, padėjusiu dar geriau vieniems su kitais susipažinti.

⁶² A. Vaitiekūnienė, *Vaižgantas*, Vilnius: Vaga, 1982, p. 35.

⁶³ G. Petkevičaitė-Bitė, *Iš mūsų vargų ir kovų: paminėti Palangos spektaklio 25 m. sukaktuvėms, 1898–1927*, Kaunas: [s. n., 1927], p. 17–18; ta pati, *Iš gyvenimo verpetų: karo meto dienoraštis, atsiminimai* [sudarė Juozas Jasaitis], Kaunas: Šviesa, 1990, p. 308–309.

⁶⁴ Ta pati, *Iš mūsų vargų ir kovų: paminėti Palangos spektaklio 25 m. sukaktuvėms, 1898–1927*, Kaunas: [s. n., 1927], p. 49–50; A. Sprindis, *Povilas Višinskis*, Vilnius: Vaga, 1978, p. 186–188; P. Avižonis, Atsiminimai apie Povilą Višinskį, *Kultūra*, 1931, Nr. 4, p. 215–216.

⁶⁵ LMAVB taip pat gali didžiulis turėdama šio spektaklio aktorių ir rengėjų nuotraukos originalą, tiesa, ne Juškytės, o A. Janulaičio fonde F267-2862-Da232

⁶⁶ Minint pirmojo lietuviško spektaklio „Amerika pirtyje“ 25 metų jubiliejų. Ta proga suvaidintas spektaklis „Aušros sūnūs“. Palanga, 1924 m. LMAVB RSS Fg. 1-134.

⁶⁷ N. Gaidauskienė, *Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė: modernėjančios savimonės kontūrai*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018, p. 400; A. Vaitiekūnienė, *Vaižgantas*, Vilnius: Vaga, 1982, p. 35.

⁶⁸ P. Avižonis, Atsiminimai apie Povilą Višinskį, *Kultūra*, 1931, Nr. 4, p. 215.

⁶⁹ M. Čilvinaitė, Iš Jadvygos Juškytės atsiminimų ir jos rankraščių, *Mūsų senovė*, 1939, Nr. 2, t. 4, p. 619.

Tautosakos rinkimas

Kita plati veiklos sritis, vienijusi inteligentus – tautosakos rinkimo darbai. Dar 1899 m. J. Basanavičius per spaudą kreipėsi į visus žmones, galinčius tinkamai užrašyti ir atsiųsti tautosakos rengiamam antrajam pasakų tomui. Kartu J. Basanavičius pabrėžė, kad svarbu ne tik *kas*, bet ir *kaip* užrašyta: prašoma fiksuoti kiekvieną kūrinį ant atskiro lapo, būtinai nurodant, kas, kada, iš kur pateikė informaciją, kas užrašė⁷⁰. Į šį ir kitus raginimus rinkti tautosaką atsiliepė dauguma tautiečių, taip pat Bitė su Juškyte.

Šiandien tyrėjai yra paskelbę apie išskirtinį rašytojų indėlį renkant tautosaką XIX a. pab.–XX a. pr., nurodomas ir Juškytės vaidmuo⁷¹. Minima, kad dėl Juškytės įtakos pasakas rinko Žemaitės dukra Pranė Žymantaitė Pernaravoje ir Teklė Augustinavičiūtė Rozalime⁷², vėliau Juškytė siuntė tautosaką Basanavičiui, Lietuvių mokslo draugijai, dar vėliau, XX a. 3 deš., – Vaižgantui⁷³. Rankraštynuose fiksuojami Juškytės rinktos tautosakinės medžiagos fragmentai. Juškytė spaudai parengė ir leidinėlių „Dainų dainelės“⁷⁴. Surinktais tautosakos lobiais iki šiol remiasi tyrėjai.

Bendraminčių ratas

Skaitant ano meto veikėjų biografijas, prisiminimus, laiškus matyti, kad XIX a. pab. lietuvių inteligentus glaudžiai siejo giminystės, kaimynystės ryšiai ar bendri interesai. Yra kelios kartinės asmenybės, per kurias „susiriša“ ir likusieji inteligentai. Kaip jau minėta, viena iš centrinių tautinio atgimimo figūrų – G. Petkevičaitė-Bitė. Užmezgusi ryšius su ja, Juškytė pamažu patenka į „veikimo“ lauką. O Bitė veiklai paskatino P. Višinskis, kuris buvo „svarbioji ašis, apie kurią viskas sukosi, tuo laiku [...]. Jisai stebėtinai mokėjo surasti žmonių ir pažadinti dirbti kiekvieną, kuris dar kažko lūkuriavo.“⁷⁵ Višinskis apie Juškytę sužinojo iš Žemaitės, o pastaroji – iš Bitės 1898 m. pradžioje. Višinskiui rūpėjo gauti Juškytės adresą, mat apie ją jau teiravosi Stasys Matulaitis⁷⁶. Taigi, galima išskirti kelis adresatus, pirmiausia – Petkevičaitė-Bitė ir Juškytė, Žemaitė ir Juškytė,

⁷⁰ J. Basanavičius, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Vaga, 1970, p. 712, 713.

⁷¹ B. Kerbelytė, Lietuvių rašytojai XIX a. – XX a. pradžios tautosakos rinkimo sąjūdyje, *Lietuvių rašytojų surinktos pasakos ir sakmės* [parengė Bronislava Kerbelytė], Vilnius: Vaga, 1981, p. 7–26; L. Sauka, *Lietuvių tautosakos mokslas XX amžiuje: tyrėjai ir jų darbai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 16, 17.

⁷² L. Sauka, Žemaičių ir aukštaičių pasakos „Lietuviškų pasakų įvairių“ II tome, Basanavičius, Jonas, *Lietuviškos pasakos įvairios*, Kn. 2, Vilnius: Vaga, 1995, p. 9.

⁷³ B. Kerbelytė, Lietuvių rašytojai XIX a. – XX a. pradžios tautosakos rinkimo sąjūdyje, *Lietuvių rašytojų surinktos pasakos ir sakmės* [parengė Bronislava Kerbelytė], Vilnius: Vaga, 1981, p. 19, 23; J. Basanavičius, *Raštai*, Kn. 2: publicistika, recenzijos, iš gyvenimo kronikos ir laiškų [parengė Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka; sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė Leonardas Sauka], Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 351; L. Sauka, *Lietuvių tautosakos mokslas XX amžiuje: tyrėjai ir jų darbai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 319.

⁷⁴ *Dainų dainelės*, Iš A. Juškevičiaus surinktų parinktos [parinko J. J. [J. Juškytė]], Vilnius: „Vilniaus žinių“ spaustuvė, 1906, 98 p.

⁷⁶ P. Višinskis, *Raštai*, Vilnius: Vaga, 1964, p. 317–319.

taip pat Petkevičaitės-Bitės ir Žemaitės laišakai kitiems asmenims, kuriuose kalbama apie Juškytę. Ypač išsiskiria laišakai Višinskiui – Žemaitės, Petkevičaitės-Bitės, Biliūno, Šatrijos Raganos. Juose figūruoja ir Juškytė. Pabandžius sudaryti publikuotų laiškų sąrašą, galima konstatuoti, kad išlikę nemažai laiškų, adresuotų Juškytei, tačiau jie – ne tautinio atgimimo laikotarpio, o žymiai vėlesni⁷⁷. Tačiau saugoti laiškus buvo gana rizikinga ir pavojinga. Pati Juškytė yra užsiminusi apie turėtus daugybę J. Basanavičiaus, V. Kudirkos, P. Višinskio laiškų: Basanavičiaus laišakai buvę ilgoki, Kudirkos – trumpi, Višinskio – labai ilgi⁷⁸, tačiau bijodama kratų dar spaudos draudimo laiku juos sudeginusi, siekdama išvengti nemalonumų. Keliolika laiškų išlikę VUB: F487 saugomas P. Višinskio laiškas Juškytei, patekęs iš VDU kaip Juškytės archyvo dalis, keli Vaižganto laišakai, taip pat VUB F1-E86 – Juškytės laišakai Višinskiui (1899–1902), patekę iš VDU. Keletą Juškytės ir jai adresuotų laiškų galima rasti ir LMAVB, tačiau jie vėlesnio laikotarpio – XX a. pirmos pusės.

Juškytės komunikacijos laukas gana panašus ir netgi nulemtas Bitės. Pati Bitė teigia, kad ją rašyti į draudžiamą spaudą, kurti grožinius kūrinius paskatino P. Višinskis. Be to, galima teigti, kad Juškytės „paskatintojai“ – P. Višinskis ir Bitė. Literatūros tyrėjai taip ir apibūdina Juškytę: į lietuvių literatūrą įėjo „P. Višinskio paskatinta“⁷⁹. Į visuomeninius darbus ją įtraukė V. Kudirka, J. Basanavičius, J. Tumas. Su pastaraisiais daugiausia bendrauta tautosakos rinkimo klausimais. Su V. Kudirka ir J. Tumu Juškytė siejo ir darbas nelegalioje lietuviškoje spaudoje.

Pamažu bendraminčių ratas plėtėsi. Pagrindinė ašis – Petkevičaitė-Bitė su Višinskiu. Pabrėžiama, kad Višinskio korespondencija su moterimis gausesnė nei su vyrais, o žvelgiant į Višinskio veiklą „sykiu randasi galimybė šiek tiek užčiuopti ir bendresnius dalykus: lietuviškojo elito formavimąsi“⁸⁰. J. Biliūnas 1903 m. viename iš savo laiškų Višinskiui išsako norą susipažinti ir palaikyti ryšius su Juškyte, Bite, Pečkauskaite⁸¹. Dvarelyje Puziniškyje 1903 m. vasarą rinkosi visos Lietuvos inteligentai. Pagal galimybes pas Petkevičaitę-Bitę svečiuodavosi besiformuojančios inteligentijos atstovai. Čia vasarodama Marija Piaseckaitė (būsima Šlapelienė) iš Vilniaus sutiko kitas tautinio atgimimo veikėjas, tarp jų ir Juškytę⁸². 1903 m. per Višinskį susipažinusi su Vladu Putvinskiu, Juškytė iškeliavo į Šilo Pavėžupį mokytį pastarojo žmonos Emilijos ir jos seserų Gruzdyčių. Pas juos gyvendama Jadvyga turėjo dar didesnių galimybių palaikyti ryšius su inteligentija. Tuo metu pas Putvinskį buvo įsikūrusios „Varpo“ ir „Ūkininko“ redakcijos. Juškytei irgi teko imtis darbų: rengti straipsnius, taisyti korektūras, pasirūpinti straipsnių gavimu ir paruoštu

⁷⁷ *Jadvygos Juškytės bibliografijos rodyklė*: rankraštis [parengė E. Paškevičiūtė-Kundrotienė], Vilnius, 2019.

⁷⁸ *Iš Jadvygos Juškytės atsiminimų ir jos rankraščių* [užrašė Marijona Čilvinaitė], 1937, LMAVB RS, F107–80, l. 92.

⁷⁹ [Jadvyga Juškytė-Širšė], Naujokaitis, Pranas. *Lietuvių literatūros istorija*, t. 1: *Nuo Mažvydo iki Maironio*, Čikaga: JAV LB Kultūros taryba, 1973, p. 486.

⁸⁰ D. Striogaitė, Dviejų gyvenimų paralelė, *Literatūra ir menas*, 1995, Nr. 26 (liep. 1), p. 10.

⁸¹ J. Biliūnas, *Raštai*, t. 3: *Laiškai*, Vilnius: Vaga, 1981, p. 127–131.

⁸² M. Piaseckaitė-Šlapelienė [atsiminimai], *Literatūra ir kalba*, t. 12: *Žemaitė*, 1972, p. 283.

spaudai nugabenimu į Tilžę. Ji priskiriama jaunosios kartos varpininkams⁸³. Tuo metu pastebimas ir unikalus reiškiny – „Višinskio Akademija“⁸⁴. Pačioje XX a. pr., dar tebesitęsiant spaudos draudimui, Višinskis subūrė lietuvių rašytojus ir jiems prijauniančius žmones. Anot tyrėjų, tai ypatingas švietėjo darbas, unikalus, mūsų kultūroje neturintis analogų. Vienintelis mokytojas buvo pats P. Višinskis, neakivaizdiniu būdu, dažniausiai laiškais, kontaktavęs su bendraminčiais. Tik retai buvo susitinkama ir bendraujama gyvai, žodžiu. Šioje literatūros akademijoje dalyvavo šiandien žinomi rašytojai, taip pat bandžiusieji jais tapti: Žemaitė, Šatrijos Ragana, Lazdynų Pelėda, Pranas Vaičaitis, Jonas Biliūnas, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Vanda Didžiulytė, Jurgis Smalstys-Smolskis, Konstantinas Jasiukaitis, Vincas Mickevičius-Kapsukas, Jonas Krikščiūnas-Jovaras, Jadvyga Juškytė ir kiti.

Gyvendama pas Putvinskius Juškytė planavo 1904 m. pabaigoje įsteigti knygyną Šiauliuose⁸⁵ arba Vilniuje⁸⁶, tačiau negavo leidimo. Tuomet ilgam gyvenimą susiejo su pedagogine veikla ir atsidavė jaunosios kartos ugdymui.

Pedagoginė veikla ir publicistinė veikla

Juškytė dažnai apibūdinama kaip rašytoja, vertėja ir pedagogė. Viskas, ko ji ėmėsi, buvo susiję su ugdymu, lavinimu. Neturėdama profesinio pasirengimo, sugebėjo tapti mokytoja, patekusia į Lietuvos pedagogikos istoriją. Stokojant mokymo priemonių rašė vadovėlius, spaudoje trūkstant straipsnių – juos kūrė, taip pat vertė iš kitų kalbų. Netgi maldaknygę parašė – ne tiek iš religinių, kiek iš kalbinių sumetimų, kad bažnyčia taip pat pasitarnautų kalbai ir lietuvybei.

Neskaitant kaimo vaikų mokymo vaikystėje, Juškytės pedagoginė veikla prasidėjo XX a. Kaip namų mokytoja J. Juškytė apie 1901 m. nuvyko pas teismo primininką Kazimierą Drąsutavičių į Irbitą (Permės gubernija, Rusija). Jam padėjo parengti hektografuotą lietuvių, rusų ir lenkų k. botanikos žodynėlį. Vėliau teisininkas parašė prakalbą J. Juškytės „Vaikų skaitymėliams“ (Vilnius, 1905), parašytiems bemokant K. Drąsutavičiaus vaikus. Beje, šis vadovėlis įvardijamas ne tik pradinėms klasėms skirtu, bet ir vienu pirmųjų lietuviškų geografijos vadovėlių⁸⁷. Mat jame yra „Lietuvių kalbos ploto“ žemėlapis, ribos nurodytos pagal lietuvių kalbos paplitimą ir vartojimą.

⁸³ D. Striogaitė, Dar vienas dvaras, *Povilas Višinskis: idėjos ir darbai: nauja žiūra, nauji akcentai* [sudarė Dalia Striogaitė], Vilnius: Versus aureus, 2011, p. 18.

⁸⁴ V. Daujotytė, Povilo Višinskio Akademija, *Povilas Višinskis: idėjos ir darbai: nauja žiūra, nauji akcentai* (sudarė Dalia Striogaitė), Vilnius: Versus aureus, 2011, p. 90–96.

⁸⁵ Jadvyga Juškytė iš Pernaravos šių metų liepos mėn. padavė Kauno gubernatoriui prašymą...: [žinutė], *Vilniaus žinios*, 1904, Nr. 4 (gruod. 13), p. 1.

⁸⁶ *Jono Jablonskio laišakai* [sudarė Arnoldas Piročkinas], Vilnius: Mokslas, 1985, p. 399.

⁸⁷ D. Staliūnas, Lietuviškojo nacionalizmo erdvėkūra iki 1914 m., *Lietuvos erdvinės sampratos ilgaėjame XIX šimtmetyje* [sudarė Darius Staliūnas], Vilnius: Baltijos kopija, 2015, p. 165, 168.

Išsamiai šio vadovėlio ir žemėlapių reikšmę aptaria Vytautas Petronis⁸⁸. Planuota išleisti ne vieną vadovėlį, tačiau K. Drąsutavičiui mirus situacija pasikeitė.

1903 m. J. Juškytė kaip namų mokytoja, spaudos bendradarbė apsigyveno pas Putvinskius Šilo Pavėžupyje. Vieni metai pas Putvinskius atvėrė kelią pedagoginei veiklai. Įvertinta Zubovų, Juškytė buvo pakviesta pas juos. Nors ir neturėjo profesinio pedagoginio pasirengimo, buvo paskirta mokytojauti Zubovų išlaikomose Ginkūnų ir Gubernijos dvarų mokyklose Kauno gubernijoje, Šiaulių apskrityje. Ginkūnų mokykloje 1905–1912 m. mokė lietuvių kalbos, istorijos, gamtos, geografijos, aritmetikos. Šį laikotarpį liudija nuotrauka: ant mokyklos laiptų susibūręs nemažas pedagogų ir mokinių būrys, viršuje išsiskiria Juškytė, apsirengusi balta palaidine⁸⁹. Juškytei pedagoginis darbas buvo svarbus.

Juškytė taip pat sudarė mokomąją priemonę „Lietuviškieji diktantai pradedamosioms mokykloms“ (Vilnius, 1907, 1000 egz. tiražas) ir kartu su mokytoju Simu Vazneliu paruošė leidinį „Rašybos lavinimosi darbai“ (Šiauliai, 1909, 2000 egz. tiražas). Ji buvo vertinama kaip pedagogė ir lietuvių kalbos žinovė. Ne veltui kilus būtinybei parengti lietuvių kalbos vadovėlį 1910 m. Jablonskis pasiūlė S. Čiurlionienei šiuo klausimu kreiptis pagalbos į Petkevičaitę-Bitę, Juškytę, Žemaitę, Šatrijos Raganą ir bendrai parengti skaitymo knygą žemesniųjų klasių moksleiviams⁹⁰. Tačiau daugiau Juškytės vadovėlių nerandame.

Ilgametę pedagoginę veiklą liudija ir kiti išlikę dokumentai, pvz., LMAVB RS F12-3080 yra dokumentas „Slaptos mokytojos-daraktorės“, kuriame pateiktos 51 kaimo mokytojo ir daraktoriaus biografijos, tarp jų ir J. Juškytės⁹¹. Į Lietuvos pedagogikos istoriją Juškytė įėjo ne tik kaip ilgametė mokytoja, bet ir kaip vadovėlių autorė, jos parengtos mokymo priemonės sėkmingai pasitarnavo ugdant jaunąją kartą. Mokytojos pareigų ji atsisakė tik galutinai pašlijus sveikatai. Tuomet ėmėsi kitų darbų – tapo praėjusių dienų istorijos liudininke.

Gyvenimo saulėlydyje Juškytė išliko artimos draugės su Bite. Už ilgametę savo veiklą tautinio atgimimo laikotarpiu abi sulaukė ne vieno apdovanojimo. Iš kažkada gausaus bendraminčių rato praktiškai buvo belikusios tik ilgaamžės F. Bortkevičienė, J. Juškytė, G. Petkevičaitė-Bitė. Beje, fizinė negalia ribojė abiejų dalyvavimą veikloje. Bitė nuo jaunystės buvo pažeistu stuburu, o Juškytė ištiko paralyžius. Nepaisant to, matome, kad Juškytė toliau sekė įvykius, viskuo domėjosi.

88 V. Petronis, *Constructing Lithuania : ethnic mapping in tsarist Russia, ca.* Stockholm: Stockholm University, 2007, p. 247–250.

89 *Iš Jadvygos Juškytės atsiminimų ir jos rankraščių* [užrašė Marijona Čilvinaitė], 1937, LMAVB RS, F107–80, l. 61a.

90 S. Čiurlionienė-Kymantaitė, *Raštai*, t. 5: *Laiškai, 1906–1944* [sudarė Danutė Zubovienė, Ramutis Karmalavičius, Dalia Palukaitienė], Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 45; N. Gaidauskienė, *Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė: modernėjančios savimonės kontūrai*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018, p. 400.

91 *Slaptos mokytojos-daraktorės*, LMAVB RS F12-3080.

Išlikęs gausus vėlyvojo laikotarpio susirašinėjimas. Bitė 1934 m. gruodžio 27 d. laiške „geriausiai savo draugei“ Juškytei apibendrina⁹²:

[...] šviesesnė ateitis išaušo, kada mūsų žilos galvos nulinko... Kad ir šitaip jau darbuotis neįstengiamo, kaip kadaise, bet džiaugtis mūsų tautos laimėjimu dar sugebame ir branginti viena kitos neužmiršome.

Pati Juškytė suvokė savo ir amžininkų vietą bei vaidmenį tautinio atgimimo judėjime, todėl nemažai prisidėjo dokumentuodama praeitį, paliko jau sutvarkytus archyvus, daug ką perduodavo kultūros paveldo institucijoms tiesiogiai.

Išvados

J. Juškytės gyvenimas ir veikla buvo neatsiejama nuo G. Petkevičaitės Bitės. Negalėdamos mokytis jos siekė „išauginti savąją inteligentiją“: per „Žiburėlį“ rėmė mokslus einantį jaunimą, bendradarbiavo draudžiamoje spaudoje, rašė vadovėlius ir grožinę literatūrą, stengėsi palaikyti ryšius ir burti inteligentus, dirbo pedagoginį darbą. Abi moterys, būdamos bajoriškos kilmės, savo jėgas, lėšas, laiką aukojo lietuvių inteligentijos, kaip būsimos valstybės kūrimo pagrindo, gausinimui. Aktyvus dalyvavimas tautinio atgimimo veikloje, šalpos ir kultūros organizacijose, visuomeninėje veikloje, spaudoje, taip pat profesinis pedagoginis darbas leido pasiekti, kad atėjus metui buvo iš ko kurti valstybę. Už savo veiklą tiek Juškytė, tiek Bitė buvo apdovanotos medaliais. Jų gyvenimo ir darbų atspindžiai saugomi įvairiose Lietuvos paveldo institucijose, taip pat LMAVB. Šiandien Juškytės nuveikti darbai ir jos palikimas gali sudominti literatus, pedagogus, kraštotyros specialistus, istorikus, besidominčius tautiniu atgimimu, kultūros istorikus, taip pat lyčių ar socialinių studijų tyrėjus ir pasitarnauti jų darbams.

Santrauka

J. Juškytė – savamokslė pedagogė, su pagrindiniais tautinio atgimimo veikėjais artimai bendravusi visuomenininkė, spaudos bendradarbė ir platintoja, kuriai didžiulę įtaką darė G. Petkevičaitės Bitės veikla, darbai, idėjos. XIX a. antroje pusėje, kai moterų visuomeninė veikla apsiribojo šalpos ir švietimo organizacijomis, Juškytė su Bite įkūrė „Žiburėlio“ draugiją, kurios vienas pagrindinių tikslų – šelpti mokslus einantį jaunimą, prisidėti prie inteligentijos gausinimo. J. Juškytę matome bene visuose svarbiausiuose XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuvių tautinio atgimimo procesuose. Ji – knygnešė, uždraustosios spaudos bendradarbė, vadovėlių, knygelių ir net maldaknygės autorė, pedagogė, švietėja, visuomenininkė, tautosakos rinkėja. Dėl jos iniciatyvos ir darbo egzistavo šalpos draugija „Žiburėlis“, ją matome su bendraminčiais išsirengusią aplankyti ir palaikyti sunkiai sergančio Vinco Kudirkos. Ji – pirmojo lietuviško spektaklio „Amerika pirtyje“

⁹² G. Petkevičaitė-Bitė, *Raštai*, t. 6: *Laiškai*, Vilnius: Vaga, 1968, p. 431–432.

(1899 m.) aktorė. Ją sutinkame tolimojoje Rusijoje, mokytojaujančią lietuviams. Taip pat jos pastangomis ir rūpesčiu iš Rusijos į gimtąjį kraštą buvo pargabentas sunkiai susirgęs dr. Kazimieras Jaunius. Galima teigti, kad ši moteris – viena iš daugelio apsisprendusiųjų ne tik dalyvauti tautinio atgimimo judėjime, tautos ir valstybės gyvenime, prisidėjusiųjų formuojant tautinę tapatybę ir inteligentiją kaip pagrindą Lietuvos valstybei kurtis. Šiandien Juškytės nuveikti darbai ir jos palikimas gali sudominti literatus, pedagogus, kraštotyros specialistus, istorikus, besidominčius tautiniu atgimimu, kultūros istorikus, taip pat lyčių ar socialinių studijų tyrėjus ir pasitarnauti jų darbams.

Šaltiniai

1. AVIŽONIS, Petras. Atsiminimai apie d-rą V. Kudirką. *Vinco Kudirkos jubilėjinis Varpas*. Kaunas, 1924, p. 158–162.
2. AVIŽONIS, Petras. Atsiminimai apie Povilą Višinskį. *Kultūra*, 1931, Nr. 4, p. 213–216.
3. BASANAVIČIUS, Jonas. *Raštai*. Kn. 2: publicistika, recenzijos, iš gyvenimo kronikos ir laiškų. Parengė K. Aleksynas, L. Sauka; sudarė, įvadą ir paaškinimus parašė L. Sauka. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, 390 p.
4. BASANAVIČIUS, Jonas. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Vaga, 1970, p. 494–566.
5. BILIŪNAS, Jonas. *Raštai*. T. 3. Laiškai. Vilnius: Vaga, 1981, 472 p.
6. ČILVINAITĖ, Marijona. Iš Jadvygos Juškytės atsiminimų ir jos rankraščių. *Mūsų senovė*, 1938, Nr. 3, p. 435–447; 1939, Nr. 2, T. 4, p. 604–620.
7. ČIURLIONIENĖ-KYMANTAITĖ, Sofija. *Raštai*. T. 5. Laiškai, 1906–1944. Sudarė D. Zubovienė, R. Karmalavičius, D. Palukaitienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, 542 p.
8. *Dainų dainelės*. Iš A. Juškevičiaus surinktų parinktos. Parinko J. J. [J. Juškytė]. Vilnius: „Vilniaus žinių“ spaustuvė, 1906, 98 p.
9. *Iš Jadvygos Juškytės atsiminimų ir jos rankraščių*. Užrašė Marijona Čilvinaitė. 1937, 102 p. LMAVB RS, F107–80.
10. JUŠKYTĖ, Jadvyga. [Atsiminimai.] In: *Mūsų Kudirka: studijos ir atsiminimai*. Sudarytojas ir redaktorius Z. Šileris. Marijampolė: Ramona, 1998, p. 252–257.
11. *Jono Jablonskio laiškai*. Sudarė A. Piročkinas. Vilnius: Mokslas, 1985, 428 p.
12. JUŠKYTĖ, Jadvyga. Kun. Kazimiero Jauniaus liga. *Vairas*, 1914, Nr. 3 (vas. 5), p. 2–7.

13. JUŠKYTĖ, Jadvyga. Iš mūsų kovų dėl spaudos laisvės: [atsiminimai]. *Trimitas*, 1927, Nr. 21 (birž. 2), p. 667–670; Nr. 22 (birž. 9), p. 708–710; Nr. 23 (birž. 15), p. 732–735; Nr. 21 (birž. 24), p. 764–765.
14. JUŠKYTĖ, Jadvyga. Iš mūsų kovų dėl spaudos laisvės. In: *Knygnešys*. [D.] 3: *Petrui Ruseckui pagerbti*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1997, p. 18–25.
15. JUŠKYTĖ, Jadvyga. *Kelionė į Kudirką*. 1937, 12 l., LMAVB RS, F107-81.
16. *Juškytės J. kūryba*. XIX a. pab.–XX a. pr. 65 lap., LMAVB RS, 107-93.
17. *Juškytės J. lietuvių kalbos gramatikos užrašai*. XX a. pr., 22 l., LMAVB RS, F107-90.
18. [KUDIRKA, Vincas.] „Tėvynės varpai“. *Varpas*, 1896, Nr. 4, p. 56–57.
19. *Lietuviškas kun. Jauniaus kalbamokslis*. Parengė J. Juškytė; G. Petkevičaitė-Bitė. Tartu, 1897.
20. Minint pirmojo lietuviško spektaklio „Amerika pirtyje“ 25-erių metų jubiliejų. Palanga, 1924 m. LMAVB RSS Fg. 1-134.
21. *Perskaitytų knygų sąrašas. J. Juškytės motinos*. LMAVB RS, F107-67.
22. PETKEVIČAITĖ-BITĖ, Gabrielė. *Iš gyvenimo verpetų: karo meto dienoraštis, atsiminimai*. Sudarė J. Jasaitis. Kaunas: Šviesa, 1990, 326 p.
23. PETKEVIČAITĖ-BITĖ, GABRIELĖ. *Iš mūsų vargų ir kovų: paminėti Palangos spektaklio 25 m. sukaktuvėms, 1898–1927*. Kaunas: [s. n., 1927], 133 p.
24. PETKEVIČAITĖ, Gabrielė. Pirmieji mėginimai. *Moteris*, 1921, Nr. 1, p. 12–13.
25. PETKEVIČAITĖ-BITĖ, Gabrielė. Raštai. T. 6. Laiškai. Surinko ir paruošė A. Žirgulys. Vilnius: Vaga, 1968, 550 p.
26. PETKEVIČAITĖ-BITĖ, Gabrielė. V. Kudirkos aplankymas 1898 m.: (atsiminimai). In: *Vinco Kudirkos jubilėjinis Varpas*. Kaunas, 1924, p. 150–158.
27. PETKEVIČAITĖ-BITĖ, Gabrielė. „Žiburėlio“ atsiradimo tikra istorija. Pirmieji „Žiburėlio“ nariai. 1924, 8 l., LMAVB RS, F190-33.
28. PIASECKAITĖ-ŠLAPELIENĖ, Marija. [Atsiminimai.] In: *Literatūra ir kalba*. T. 12. Žemaitė, 1972, p. 282–285.
29. POVYLIUS, A. Ką aš atsimenu apie P. Višinskį. *Kultūra*, 1931, Nr. 4, p. 216–217.
30. PUTVINSKIENĖ, Emilija. Pirmoji pažintis su Povilu Višinskiu. *Trimitas*, 1931, Nr. 17 (bal. 23), p. 327–328.
31. *Slaptos mokytojos-daraktorės*. LMAVB RS F12-3080.

32. ŠLIŪPAS, Jonas. Pas dėdę – kunigą Aloyzą. In: Šliūpas Jonas. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Vaga, 1977, p. 263–268.
33. *Vaikų skaitymeliai su Lietuvos žemlapėliu*. Sudarė Jadvyga Juškytė. Vilnius: „Vilniaus žinių“ spaustuvė, 1905, 259 p.
34. VIEVERSYS. Trupinėlis. Mačiulis. *Dainos*. LMAVB RS, F107-82.
35. VIŠINSKIS, Povilas. *Raštai*. Spaudai paruošė ir redagavo A. Žirgulyš. Vilnius: Vaga, 1964, 62 p.
36. ŽEMAITĖ. *Raštai*. T. 6. Laiškai. Redakcinė komisija: K. Korsakas (pirm. [...]) [et al.]). Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, 596 p.
37. *Žiburėlis*. Vilnius: [s.n.], 1907, 8 p.

Literatūra

38. BELECKIENĖ, Ona. Lietuvė spaudos darbe. *Naujoji vaidilutė*, 1937, Nr. 12, p. 582–590.
39. BLEIZGIENĖ, Ramunė. *Privati tyla, vieši balsai* : moterų tapatybės kaita XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, 361 p.
40. BŪTĖNAS, Julius. *Povilas Višinskis*. Kaunas: Juozas Būtėnas, 1936, 214 p.
41. DAUJOTYTĖ, Viktorija. Povilo Višinskio Akademija. In: *Povilas Višinskis: idėjos ir darbai: nauja žiūra, nauji akcentai*. Sudarė D. Striogaitė. Vilnius: Versus aureus, 2011, p. 90–96.
- GAIDAUŠKIENĖ, Nida. *Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė: modernėjančios savimonės kontūrai*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018, 472 p.
42. [Jadvyga Juškytė-Širšė]. In: NAUJOKAITIS, Pranas. *Lietuvių literatūros istorija*. T. 1: *Nuo Mažvydo iki Maironio*. Čikaga: JAV LB Kultūros taryba, 1973, p. 486–487.
43. *Jadvygos Juškytės bibliografijos rodyklė*: rankraštis. Parengė E. Paškevičiūtė-Kundrotienė. Vilnius, 2019.
44. JURĖNIENĖ, Virginija. *Lietuvių moterų judėjimas XIX amžiaus pirmojoje pusėje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, 290 p.
45. KERBELYTĖ, Bronislava. Lietuvių rašytojai XIX a. – XX a. pradžios tautosakos rinkimo sąjūdyje. In: *Lietuvių rašytojų surinktos pasakos ir sakmės*. Parengė B. Kerbelytė. Vilnius: Vaga, 1981, p. 7–26.

46. KUČINSKIENĖ, Aistė. *Juozo Tumo-Vaižganto epistolinis diskursas*: daktaro disertacija. Vilnius, 2016, 344 p. Prieiga per internetą: <https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:18225174/datastreams/MAIN/content> [žr. 2021 07 10].
47. KULIEŠIENĖ, Erika. Gabrielės Petkevičaitės-Bitės rankraštinis palikimas Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje. In: *Gabrielės Petkevičaitės-Bitės rankraštinis palikimas Lietuvos kultūros paveldo saugyklose*. Sudarytoja A. Palionienė. Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, 2009, p. 44–69.
48. MASTIANICA, Olga. *Bajorija lietuvių tautiname projekte: (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016, 198 p.
49. PAŠKEVIČIŪTĖ-KUNDROTIENĖ, Eglė. Jadvygos Juškytės (1869–1948) rankraštinis palikimas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, T. 9 (2020), p. 83–106.
50. PETRONIS, Vytautas. *Constructing Lithuania: ethnic mapping in tsarist Russia*, Stockholm: Stockholm University, 2007, 309 p. Prieiga per internetą: [http://humbox.ac.uk/1960/1/Petronis_-_Constructing_Lithuania_-_ethnic_mapping_in_tsarist_Russia_\(ca_1800-1914\).pdf](http://humbox.ac.uk/1960/1/Petronis_-_Constructing_Lithuania_-_ethnic_mapping_in_tsarist_Russia_(ca_1800-1914).pdf) [žr. 2021 07 10].
51. RUDOKAS, Jonas. „Žiburėlis“, padėjęs išaugti Lietuvos inteligentijai. *Veidas*, 2013, Nr. 29, p. 38–39.
52. SAUKA, Leonardas. *Lietuvių tautosakos mokslas XX amžiuje: tyrėjai ir jų darbai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, 622 p.
53. SAUKA, Leonardas. Žemaičių ir aukštaičių pasakos „Lietuviškų pasakų įvairių“ II tome. In: Basanavičius, Jonas. *Lietuviškos pasakos įvairios*. Kn. 2. Vilnius: Vaga, 1995, p. 5–24.
54. SPRINDIS, Adolfas. Povilas Višinskis. Vilniaus: Vaga, 1978, 310 p.
55. STALIŪNAS, Darius. Lietuviškojo nacionalizmo erdvėkūra iki 1914 m. In: *Lietuvos erdvinės sampratos ilgapame XIX šimtmetyje*. Sudarė D. Staliūnas. Vilnius: Baltijos kopija, 2015, p. 141–174.
56. STRIOGAITĖ, Dalia. Dar vienas dvaras. In: *Povilas Višinskis: idėjos ir darbai: nauja žiūra, nauji akcentai*. Sudarė D. Striogaitė. Vilnius: Versus aureus, 2011, p. 163–171.
57. Striogaitė, Dalia. Dviejų gyvenimų paralelė. *Literatūra ir menas*. 1995, Nr. 26 (liep. 1), p. 10.

58. STRIOGAITĖ, Dalia. Varpininkų ir Povilo Višinskio kultūrinė darbuotė: prasmė ir vertė. In: *Povilas Višinskis: idėjos ir darbai: nauja žiūra, nauji akcentai*. Sudarė D. Striogaitė. Vilnius: Versus aureus, 2011, p. 17–41.
59. TAMOŠIŪNAS, Mindaugas. Ar dvarponiai iš tikrųjų išdavė tautinę Lietuvos valstybę? *Kultūros barai*. 2018, Nr. 5, p. 56–61.
60. TRUMPA, Vincas. Lietuvos XIX amžiaus istorijos modelio beiėškant. *Metmenys*, 1982, Nr. 43, p. 123–142.
61. UMBRASAS, Kazys. *Žemaitė*. Biografijos ir kūrybos ištakos. Vilnius: Vaga, 1975, 317 p.
62. UZDILA, Juozas Vytautas. Gabrielės Petkevičaitės-Bitės pagarbus požiūris į šeimą ir moterį. In: *Gabrielė Petkevičaitė Bitė: laikmetis, žmonės, aplinka*. Sudarytoja G. Astrauskienė. Panevėžys: [Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės- Bitės viešoji biblioteka], 2002, p. 9–24.
63. VAITIEKŪNIENĖ, Aldona. *Vaižgantas*. Vilnius: Vaga, 1982, 288 p.

**LIETUVIŲ DRAUGIJOS NUKENTĖJUSIEMS DĖL KARO ŠELPTI (LDNKŠ)
CENTRO KOMITETO (CK) POSĖDŽIŲ PROTOKOLAI – PANEVĖŽIO KRAŠTO
ISTORIJOS ŠALTINIS**

ANOTACIJA. Straipsnio tikslas – remiantis LDNKŠ CK protokolų medžiaga atskleisti Panevėžio krašto skyrių veiklos dinamiką. 1914 m. gruodžio 2 d.–1915 m. birželio 30 d. LDNKŠ CK protokolų knygos rašyta apie skyrių Panevėžyje, Naujamiestyje, Pajstryje, Ramygaloje ir Krekenavoje steigimą. 1915 m. pavasarį ir vasarą vyko intensyviausias darbas su nukentėjusiais nuo karo asmenimis. Vokiečių okupacijos metais LDNKŠ skyriai Panevėžio krašte palaikė nuolatinius ryšius su draugijos Centro komitetu. Panevėžiečiai gavo paramos švietimui, skolino pinigų, dalyvavo rinkliavoje nukentėjusiesiems nuo karo.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: LDNKŠ CK protokolai, Panevėžys, Naujamiestis, Pajstrys, Ramygala, Krekenava, kunigas Juozapas Stakauskas, Ona Daugėlienė.

Įvadas

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje (toliau – LMAVB) saugomi LDNKŠ Centro komiteto posėdžių protokolai – vertingas lokalinės istorijos šaltinis. Juose randame įdomios informacijos apie draugijos skyrių Panevėžio krašte veiklą Pirmojo pasaulinio karo metais, minimi skyrių nariai, atskleidžiamas jų indėlis į labdaringą veiklą.

Straipsnio tikslas – remiantis LDNKŠ CK protokolų medžiaga atskleisti Panevėžio krašto skyrių veiklos dinamiką.

Straipsnyje analizuojami įrašai iš šių LDNKŠ protokolų knygų (nurodomos dokumentų signatūros, pavadinimas ir pateikiamas apibūdinimas):

- 1) LMAVB RS, F70–7: Lietuvių draugijos nukentėjusiesiems dėl karo šelpti steigiamojo susirinkimo ir komiteto posėdžių protokolai, rašyti 1914 11 21–1915 03 28 Vilniuje, rusų k., 157 psl. rankraštinio teksto;
- 2) LMAVB RS, F70–6: Lietuvių draugijos nukentėjusiesiems dėl karo šelpti komiteto posėdžių protokolai, rašyti 1915 03 31–1915 07 31 Vilniuje, rusų k., 179 psl. rankraštinio teksto;
- 3) LMAVB RS, F70–4: Lietuvių draugijos nukentėjusiesiems dėl karo šelpti komiteto posėdžių protokolai, rašyti 1915 08 12–1918 12 27 Vilniuje, lietuvių k., 371 lapas (tekstas daugiausia yra abiejose lapo pusėse) mašinraščio su rankraštiniais dokumentų tarpais.

LDNKŠ CK posėdžių protokoluose pateikiami konkretūs skyrių Panevėžio krašte veiklos duomenys, minimi įstojusieji į draugiją. Šiame straipsnyje daugiau dėmesio skiriama aktyviausioms to meto krašto asmenybėms. Sudarant jų trumpas biogramas, perversti prieinami publikuoti šaltiniai ir literatūra. Kadangi protokoluose prie pavardžių kartais yra tik trumpi įrašai apie asmenų užsiėmimus, teko ieškoti papildomos informacijos. Kai kuriais atvejais buvo sudėtinga nustatyti lietuviškas pavardžių formas. Ypač tai pasakytina apie moterų pavardes, nes protokoluose rusų kalba pateiktos net ir moterų pavardžių vyriškosios formos. Vyrų pavardžių rusiška transkripcija taip pat netiksli, kartais net klaidinga. Šiame tyrime gelbėjo aplinkybė, kad draugijos nariais dažniausiai tapdavo žinomi asmenys, minimi kunigo Juozo Stakausko atsiminimuose¹ arba lokalinės istorijos tyrimuose.

Dar vienas svarbus šio tyrimo šaltinis yra keletas LDNKŠ CK susirašinėjimo su Panevėžio skyriumi dokumentų², saugomų LMAVB Rankraščių skyriuje.

Skyrių steigimas

Iš pradžių Lietuvos teritorijoje karo veiksmai nevyko, tačiau Panevėžio kraštas tam rengėsi. Kaune paskelbus apsiaustį, gubernijos įstaigos buvo perkeltos į Panevėžį. 1914 m. rugsėjo 14 d. carui leidus steigti Didžiosios kunigaikštystės Tatjanos nukentėjusiems nuo karo šelpti komitetą, Panevėžio miesto dūma nutarė tam skirti 100 rb. Bendradarbiauti su Tatjanos komitetu išrinkti miesto galva Aleksandras Vitartas ir dūmos deputatai Ivanas Tendentikovas-Liaskovskis, Teodoras Liudkevičius, Mykolas Dūda ir Izaokas Bregovskis³.

Nukentėjusiųjų nuo karo šalpai organizavosi ir lietuviai. 1914 m. liepos mėn. Vilniuje buvo įsteigtas Laikinis lietuvių komitetas nukentėjusiems dėl karo šelpti. Lapkričio mėn. jis reorganizuotas į visą lietuvių gyvenamą teritoriją apimančią Lietuvių draugiją nukentėjusiems dėl karo šelpti. Šios draugijos Centro komiteto pirmininku išrinktas Rusijos Valstybės Dūmos narys Martynas Yčas, o vicepirmininku – Antanas Smetona. Draugija teikė pagalbą nukentėjusiems nuo karo asmenims, steigė maitinimo punktus, rūpinosi moksleiviais ir studentais. 1915 m. rugsėjo mėn. vokiečiams baigiant okupuoti visą Lietuvą, draugijos Centro komitetas pasidalijo. Komiteto dalis, vadovaujama M. Yčo, pasitraukė į Rusiją. Vilniuje likusios komiteto dalies pirmininku tapo A. Smetona⁴.

Kunigas J. Stakauskas atsiminimuose akcentavo, jog panevėžiečiai jau ir prieš karą buvo susipratę lietuviai ir katalikai⁵. 1906 m. buvo įsteigta Panevėžio dramos, muzikos ir dainos draugija

¹ J. Stakauskas, *Trys lietuvių tautos pagrindai*, Vilnius, 2014.

² LDNKŠ susirašinėjimas su Panevėžio skyriumi pašalpos gavimo klausimu. LMAVB RS, f. 70, b. 179, l. 1–3.

³ O. Maksimaitienė, *Panevėžio miesto istorija*, Panevėžys, 2003, p. 252–253.

⁴ J. Stakauskas, min. veik., p. 199.

⁵ Ten pat, p. 112.

„Aidas“, 1908 m. – Šv. Juozapo draugijos Panevėžio skyrius, 1909 m. – Blaivybės draugijos Panevėžio skyrius. 1910 m. ėmė veikti švietimo draugijos „Saulė“ Panevėžio skyrius ir Šv. Zitos draugija, 1912 m. reorganizuota į „Darbo“ draugiją⁶.

Viename iš pirmųjų LDNKŠ CK posėdžių, vykusių Vilniuje 1914 m. gruodžio 2 d., buvo nutarta į tikruosius draugijos narius priimti nemažą grupę Panevėžio apskrities Naujamiesčio gyventojų. Pagal publikuotus šaltinius ir lokalinės istorijos tyrimus, taip pat protokole užfiksuotus duomenis pavyko surašyti jų biogramas, akcentuojant jų veiklą Pirmojo pasaulinio karo metu. Naujamiesčio skyriaus nariais tapo šie asmenys:

- 1) Naujamiesčio klebonas Jonas Gaudiešius (m. 1917);
- 2) Naujamiesčio bažnyčios vikaras Vaclovas Dambrauskas (1879–1941), vėliau buvęs Gudžiūnų kunigu;
- 3) Naujamiesčio gyventojas Aleksandras Kurmauskas;
- 4) Naujamiesčio parapijos Nevėžninkų kaimo gyventojas Antanas Grigiškis (1895 06 13–1987). 1914 m. jis mokėsi Liberiškių dvare netoli Panevėžio organizuotuose gyvulių ir pieno ūkio kursuose, rinko aukas nukentėjusiesiems nuo karo šelpti. Vėliau tapo LDNKŠ įgaliotinio Maišiagalos, Širvintų apylinkėse advokato Petro Kerpės padėjėju. Karo pabaigoje baigęs „Ryto“ draugijos organizuotus pedagoginius kursus, dirbo mokytoju Stakliškių dviklasėje mokykloje;
- 5) Naujamiesčio gyventoja Bronislova Vaitiekūnaitė (gali būti ir Vaitiekūnienė), „Blaivybės“ draugijos narė;
- 6) Naujamiesčio vaistininkas Juozas Dyšė. 1918 m. spalio–lapkričio mėn. jis buvo Lietuvių sanitarinės pagalbos draugijos valdybos narys, o gruodžio 6 d. paskirtas dirbti į Lietuvos finansų ministerijos Prekybos ir pramonės skyrių;
- 7) lietuviškos spaudos bendradarbis, knygnešių rėmėjas, kunigas Aleksandras Garnevičius (1859–1931 05 09), nuo 1906 m. – netoli Naujamiesčio esančių Vadatkėlių bažnyčios kuratorius;
- 8) Vadatkėlių gyventoja Ona Malakauskienė.

Tame pačiame posėdyje nutarta steigti LDNKŠ skyrių Naujamiesčio miestelyje⁷.

1915 m. sausio 10 d. vykusiame tryliktajame LDNKŠ CK posėdyje draugijos nariais tapo dar

⁶ A. Astramskas, Lietuviškos viešosios erdvės kūrimasis Panevėžyje, *Iš Panevėžio praeities: tautos mieste*, Kaunas, 2014, p. 38–39.

⁷ LDNKŠ CK posėdžio protokolas, 1914 12 02, LMAVB RS, f. 70, b. 7, p. 18; *Panevėžio vyskupija: Istoriniai duomenys, pastoracinė veikla*, Vilnius, 1998, p. 264, 269.

šešiolika Naujamiesčio ir jo apylinkių gyventojų. Jų biogramos:

- 1) knygnešė, daraktorė Paulina Vidugirytė (1873–1968), lietuviškų knygų platintojo, Ustronės ūkio savininko Povilo Vidugirio (1837–1923) dukra, Lietuvių katalikių moterų draugijos ir Šv. Kazimiero draugijos narė;
- 2) Povilas Juozaitis, Jono sūnus;
- 3) Teodoras Pabedinskas, Juozo sūnus;
- 4) Kazimieras Likpetris, Stepono sūnus;
- 5) Mykolas Žilvytis, Mykolo sūnus;
- 6) Jonas Žirnis, Juozapo sūnus;
- 7) Kazimieras Palionis;
- 8) Petras Dambrauskas;
- 9) Kazimieras Braždžionis, Prano sūnus;
- 10) Antanas Konkulevičius, Kazimiero sūnus;
- 11) Jonas Pabedinskas, Teodoro sūnus;
- 12) Kazimieras Mikšys, Simono sūnus;
- 13) Stanislovas Bučas, Jurgio sūnus;
- 14) Jonas Dailidonis, Augustino sūnus;
- 15) Antanas Dailidonis, Augustino sūnus;
- 16) Marijona Juškevičiūtė.

Protokole pažymėta, jog visi nauji nariai į Naujamiesčio skyriaus kasą sumokėjo po 3 rublius nario mokesčių, o Marijona Juškevičiūtė – 2 rublius⁸.

1915 m. sausio 21 d. LDNKŠ įsteigto Pajstrio skyriaus nariais tapo septyniolika asmenų. Štai jų biogramos:

- 1) poetas, rašytojas, kunigas Mykolas Vaitkus (1883–1973). 1913–1914 m. jis redagavo Kaune leistą „Bažnytinę apžvalgą“. Artėjant frontui trumpam apsistojo Pajstryje, bet netrukus išvyko į Smolenską. 1918 m. liepos mėn. grįžo į Lietuvą, dirbo Šv. Kazimiero draugijoje Kaune;
- 2) kunigas, poetas Jurgis Tilvytis (slapyvardis Žalvarnis, 1880–1931). Poeto Teofilio Tilvyčio brolis. 1908–1916 m. Pajstrio klebonas, vėliau – Šėtos bažnyčios rektorius;
- 3) Jonas Maikštėnas, Juozo sūnus;
- 4) Kazimieras Finevičius, Konstantino sūnus;
- 5) Antanas Finevičius, Konstantino sūnus;

⁸ LDNKŠ CK posėdžio protokolas, 1915 01 10, LMAVB RS, f. 70, b. 7, p. 51; D. Anužytė-Sadauskienė, *Nuo Nevėžio ir Vadakties iki Minos ir Manos*, Vilnius, 2005, p. 33–34, 36–37.

- 6) Jonas Šukys, Adomo sūnus;
- 7) Juozas Sabaliauskas, Juozo sūnus. Su broliu Jonu valdė dvarą Paįstrio apylinkėse. Panevėžio savitarpio kredito draugijos ir Šv. Kazimiero draugijos narys;
- 8) Jonas Sabaliauskas, Juozo sūnus. Su minėtu broliu Juozu valdė dvarą Paįstrio apylinkėse;
- 9) Jurgis Markevičius, Baltramiejaus sūnus;
- 10) Gasparas Kneslevskis, Dionizo sūnus;
- 11) Kazimieras Laugalys, Antano sūnus;
- 12) gydytojas Stanislovas Stanelis. Pirmojo pasaulinio karo metu buvo apsistojęs Paįstryje, Šv. Kazimiero draugijos narys;
- 13) Konstancija Michailovna Petrikovskaja, generolo žmona. Pirmojo pasaulinio karo pradžioje buvo apsistojusi Paįstryje;
- 14) Apolonija Smailytė, Motiejaus dukra, iš Kauno. Lietuvių katalikų moterų draugijos narė nuo 1910 m., Šv. Kazimiero draugijos narė. Gali būti, kad buvo siuvėja, bažnytinių rūbų dirbtuvės savininkė Kaune;
- 15) Petronėlė Gražulytė, Juozo dukra;
- 16) Teklė Finevičiūtė, Boleslovo dukra;
- 17) Daraktorė Jadvyga Mikalajūnienė, Povilo Vidugirio dukra, Paulinos Vidugirytės sesuo.

Tame pačiame posėdyje įsteigtas ir LDNKŠ Panevėžio skyrius. Jo narių biogramos:

- 1) Panevėžio Šv. Petro ir Povilo bažnyčios klebonas kunigas J. Stakauskas (1871 02 19–1944 08 07). „Saulės“ draugijos skyriaus įkūrėjas ir pirmininkas, „Blaivybės“, Šv. Juozapo draugijų skyrių pirmininkas, Katalikų labdarių draugijos išdininkas. Korespondencijų iš Panevėžio autorius. LDNKŠ Panevėžio skyriaus valdybos narys. 1915 m., Žemaičių vyskupui Pranciškui Karevičiui evakuojantis į Rusiją, paskirtas vyskupijos valdytoju (generalvikaru) iki tol, kol 1916 m. vyskupas grįžo. 1917 m. Vilniaus konferencijos dalyvis. 1918 m. Panevėžio dekanato dekanas. Parašė atsiminimus;
- 2) Panevėžio kunigas Jonas Gerulis (1887–1953), vėliau – Žemaičių Kalvarijos bažnyčios vikaras;
- 3) Panevėžio kunigas Simonas Šultė (1876–1920). Filosofijos ir teologijos mokslų daktaras, Šv. Kazimiero draugijos narys, Lietuvių krikščionių demokratų partijos narys. 1915 m. dirbo mokytoju Panevėžio mokyklose, tačiau netrukus pasitraukė į Rusiją. LDKNŠ CK Peterburge paskyrė jį įgaliotiniu Borovičiuose (Novgorodo gub.). Ten jis realinėje mokykloje lietuvių

vaikams organizavo dirbtuves, steigė prieglaudas ir nemokamas valgyklas. 1918 m. rudenį grįžo į Lietuvą, paskirtas Palėvenės bažnyčios kunigu;

4) Panevėžio kunigas Vladislovas Milvydas (1886–1953). LDNKŠ Panevėžio skyriaus pirmininkas, vėliau – Krakių parapijos klebonas;

5) Panevėžio Šv. Stanislovo bažnyčios vikaras Vytautas Dikavičius (1885–1961). Vėliau – Tauragės bažnyčios administratorius, perkeltas į Panevėžio mokyklų kapeliono pareigas. 1918 m. vasarą paskirtas į Šilelio altariją, priklausančią Miežiškių bažnyčiai (dab. Panevėžio r.);

6) kunigas Jonas Maciejauskas (1878–1938), bajoras. 1913–1928 m. – Panevėžio Šv. Stanislovo bažnyčios klebonas. 1918 m. buvo vienas iš Panevėžio savivaldybės kūrėjų⁹.

1915 m. vasario 10 d. dvidešimt pirmame LDNKŠ CK posėdyje vėl išvardyti tie patys Naujamiesčio skyriaus nariai su keleto naujų narių papildymu. Skyriaus siūlymu nariais dar tapo:

1) Tadas Pobedinskas;

2) lietuviškų knygų platintojas Povilas Vidugiris (1837–1923), Paulinos Vidugirytės ir Jadvygos Mikalajūnienės tėvas, Ustronės ūkio savininkas. Pirmojo pasaulinio karo metu su Kaziu Ūdra įsteigė savivaldybę Naujamiestyje, labdaros ir savišalpos draugijas, jo troboje Ustronėje vienus metus veikė pradinė mokykla;

3) Ona Kasperavičienė;

4) Kazimieras Palionis. Protokoluose pažymėta, jog tai kitas asmuo nei anksčiau minėtas tokiu pat vardu ir pavarde;

5) Jonas Kavarskas;

6) Elena Berisovskaja¹⁰.

1915 m. vasario 24 d. LDNKŠ CK posėdyje draugijos pirmininkas M. Yčas pasiūlė kviesti į Lietuvą atvykstantį Rusijos Valstybės Dūmos narį Andriejų Ivanovičių Šingariovą kovo 13 d. Panevėžyje draugijai perskaityti paskaitą „Blaivus biudžetas, karas ir mokesčiai“. CK pritarė šiam sumanymui ir nutarė apie tai pranešti draugijos Panevėžio skyriui, kad šis gautų Kauno gubernatoriaus leidimą¹¹.

⁹ LDNKŠ CK posėdžio protokolas, 1915 01 21, LMAVB RS, f. 70, b. 7, p. 65–66; D. Anužytė-Sadauskienė, min. veik., p. 37; A. Astramskas, min. veik., p. 52–53; J. Brazauskas, Kova dėl lietuviškos mokyklos Panevėžyje XX a. pradžioje, Iš *Panevėžio praeities: švietimo istorijos puslapiai*, Panevėžys, 2008, p. 52; R. Guobis, Kunigas Juozas Stakauskas ir jo raštai, *Rankraštinis paveldas Lietuvos kultūroje ir istorinėje atmintyje*, Panevėžys, 2006, p. 126; V. Kamuntavičienė, *Krakių kotryniečių vienuolynas: nuo dievotų bendruomenės iki Lietuvos kotryniečių provincijos*, Kaunas, 2019, p. 139; *Panevėžio vyskupija...*, p. 296; *Panevėžys nuo XVI a. iki 1990 m.*, Panevėžys, 2003, p. 224, 294; J. Stakauskas, min. veik., p. 11–13, 44, 107, 155–156, 168, 175, 182, 199, 257.

¹⁰ LDNKŠ CK posėdžio protokolas, 1915 02 10, LMAVB RS, f. 70, b. 7, p. 95–96; D. Anužytė-Sadauskienė, min. veik., p. 34–37.

¹¹ LDNKŠ CK posėdžio protokolas, 1915 02 24, LMAVB RS, f. 70, b. 7, p. 110–111.

1915 m. kovo mėn. į Žemaitiją prasiveržė vokiečių kariuomenė ir, nesulaukdama didesnio pasipriešinimo, žygiavo į rytus. Ji buvo sulaikyta apie 9 km nuo Panevėžio ir vėl nustumta prie Dubysos¹².

Kovo 13 (26) d. „Lietuvos žinios“¹³ paskelbė, jog kovo 1 d. Panevėžio prieglaudos patalpose įvyko visuotinis „Saulės“ draugijos susirinkimas. Jam pasibaigus, prasidėjo LDNKŠ Panevėžio skyriaus steigiamasis susirinkimas. Prieš tai iš Vilniaus buvo atvykęs LDNKŠ CK narys Antanas Žmuidzinavičius, kuris rūpinosi šio skyriaus steigimu. Į LDNKŠ narius užsirašė ir po 3 rublius sumokėjo 42 žmonės. Į valdybą išrinkti šie asmenys: kunigas V. Milvydas – pirmininku, gydytojas Matas Venslovas – kasininku, advokatas Feliksas Valiukas – sekretoriumi, kunigas J. Stakauskas – pirmininko padėjėju, klebonas J. Maciejauskas – valdybos nariu. Revizijos komisijos nariais išrinkti advokatai Teodoras Liudkevičius ir Kazimieras Pūkas. (Vėliau, daliai valdybos narių išvykus į Rusijos gilumą, valdybos sudėtis keitėsi.) Susirinkimas nusprendė, jog vietoje surenkamos aukos nuo karo nukentėjusiesiems čia pat ir bus panaudojamos. Susirinkimas nutarė pakviesti Valstybės Dūmos narį A. I. Šingariovą skaityti paskaitos kovo 13 d.

Tik kovo 31 d. į LDNKŠ CK protokolų knygą buvo įrašyta, jog Panevėžio skyriui rekomendavus draugijos nariais tapo šie panevėžiečiai:

1) Panevėžio Šv. Petro ir Povilo parapijos vikaras Petras Liepa (1886–1953), dėstęs tikybą mokytojų seminarijoje. 1916 m. jis laikinai dirbo Seredžiaus Šv. Jono Krikštytojo parapijos administratoriumi;

2) gydytoja Teodora Šalkauskytė, Julijono Šalkauskio brolio Aleksandro duktė (Kazio ir Stasio Šalkauskių pusseserė). 1914 m. pradžioje ji baigė studijas Kijevo universitete, 1918 m. spalio mėn. iš Rusijos grįžo į Šakyną. Kartais ji gali būti klaidingai tapatinama su kita Teodora Šalkauskyte, Petro dukra, g. 1853, minėtos Teodoros Šalkauskytės tėvo seserimi, t. y. su savo teta, dirbusia 1915 m. pradžioje akušere Vilniuje;

3) Panevėžio miestietis, prekybininkas Vincas Steigvila (g. apie 1874–1877). Panevėžio miesto dūmos 1914 m. rugsėjo 7 d. potvarkiu, susijusiu su Panevėžio miesto visuomeninio banko valdyba, išrinktas Diskonto ir paskolų komiteto nariu. 1915 m. pradžioje priklausė Panevėžio savitarpio kredito draugijai;

4) girininkas Antanas Čarneckis (1857–1929), inžinieriaus Voldemaro Vytauto Čarneckio tėvas. Artėjant frontui, iš Kauno pasitraukė į Panevėžį. Po to išvyko į Rusiją ir iki 1917 m. gegužės 12 d. buvo LDNKŠ CK įgaliotinis Smolenske, Roslavlyje (Smolensko gub.);

5) Panevėžio dramos, muzikos ir dainos draugijos „Aidas“ valdybos narys Jurgis Vaičiūnas;

¹² O. Maksimaitienė, min. veik., p. 254.

¹³ *Lietuvos žinios*, 1915, Nr. 30, p. 2.

6) mokytojas Apolinaras Opulskis (1884 08 03–1948 06 14). Studijavo Peterburgo universitete, Fizikos ir matematikos fakultete, jį baigė 1912 m. Valstybinius egzaminus išlaikė 1915 m. Maskvos universitete. 1912–1915 m. dirbo mokytoju Panevėžio moterų gimnazijoje, kartais pamokų turėjo ir realinėje mokykloje. I pasaulinio karo pradžioje išvyko į Rusiją, gyveno Petrograde ir Maskvoje. 1917 m. dirbo Rusijos valstybės kontrolės revizoriaus padėjėju, 1917 m. spalio mėn.–1918 m. rugpjūčio mėn. – Nikopolio (Ekaterinoslavo gub., Ukraina) komercinės mokyklos mokytoju;

7) Juozas Slavinskis;

8) statybos inžinierius, atsargos inžinierius pulkininkas leitenantas Antanas Novickis (1891–1971);

9) medicinos felčeris Liudvikas Jūrelė (Jurėla). Vertėsi privačia praktika. LDNKŠ Panevėžio skyriaus valdybos narys;

10) verslininkas Kazimieras Motieka (g. apie 1862). 1911 m. įsteigė knygyną Stoties gatvėje. „Saulės“ draugijos valdybos narys, Šv. Juozapo draugijos valdybos narys, Panevėžio katalikų labdarių draugijos steigėjas ir valdybos narys. Korespondencijų iš Panevėžio autorius;

11) vargonininkas Vladas Paulauskas (1886 05 25–1960 08 30). Muzikos mokėsi pas J. Naujalį. Nuo 1912 m. Panevėžyje dirbo vargonininku ir vadovavo chorams bei orkestrams. 1915 m. pastatė pirmąsias operetas: sausio 11 d. – Miko Petrausko „Adomas ir Ieva“, kovo 29 d. – to paties kompozitoriaus „Consilium facultatis“. 1915 m. rugsėjo mėn. buvo vienas iš pirmosios lietuviškos gimnazijos kūrėjų ir mokytojų Panevėžyje;

12) vaistininkas Jonas Vidugiris (g. apie 1852–1855). 1891 m. įsteigė vaistinę, gyveno Panevėžyje, Ramygalos gatvėje. 1903–1915 m. pradžioje – Panevėžio miesto dūmos narys, Panevėžio savitarpio kredito draugijos narys. 1914 m. Panevėžio miesto dūmos potvarkiu išrinktas Sanitarinės komisijos nariu. Vokiečių okupacijos pradžioje išrinktas Panevėžio miesto valdybos nariu;

13) mokytojas Matas Grigonis (1889 09 21–1971 01 07). 1908–1914 m. Panevėžio labdarių draugijos išlaikomos pirmos lietuviškos pradinės mokyklos vedėjas. Dalyvavo muzikos ir dainos draugijos „Aidas“ veikloje. Įvairių korespondencijų spaudoje autorius, poetas. 1915–1918 m. – Kinešmos pradžios mokyklos, Voronežo M. Yčo gimnazijos ir Marijampolės „Žiburio“ progimnazijos, tuo metu įsikūrusios Jaroslavyje, mokytojas, dėstė lietuvių kalbą ir literatūrą;

14) teisininkas Kazimieras Pūkas (m. 1925). Katalikų labdarių draugijos pirmosios valdybos ir „Saulės“ draugijos narys;

15) Kazimieras Baronas;

16) Boleslovas Kairys;

17) Romualdas Milvydas, kunigo V. Milvydo tėvas;

18) teisininkas, socialdemokratas Feliksas Valiukas (1887–1919). 1915–1918 m. studijavo teisę Maskvos universitete. 1916–1917 m. dirbo pabėgėlių šalpos organizacijose Maskvoje, buvo LDNKŠ CK įgaliotinis Vitebsko mieste ir gubernijoje, vėliau – ypatingasis įgaliotinis Centrinėje ir Pietų Rusijoje, Minsko mieste ir gubernijoje, Bobruiske. 1917–1918 m. dirbo Lietuvos reikalų komisariate Maskvoje. 1918 m. grįžo į Panevėžį, buvo išrinktas į miesto darbininkų tarybą, dirbo Vykdomojo komiteto sekretoriumi. 1919 m., kaip bendradarbiavęs su bolševikais, su žmona sušaudytas be teismo Lietuvos kariuomenės 2-ojo pėstininkų pulko kareivių;

Matas Grigonis (1889–1971). 1908–1914 m. Panevėžio labdarių draugijos išlaikomos pirmos lietuviškos pradinės mokyklos vedėjas. LDNKŠ Panevėžio skyriaus narys. 1914. LMAVB RS, f. 202, b. 1103, l. 2.

19) Panevėžio gydytojas Matas Venslovas (g. apie 1864–1867 m., m. 1918/1919 m. žiemą). „Aido“ draugijos pirmininkas ir valdybos narys. LDNKŠ Panevėžio skyriaus kasininkas. Panevėžio „Saulės“ draugijos narys. Panevėžio miesto dūmos 1914 m. rugpjūčio 7 d. potvarkiu, susijusiu su Panevėžio miesto visuomeninio banko valdyba, išrinktas Diskonto ir paskolų komiteto nariu. 1915 m. rugpjūčio mėn. minimas kaip LDNKŠ Gluboko skyriaus pirmininkas, mirė Rusijoje;

20) Stanislovas Jackevičius;

21) Petras Kochanauskas;

22) Juozapota Masiulytė;

23) Panevėžio labdarių mokyklos mokytoja Adelė Diržytė-Naginskienė (1885–1949). 1916–1918 m. – „Žiburio“ gimnazijos Jaroslavlyje mokytoja. 1918–1919 m. – Vilniaus mergaičių gimnazijos mokytoja. Rašytoja;

- 24) Agnieška Leparskienė;
- 25) Eleonora Burbulytė;
- 26) Pranas Patamsis;
- 27) advokatas Teodoras Liudkevičius (1860–1944). Panevėžio katalikų labdarių draugijos pirmininkas. Kilus karui, evakavosi į Smolenską. 1918 m. Panevėžio apskrities komiteto narys. 1919 m. buvo Panevėžio burmistras;
- 28) Jonas Balčikonis (g. apie 1863–1866), kalbininko Juozo Balčikonio brolis. 1912–1915 m. – Panevėžio dūmos narys. 1914 m. gegužės 21 d. išrinktas Panevėžio miesto dūmos Sanitarinės komisijos nariu. 1915 m. – Panevėžio savitarpio kredito draugijos kasininkas. 1915 m. liepos 28 d. vokiečių valdžios paskirtas Panevėžio miesto valdybos nariu. 1919 m. kovo 28–balandžio 1 d. – pirmasis Panevėžio miesto prezidentas (burmistras);
- 29) Malvina Venslovienė (Braždytė, g. 1887), gydytojo Mato Venslovo žmona. Viena svarbiausių „Aido“ draugijos artistų mėgėjų kuopos moterų vaidmenų atlikėjų, vakarų organizatorė, „Saulės“ draugijos skyriaus valdybos narė;
- 30) Silvestras Pašakarnis. 1915 m. – „Aido“ draugijos artistų mėgėjų kuopos pirmininkas;
- 31) Ana Stromberg;
- 32) Ona Daugėlienė, bajorė, įvairių lietuviškų įstaigų administratorė. LNDKŠ Panevėžio skyriaus valdybos narė;
- 33) Michalina Augulytė, 1914–1915 m. – Šv. Kazimiero draugijos narė. 1915 m. spalio mėn. evakavosi į Dvinską (dab. Daugpilis);
- 34) Marija Krasauskienė, „Aido“ draugijos artistų mėgėjų kuopos artistė;
- 35) Paulina Kybartaitė;
- 36) Karolis Mikšys;
- 37) Kazimieras Pakarnis¹⁴.

1915 m. balandžio 24 d. LDNKŠ CK posėdyje šios draugijos skyrius įsteigtas ir Ramygaloje. Apie jo narius pavyko rasti tokius duomenis:

¹⁴ LDNKŠ CK posėdžio protokolas, 1915 03 31, LMAVB RS, f. 70, b. 6, p. 4–5; R. Aleknaitė-Bieliauskienė, Panevėžio muzikos mokytojų veiklos istorinio diskurso fragmentas, *Iš Panevėžio praeities: švietimo istorijos puslapiai*, Panevėžys, 2008, p. 64–65; A. Astramskas, min. veik., p. 49, 51, 53; J. Brazauskas, min. veik., p. 52; Juozapa Kozakevičiaus amžiaus kronika. Knyga 3, LMAVB RS, f. 112, b. 3, p. 56; Juozapa Kozakevičiaus amžiaus kronika. Knyga 4, LMAVB RS, f. 112, b. 4, p. 255, 326; O. Maksimaitienė, min. veik., p. 253; *Panevėžys...*, p. 121, 224, 253, 259–260, 262, 294; J. Stakauskas, min. veik., p. 81, 106–107, 111–112, 150, 152, 155, 175, 181, 188, 199, 203, 207, 215, 263, 266–267; A. Veilentienė, *Valdemaras Vytautas Čarneckis: „Esu savo tėvynės patriotas“*, Vilnius, 2016, p. 15, 34.

- 1) Ramygalos parapijos bažnyčios zakristijonas Kazimieras Kerulis;
- 2) ūkininkas Jonas Račiūnas (1859–1928). Knygnešys, švietėjas, Ramygalos bažnyčios brolijos vadovas, Šv. Kazimiero draugijos narys, Linagirio dvaro savininkas, žmona Ona Stakauskaitė (1878–1949) – kunigų Juozo ir Pranciškaus Stakauskų sesuo, sūnus Antanas Račiūnas (1905–1984) tapo kompozitoriumi;
- 3) Joskildų kaimo gyventojas Matas Vertelka;
- 4) Žudžių kaimo gyventojas Anupras Kuncė;
- 5) Gabulų kaimo gyventojas Augustinas Gabulas, nuo 1914 m. – Ramygalos valsčiaus seniūnas;
- 6) Gudelių kaimo gyventojas Vincas Kaupas (m. 1937 m.), 1905 m. dalyvavęs Didžiajame Vilniaus seime kaip Ramygalos valsčiaus atstovas;
- 7) Ramygalos gyventojas Nikodemus Vertelka;
- 8) Rimaisių kaimo gyventojas Motiejus Juospaitis (m. apie 1948 m.);
- 9) Vyplių kaimo gyventoja Ona Juospaitienė¹⁵.

Nukentėjusiųjų nuo karo šalpa

Rusijos armijos vado įsakymu iki 1915 m. gegužės 3 d. žydai turėjo išsikraustyti iš karo veiksmų zonos į valstybės gilumą. Kadangi Panevėžyje žydai sudarė beveik pusę gyventojų, jiems priklausė apie 90 procentų pramonės įmonių, miestas ištuštėjo¹⁶.

Padaugėjus pabėgėlių iš karo nuniokotų Šiaulių krašto, 1915 m. gegužės 19 d. LDNKŠ CK pasiuntė Panevėžio skyriui 500 rublių¹⁷, o birželio 17 d. – dar 2000 rublių¹⁸.

Panevėžio bajorų vadovas Miasojedovas vadovavo vietiniam Tatjanos komitetui, kuris teikė lėšas LDNKŠ Panevėžio skyriui. Paragintas pradėti organizuoti nukentėjusiųjų nuo karo šalpą, Panevėžio Šv. Petro ir Povilo bažnyčios klebonas J. Stakauskas keletą kartų kvietė parapijiečius aukoti audeklus, rūbus. 1915 m. gegužės mėn. jis kunigui V. Milvydui pavedė be steigiamojo susirinkimo, skubiai, sudaryti LDNKŠ Panevėžio skyriaus valdybą. Jos nariais, neskaitant kunigo J. Stakausko, tapo kunigas V. Milvydas, jo tėvas R. Milvydas, O. Daugėlienė, felčeris L. Jūrėla ir kt. V. Milvydas įsivedė savo bute telefoną, atidarė biurą lankytojams priimti. Raštininkėmis tapo dvi iš Seredžiaus pabėgusios gimnazistės. Jos registruodavo pabėgėlius ir dalydavo jiems korteles pavalgyti maitinimo punktuose. Veikė penki punktai. Didžiausias – vadinamojoje Fermoje, kur buvo verdami

¹⁵ LDNKŠ CK posėdžio protokolas, 1915 04 24, LMAVB RS, f. 70, b. 6, p. 23; *Ramygala*, Vilnius, 2016, p. 157, 195, 259, 346, 1165, 1186; J. Stakauskas, min. veik., p. 75.

¹⁶ O. Maksimaitienė, min. veik., p. 254–255.

¹⁷ LDNKŠ CK posėdžio protokolas, 1915 05 19, LMAVB RS, f. 70, b. 6, p. 38.

¹⁸ LDNKŠ CK posėdžio protokolas, 1915 06 17, LMAVB RS, f. 70, b. 6, p. 83.

ir dalijami pietūs. Kiti punktai buvo įsikūrę arbatinėse įvairiose miesto dalyse. Gegužės, birželio ir liepos mėnesiais maitinta po porą šimtų ir daugiau žmonių per dieną. Daug ką teko aprūpinti drabužiais, pvz., Šiaulių gimnazistus, suteikti nakvynę. Pabėgėlių reikalams išleista apie kelis tūkstančius rublių. Kunigas J. Stakauskas šiltai prisiminė O. Daugėlienę, kuri bene daugiausiai organizavo nukentėjusiųjų nuo karo šalpą¹⁹. Iš bajorų Šemiotų nuo Ramygalos kilusi moteris, anksti tapusi našle, paskyrė savo gyvenimą visuomenės labui. Jos rūpesčiu buvo išlaikomos dvi pabėgėlių valgyklos. Savo namuose O. Daugėlienė įrengė siuvyklą, kurioje keletas merginų siuvo ir taisė drabužius pabėgėliams.

Artėjant frontui, 1915 m. birželio 30 d. įsteigtas LDNKŠ Krekenavos skyrius. Apie į draugiją įstojusius asmenis, nario mokesčius atsiuntusius paštu, pavyko aptikti tokius duomenis:

- 1) Kunigas Boleslovas Baronas (1862–1941). 1901–1915 m. – Krekenavos bažnyčios administratorius ir Krakių dekanas, 1915 ir 1919 m. – Svėdasų klebonas. 1915–1918 m. buvo pasitraukęs į Rusiją, gyveno Smolenske. 1918 m. grįžo į Svėdasus, rūpinosi pradžios mokyklų atkūrimu Svėdasų apylinkėse;
- 2) kunigas Benediktas Šveikauskas (1884–1941). 1914–1915 m. – Krekenavos bažnyčios vikaras, Šv. Kazimiero draugijos narys. Po evakuacijos 1915 m. antroje pusėje – Maskvos Šv. Petro ir Povilo bažnyčios kapelionas. Grįžęs iš Rusijos, 1918 m. liepos mėn. paskirtas Pandėlio bažnyčios vikaru;
- 3) mokytojas Kazimieras Gilyš;
- 4) dvarininkas Juozas Baltrušaitis;
- 5) Krekenavos valsčiaus seniūnas Mykolas Drąsutis. Manoma, jog artėjant frontui su Krekenavos valsčiaus įstaiga evakavosi į Rusiją;
- 6) ūkininkas Antanas Spurga;
- 7) dvarininkas Aleksandras Kraniauskas;
- 8) žemvaldys Mykolas Sabastijanskas²⁰.

1915 m. liepos 2 d. LDNKŠ CK posėdyje dalyvavęs įgaliotinis K. Šalkauskis pranešė apie birželio 12 d.–liepos 1 d. vykusią savo kelionę po karo nusiaubtas Kauno gubernijos Šiaulių ir Panevėžio apskritis. Jis pervažiavo Joniškio, Pašvitinio, Meškuičių, Linkuvos, Lygumų, Pakruojo, Klovainių, Radviliškio, Šeduvos, Smilgių ir Panevėžio vietas. Visur pamatė daug pabėgėlių, gyvenančių miškuose, po atviru dangumi, be maisto ir medicininės pagalbos. Nebuvo ne tik gydytojų, felčerių, akušerių, bet ir vaistinių. K. Šalkauskį sukrėtė pabėgėlių ir vietos gyventojų, kasdien laukiančių karo valdžios įsakymo išsikelti, skurdas ir vargas. Trūko dirbančių inteligentų, gyventojai

¹⁹ J. Stakauskas, min. veik., p. 106–107, 199–200.

²⁰ LDNKŠ CK posėdžio protokolai, 1915 06 30, LMAVB RS, f. 70, b. 6, p. 99; S. G. Markauskaitė, *Krekenava laiko tėkmėje*, Kaunas, 2014, p. 67–68; J. Stakauskas, min. veik., p. 113.

neturėjo į ką kreiptis pagalbos ar patarimo. Įgaliotinis pažymėjo, kad gerai dirba ir iniciatyvūs tie skyriai, kurių komitetuose yra inteligentų. Kaip pavyzdį jis nurodė Panevėžio skyrių, atidariusį du pabėgėlių maitinimo punktus ir septynias arbatines. Vis dėlto bendras vaizdas įgaliotinio nedžiugino: visur minios alkantų, apiplyšusių pabėgėlių; nėra jiems organizuotos pagalbos; dėl vargo ir dykinėjimo tarp pabėgėlių plinta nederami polinkiai. Draugijos komitetas nutarė pasiųsti gydytojus Juozapą Rugį (į Linkuvą) ir Antaną Biržišką (į Šėtą) suteikti pabėgėliams medicinos pagalbos. Įgaliotiniams K. Šalkauskiui ir Rapolui Skipičiui duota 2000 rublių pabėgėlių poreikiams patenkinti²¹.

Liepos 8 d. LDNKŠ komitetas vėl skyrė Panevėžio skyriui 2000 rublių pabėgėlių reikalams²², o liepos 15 d. 300 rublių gavo Ramygalos skyrius²³.

Rusijos kariuomenei nepavykus prie Nevėžio sulaukyti priešo puolimo, liepos 14 d. Panevėžys be mūšio atiteko vokiečiams. Traukiantis buvo evakuojamos įstaigos, mokyklos, valdininkai, mokytojai, moksleiviai, laisvųjų profesijų žmonės – gydytojai, advokatai, kiti gyventojai²⁴. Tatjanos komiteto vadovas Miasojedovas užsuko pas kleboną J. Stakauską atsisveikinti, prašė globoti rusų senelių prieglaudą, įteikė 400 rublių. Išvykus kitataučiams, kunigo J. Stakausko pastebėjimu, lietuviams atsivėrė platesnės galimybės organizuotis ir laisvai apsispręsti dėl savo likimo karui pasibaigus.

Vokiečių okupacijoje

Praėjus frontui, gyvenimas stabilizavosi. Okupacinė vokiečių valdžia pareikalavo, kad būtų įrengta ligoninė civiliams, nes mieste jos nebuvo. Laikinai Žemaičių vyskupijos valdytoju (generalvikaru) paskirtas kunigas J. Stakauskas²⁵ tai padaryti pavedė O. Daugėlienei. Į buvusią Žydų ligoninę ji perkėlė LDNKŠ Panevėžio skyriaus rūbų ir maisto likučius. Per bažnyčią paskelbus baltinių ir patalynės rinkliavą, O. Daugėlienė įrengė ligoninę ir porą mėnesių jai vadovavo iki tol, kol perėmė vokiečiai.

LMAVB Rankraščių skyriuje saugomas LDNKŠ komiteto susirašinėjimas su Panevėžio skyriumi. Pradėjus steigti lietuviškoms gimnazijoms ir pradžios mokykloms, 1915 m. lapkričio 10 d. Panevėžio skyriaus pirmininkas kun. J. Stakauskas per įgaliotinį kun. Antaną Alekną kreipėsi į LDNKŠ Centro komitetą dėl finansinės paramos²⁶. Buvo apskaičiuota, jog mokykloms Panevėžyje įsteigti reikia tokių pašalpų: 1) atlyginimui keturiems mokytojams keturiose mokyklose šešiams

²¹ LDNKŠ komiteto posėdžio protokolas, 1915 07 02, LMAVB RS, f. 70, b. 6, p. 114–116.

²² LDNKŠ komiteto posėdžio protokolas, 1915 07 08, LMAVB RS, f. 70, b. 6, p. 129.

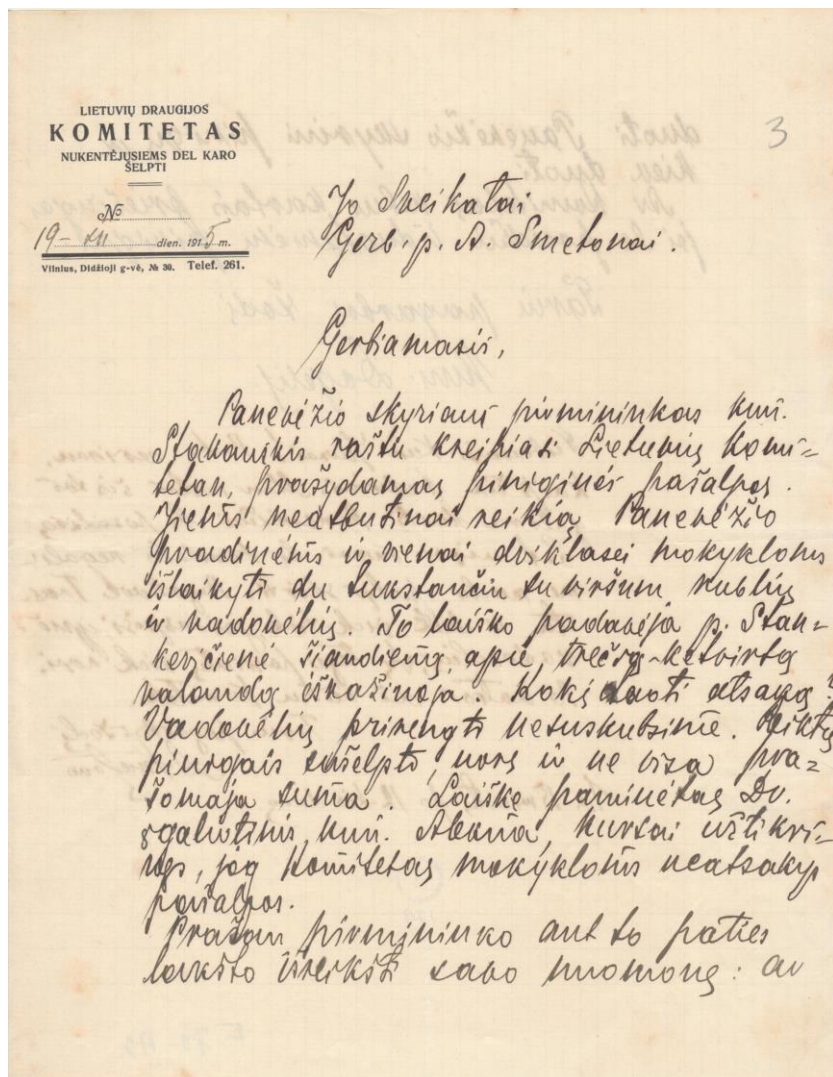
²³ LDNKŠ komiteto posėdžio protokolas, 1915 07 08, LMAVB RS, f. 70, b. 6, p. 144.

²⁴ O. Maksimaitienė, min. veik., p. 255.

²⁵ J. Stakauskas, min. veik., p. 107, 197, 202.

²⁶ Įgaliotinio kun. A. Aleknos raštas LDNKŠ komitetui Vilniuje, Kaunas, 1915 11 10, LMAVB RS, f. 70, b. 179, l. 1.

mėnesiams – 720 rb; 2) kitoms išlaidoms šešiams mėnesiams – 240 rb; 3) vienkartinės pašalpos knygoms įsigyti – 50 rb; 4) mokyklai prie naujosios bažnyčios šešiams mėnesiams – 300 rb. Taigi, iš viso buvo prašoma 1310 rublių pašalpos. Taip pat pažymėta, jog mokytojų yra. Gruodžio 14 d. LDNKŠ Centro komiteto sekretoriui kun. Povilui Dogeliui laišką parašė ir pats Panevėžio skyriaus pirmininkas kun. J. Stakauskas²⁷. Jis priminė, jog kun. A. Alekna Panevėžio skyriui žadėjo gauti pašalpą, kad būtų galima šešis mėnesius išlaikyti keturias mokyklas prie senos parapijos (po 40 rublių per mėnesį) ir vieną mokyklą mieste prie naujos bažnyčios (50 rublių per mėnesį). Kun. J. Stakauskas teigė, jog mokyklos veikia ir joms reikalinga pašalpa, ją prašė įduoti per ponią Stankevičienę. Taip pat jis teiravosi, ar komitetas galėtų atsiųsti elementorių, aritmetikos, tikybos, gamtos ir istorijos pradžiamokslių ir pasakėlių. Gruodžio 19 d. LDNKŠ komiteto sekretorius kun. P. Dogelis kreipėsi raštu į komiteto pirmininką A. Smetoną²⁸ ir pažymėjo, jog Panevėžio skyriaus pirmininkas kun. J. Stakauskas būtinai prašė skirti daugiau nei 2000 rb pašalpą pradinėms ir vienai dviklasei mokykloms išlaikyti, duoti joms vadovėlių. Kun. J. Stakausko laišką perdavusi ponija Stankevičienė rengėsi tą dieną apie trečią arba ketvirtą valandą išvykti ir laukė atsakymo. Kun. P. Dogelis klausė A. Smetonos, kokį atsakymą duoti. Jis tikino, jog vadovėlių parengti nespės, reikėtų pinigais sušelpsti, kad ir ne visa prašoma suma. Be to, prisimintas kun. A. Alekno pažadas. Kun. P. Dogelis teiravosi, ar duoti Panevėžio skyriui pinigų ir kiek duoti.

LDNKŠ komiteto sekretoriaus kun. P. Dogelio raštas komiteto pirmininkui A. Smetonai, Vilnius, 1915 12 19, LMAVB RS, f. 70, b. 179, l. 3.

²⁷ Panevėžio skyriaus pirmininko kun. J. Stakausko laiškas kun. P. Dogeliui, Panevėžys, 1915 12 14, LMAVB RS, f. 70, b. 179, l. 2.

²⁸ LDNKŠ komiteto sekretoriaus kun. P. Dogelio raštas komiteto pirmininkui A. Smetonai, Vilnius, 1915 12 19, LMAVB RS, f. 70, b. 179, l. 3.

Jis taip pat klausė, ar komiteto nariai neprieštaraus, jeigu pinigų bus duota nesusaukus posėdžio. Komiteto pirmininkas A. Smetona ant to paties rašto atsakė, jog šiek tiek pinigų galima duoti be posėdžio, bet ne visą prašomą sumą. Jis taip pat leido panevėžiečiams pasiimti vadovėlių tiek, kiek jie norėtų. Kaip buvo atsakyta į prašymą, sužinome iš kun. P. Dogelio užrašo ant jau minėto kun. J. Stakausko laiško²⁹. Panevėžio skyriui buvo paskirta 300 rublių ir vadovėlių dviem šimtams mokinių. Duomenys įrašyti gruodžio 20 d. Apie pinigų paskyrimą Panevėžio skyriui buvo įrašyta tos pačios dienos LDNKŠ komiteto posėdžio protokole. Jame nurodyta, jog 1915 m. gruodžio 20 d. komitetas Panevėžio skyriui dėl lėšų trūkumo skyrė tik 300 rublių pašalpos, nors buvo prašyta 1500 rublių. Pinigai perduoti per Stankevičienę³⁰.

1915
Lietuvių Draugijos nuolatėjusiam nuo
Karo išlaidų Komitetui Vilniuje.

Panevėžiui Draugijos skyriui kun.
J. Stakauskas prašo tokios pašalpos mokymams
išleisti Panevėžyje:

1. Mūsų 4 mokytojų namų keturiuose mokyklose
per šiuos mėnesius po 30v. mėnesiui: $30 \times 4 \times 6 = 720v.$
2. Kitoms išlaidoms po 10v. mėnesiui: $10 \times 4 \times 6 = 240v.$
3. Viena karto pašalpos kviems išleisti — 50v.
4. Mokyklai prie naujosios bažnyčios po
50v. mėnesiui: $50 \times 6 = 300v.$

4.10.1915 1310v.

Mokymams kvi.

Įgaliojimas A. Alekna

Kaunas
10. XI. 15.

LDNKŠ komiteto įgaliotinio kun. A. Alekno raštas
LDNKŠ komitetui Vilniuje, Kaunas, 1915 11 10,
LMAVB RS, f. 70, b. 179, l. 1.

Vilniuje veikęs draugijos komitetas nuolat palaikė ryšį su Panevėžiu. 1916 m. vasario 25 d. LDNKŠ komitetas iš laikinojo Žemaičių vyskupijos administratoriaus, Panevėžio klebono J. Stakausko gavo žinių apie padėtį krašte³¹. Vasario 26 d. Panevėžio skyriui, kaip ir dar keliems skyriams, buvo pažadėta nusiųsti 900 markių, gautų iš suaukotų užsienyje pinigų. Tačiau birželio 27 d. skyrius jų dar nebuvo gavęs. Komitetas nutarė deleguoti savo atstovus pasiteirauti apie tai vokiečių civilinės valdžios viršininko įstaigoje³².

1917 m. pavasarį Vilniuje labai išaugo maisto produktų kainos. Lietuvių draugijos komitetas nutarė mieste esančias prieglaudas iškelti į kaimiškas vietas, kur buvo galima lengviau apsirūpinti maistu. Gegužės 31 d. nutarta išvežti draugijos išlaikomas neturtingas šeimas į Panevėžį. Daugiausia tai buvo motinos su vaikais. Kelionę organizuoti turėjo draugijos Vilniaus skyrius, jam

pagelbėti įdarbintas mokytojas Stasys Žilinskas³³. Kaip tai vyko, sužinome iš 1917 m. liepos 20 d.

²⁹ Panevėžio skyriaus pirmininko kun. J. Stakausko laiškas kun. P. Dogeliui su A. Smetonos rezoliucija, Panevėžys, 1915 12 14, LMAVB RS, f. 70, b. 179, l. 2.

³⁰ LDNKŠ komiteto posėdžio protokolas, 1915 12 20, LMAVB RS, f. 70, b. 4, l. 51v.

³¹ LDNKŠ komiteto posėdžio protokolas, 1916 02 25, LMAVB RS, f. 70, b. 4, l. 74.

³² LDNKŠ komiteto posėdžio protokolas, 1916 06 27, LMAVB RS, f. 70, b. 4, l. 104.

³³ LDNKŠ komiteto posėdžio protokolas, 1917 05 31, LMAVB RS, f. 70, b. 4, l. 189.

komiteto posėdžio protokolo³⁴ ir komiteto įgaliotinio kun. P. Dogelio pranešimo apie neturtingų Vilniaus gyventojų išvežimą į Panevėžio apskritį, Pajstrį³⁵. Išvežtos 9 neturtingos šeimos. Tai buvo 35 žmonės: 14 suaugusiųjų ir 21 vaikas. Minėtuose dokumentuose pateikiami išvežtųjų sąrašai. Kun. P. Dogelis rašė, jog į Panevėžį traukiniu, atskiru 3 klasės vagonu, išvykta 1 val. nakties iš liepos 5-osios į 6-ąją. Tačiau apie jų atvykimą Panevėžyje niekas nežinojo: nei vokiečių valdžia, nei dekanas kunigas J. Stakauskas. Visi atvykusieji turėjo laukti traukinio vagone iki 9 val. ryto, saugomi vokiečių kareivių. Kai tik apie tai sužinojo, dekanas kunigas J. Stakauskas pasiuntė į stotį arklius ir visus parvežė į Panevėžio labdarių draugijos pavargėlių prieglaudą. Ten atvykusieji buvo maloniai priimti ir pavalgydinti. Tą pačią dieną vilniečius nuvežė į Pajstrį. Pajstrio klebonas kunigas Leonas Špakevičius suteikė patalpas, įkurdino visas šeimas. Dvi šeimas tuoju pat apgyvendino Pajstrio ūkininkai. Kunigas P. Dogelis pranešime pažymėjo, jog Pajstrio ūkininkai gyveno pasiturimai, visus nuvežtuosius ketino apgyvendinti savo ūkiuose ir išlaikyti, bet kėlė sąlygą, kad šelpiamieji nesėdėtų be darbo.

Panevėžyje kunigas P. Dogelis komiteto reikalams pasiskolino pinigų: iš kunigo J. Maciejausko – 3000 rb, iš kunigo dekano J. Stakausko – 9000 rb, su sąlyga, kad pinigai be procentų bus grąžinti po karo. Pusė tų pinigų buvo palikta Panevėžio skyriui.

Lietuvių draugijos komitetui aukojo žmonės, ypač kunigai. Tarp paaukojusių 1917 m. liepos 27 d. protokole³⁶ paminėtas Juozas Antanaitis iš Panevėžio apskrities, nukentėjusiesiems nuo karo paskyręs 100 rublių. Tik neaišku, ar tai buvo jo lėšos, ar jis tik perdavė iš kitų surinktus pinigus. Rugpjūčio 3 d. komiteto posėdyje³⁷ pranešta net apie gana didelę pinigų skolintųjų iš Panevėžio apskrities grupę. Minimi šie asmenys ir jų paskolintos sumos:

- 1) Rozalimo klebonas Juozapas Baltrukėnas – 100 rb;
- 2) Juozapas Antanaitis, Juozapo sūnus, iš Kiravo dvaro – 5000 rb;
- 3) panevėžietis Jonas Džiugas – 5000 rb;
- 4) Ona Malakauskienė iš Naujamiesčio parapijos, Vadaktėlių – 2000 rb;
- 5) panevėžietė Magdalena Paliukaitė – 2000 rb;
- 6) Juozapas Kriščiūnas iš Molainių – 1000 rb;
- 7) Antanas Ramoška iš Molainių – 900 rb;
- 8) Antanas Kriščiūnas iš Molainių – 500 rb;
- 9) panevėžietis Juozapas Masiulis – 500 rb;
- 10) Ramygalos klebonas Mamertas Lumbis – 500 rb;

³⁴ LDNKŠ komiteto posėdžio protokolas, 1917 07 20, LMAVB RS, f. 70, b. 4, l. 198.

³⁵ LDNKŠ komiteto posėdžio protokolas, 1917 07 20, LMAVB RS, f. 70, b. 4, l. 199.

³⁶ LDNKŠ komiteto posėdžio protokolas, 1917 07 27, LMAVB RS, f. 70, b. 4, l. 201v.

³⁷ LDNKŠ komiteto posėdžio protokolas, 1917 08 03, LMAVB RS, f. 70, b. 4, l. 202v.

11) Pajstrio klebonas L. Špakevičius – 400 rb.

Skolintojai neėmė procentų, tik prašė tiek pat grąžinti po karo. Iš viso buvo paskolinta 18 800 rublių. Iš tų pinigų komitetas Panevėžio skyriui paskyrė 4800 rb nukentėjusiesiems nuo karo šelpti, 2000 rb – „Saulės“ draugijos Panevėžio skyriui, 2000 rb – Liepojos lietuviams per kunigą Joną Visbarą.

1918 m. sausio 7 d. LDNKŠ komiteto posėdžio protokole³⁸ vėl įrašyta, jog tokiomis pat sąlygomis, kaip minėta anksčiau, paskolinta draugijos reikmėms iš Pajstrio klebono L. Špakevičiaus 2000 markių, o iš Panevėžio lietuvių katalikų moterų draugijos „Darbas“ – 2000 markių. Vasario 15 d. komitetui vėl 6000 markių paskolino Panevėžio klebonas J. Stakauskas³⁹. Kovo 15 d. per įgaliotinį K. Bizauską komitetas pasiskolino pinigų iš šių Panevėžio apskrities gyventojų:

- 1) Onos Malakauskienės iš Naujamiesčio parapijos, Vadaktėlių – 2000 rb;
- 2) Lepšių gyventojos Mortos Kriščiūnienės – 2000 rb;
- 3) Preidžių gyventojos Jono Viapšto – 500 rb;
- 4) Vilkelių gyventojos Simano Smailio – 600 rb;
- 5) Saločių klebono Aleksandro Štombergo – 2665 rb;
- 6) Vaškų klebono Kazimiero Petreikio – 3000 rb;
- 7) Vaškų vikaro Konstantino Šimašio – 2000 rb, ir kt.⁴⁰

1918 m. balandžio 29 d. LDNKŠ komitetas per įgaliotinį K. Bizauską iš Panevėžio Šv. Petro ir Povilo parapijos per Leopoldą Kajetoną Skrebę paskolino 1500 rb⁴¹.

Iš Rusijos grįžtant pabėgėliams, gegužės 3 d. LDNKŠ komitetas paskelbė rinkliavos Lietuvos bažnyčiose organizavimą⁴². Kunigas J. Stakauskas tai prisiminė taip:

Išleido gražius trispalvius, su Vyčiu paskolos lakštus, kurie pačių komiteto narių ir jų įgaliotų asmenų buvo platinami po visą Lietuvą. Nudžiugo panevėžiečiai ir visi lietuviai pamatę lietuviškus paskolos lakštus. Reiškia, mes turime gana turto, mes pasitikime savo jėgomis, patys atstatysime savo nepriklausomą valstybę pirkdami lakštus. Ir Dievas padės mums!

Pas kleboną J. Stakauską ir kunigą J. Maciejauską kasdien lankydavosi svečių iš plačios apylinkės, ypač – kunigų. Atvykdavo ir Vilniaus ar Kauno veikėjų. Laikraščiai nerašė, o visi norėjo sužinoti apie atgimstančią Lietuvą. Tai buvo gera proga platinti vidaus paskolos lakštus⁴³. Prabėgus metams, buvęs LDNKŠ komiteto sekretorius kun. P. Dogelis apie tą paskolą rašė: „Daugiausiai

³⁸ LDNKŠ komiteto posėdžio protokolas, 1918 01 07, LMAVB RS, f. 70, b. 4, l. 248.

³⁹ LDNKŠ komiteto posėdžio protokolas, 1918 02 15, LMAVB RS, f. 70, b. 4, l. 254.

⁴⁰ LDNKŠ komiteto posėdžio protokolas, 1918 03 15, LMAVB RS, f. 70, b. 4, l. 267; *Panevėžio vyskupija...*, p. 116, 135.

⁴¹ LDNKŠ komiteto posėdžio protokolas, 1918 04 29, LMAVB RS, f. 70, b. 4, l. 282.

⁴² LDNKŠ komiteto posėdžio protokolas, 1918 05 03 LMAVB RS, f. 70, b. 4, l. 283.

⁴³ J. Stakauskas, min. veik., p. 264–265.

malonėjo surinkti Komitetui paskolos lapais J. E. Vysk. Karevičius ir kan. Stakauskas.“⁴⁴

Spalio 21 d. Panevėžio skyriui Lietuvių komitetas iš kai kurių bažnyčių rinkliavos skyrė 1203 rublius 93 kapeikas⁴⁵. Prieš persikeliant Lietuvos Valstybės Tarybai ir Vyriausybei, o kartu ir valstybės centrui, į Kauną, 1918 m. gruodžio 18 d. LDNKŠ komiteto posėdyje nutarta per K. Bizauską grąžinti paskolintas 50 887 markes gyvenantiesiems Panevėžio apskrityje⁴⁶. LDNKŠ liko veikti Vilniaus krašte, netrukus tragiškomis aplinkybėmis patekusiame į Lenkijos valstybės sudėtį.

Išvados

Nuo 1914 m. gruodžio 2 d. iki 1915 m. birželio 30 d. LDNKŠ CK protokolų knygosė rašyta apie skyrių Panevėžio krašte steigimą. Draugijos padaliniai buvo atidaryti Panevėžyje, Naujamiestyje, Pajstryje, Ramygaloje ir Krekenavoje. Surašytos narių pavardės, kai kur pažymėti žmonių užsiėmimai.

Lietuvos teritorijoje vykstant karo veiksams, intensyviausias darbas su nukentėjusiais nuo karo vyko 1915 m. pavasarį ir vasarą. Daugiausia šioje veikloje pasižymėjo laikinasis Žemaičių vyskupijos valdytojas kunigas J. Stakauskas ir Panevėžyje pabėgėlių maitinimo punktus, siuvelyklą bei ligoninę organizavusi O. Daugėlienė.

Vokiečių okupacijos metais (nuo 1915 m. liepos mėn.) LDNKŠ skyriai Panevėžio krašte palaikė nuolatinį ryšius su draugijos Centro komitetu, iš jo gauta pašalpa mokykloms steigti. Dalis vargingų šeimų iš Vilniaus išvežtos į Pajstrį. Panevėžiečiai skolino pinigų ir aktyviai dalyvavo visoje Lietuvoje paskelbtoje rinkliavoje nukentėjusiesiems nuo karo ir grįžusiesiems iš Rusijos sušelpiti.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

Lietuvos žinios, 1915.

ALEKNAITĖ-BIELIAUSKIENĖ, Rita. Panevėžio muzikos mokytojų veiklos istorinio diskurso fragmentas. In: *Iš Panevėžio praeities: švietimo istorijos puslapiai*. Sud. A. Astramskas. Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2008, p. 64–65.

ANUŽYTĖ-SADAUSKIENĖ, Danutė. *Nuo Nevėžio ir Vadakties iki Minos ir Manos*. Vilnius: Trys žvaigždutės, 2005, p. 33–37.

ASTRAMSKAS, Arūnas. Lietuviškos viešosios erdvės kūrimasis Panevėžyje. In: *Iš Panevėžio praeities: tautos mieste*. Sud. A. Astramskas, Z. Pikelytė. Kaunas: Žiemgalos leidykla, p. 38–53.

BRAZAUSKAS, Juozas. Kova dėl lietuviškos mokyklos Panevėžyje XX a. pradžioje. In: *Iš*

⁴⁴ P. Dogelis, *Mano gyvenimo prisiminimai*, Kaunas, 1936, p. 205.

⁴⁵ LDNKŠ komiteto posėdžio protokolas, 1918 10 21, LMAVB RS, f. 70, b. 4, l. 354.

⁴⁶ LDNKŠ komiteto posėdžio protokolas, 1918 10 21, LMAVB RS, f. 70, b. 4, l. 369.

Panevėžio praeities: švietimo istorijos puslapiai. Sud. A. Astramskas. Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2008, p. 52.

DOGELIS, Povilas. *Mano gyvenimo prisiminimai*, Kaunas; [s. n.], 1936, p. 205.

GUOBIS, Raimondas. Kunigas Juozas Stakauskas ir jo raštai. In: *Rankraštinis paveldas Lietuvos kultūroje ir istorinėje atmintyje*. Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, 2006, p. 126.

KAMUNTAVIČIENĖ, Vaida. *Krakių kotryniečių vienuolynas: nuo dievotų bendruomenės iki Lietuvos kotryniečių provincijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2019, p. 139.

MAKSIMAITIENĖ, Ona. *Panevėžio miesto istorija*. Panevėžys: Panevėžio spaustuvė, 2003, p. 252–255.

MARKAUSKAITĖ, Saulutė Genovaitė. *Krekenava laiko tėkmėje*. Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras, 2014, p. 67–68.

Panevėžio vyskupija: Istoriniai duomenys, pastoracinė veikla. Vilnius: Katalikų akademija, 1998, p. 116–296.

Panevėžys nuo XVI a. iki 1990 m. Sud. K. Gudas. Panevėžys: Nevėžio spaustuvė, 2003, p. 121–294.

Ramygala. Sud. G. Navalinskienė. Vilnius: Versmė, 2016, p. 157–1186.

STAKAUSKAS, Juozas. *Trys lietuvių tautos pagrindai: iš atsiminimų*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014, p. 11–257.

VEILENTIENĖ, Audronė. *Valdemaras Vytautas Čarneckis: „Esu savo tėvynės patriotas“*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016, p. 15–34.

GIEDRIUS KUJELIS

Rokiškio krašto muziejus

VISUOMENINĖS ORGANIZACIJOS ROKIŠKIO APSKRITYJE PIRMOSIOS LIETUVOS RESPUBLIKOS LAIKOTARPIU

RAKTINIAI ŽODŽIAI: Rokiškis, apskritis, visuomeninės organizacijos, Lietuvos šaulių sąjunga, skautai, Jaunoji Lietuva, ateitininkai, Pavasaris, draugija, sąjunga, federacija.

Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu (1918–1940 m.) šalyje veikė nemažai visuomeninių organizacijų, kurios vienijo įvairių pažiūrų piliečius. Organizacijos būrėsi tautiniais, religiniais, politiniais, kultūriniais, socialiniais, pasaulėžiūriniais ir kt. pagrindais.

Daugelis visuomeninių organizacijų Lietuvoje buvo įkurtos ar globojamos katalikų bažnyčios. Daugybė įvairių religinių organizacijų – sąjungų, draugijų, brolių – subūrė daugelį tikinčiųjų įvairiose parapijose. Religinės organizacijos užsiimdavo įvairia veikla: blaivybės, labdaros, šalpos, maldos draugijos (Marijos tarnaičių, Mergelės Marijos Skaisčiausiosios Širdies dukterų, Šv. Vincento Pauliečio, Lietuvos „Carito“, Lietuvos motinoms ir vaikams globoti sąjungos, Švenčiausiojo sakramento brolija, Gyvojo rožinio draugija, Vyrų apaštalavimo sąjunga, Šv. Cecelijos, Šv. Zitos, Jėzaus širdies draugija, tretininkų draugijos, Lietuvių katalikų abstinentų – blaivininkų draugija, Angelo sargo draugija ir kt.). Tokią religinių bendrijų gausą lėmė tai, kad Lietuvoje socialinė globa buvo perduota į įvairių labdaros draugijų ir parapijų rankas. Draugijos buvo pavaldžios Socialinės apsaugos departamentui ir iš valstybės gaudavo paramą. Lietuvos Respublikoje iki 1926 m. buvo įregistruota 71 labdaros draugija, o 1938 m. jų skaičius jau siekė 141, iš jų 78 sudarė lietuvių draugijos.

Be religinio pobūdžio organizacijų, Lietuvoje veikė daug profesinių organizacijų: Mokytojų sąjunga, Bibliotekininkų draugija, Advokatų sąjunga, Dailininkų sąjunga, Prekybininkų, pramonininkų ir amatininkų sąjunga, Ugniagesių sąjunga, Gydytojų sąjunga ir daugelis kitų. Buvo ir pagal laisvalaikio užsiėmimus susibūrusių organizacijų: Kraštotyros draugija, Turizmo sąjunga. Taip pat galima išskirti moteriškas organizacijas: Katalikių moterų draugija, Karininkų šeimų moterų draugija. Vis dėlto narių skaičiumi gausiausios ir žinomiausios buvo tautinio patriotinio pobūdžio organizacijos: Šaulių sąjunga, Ateitininkų federacija, Lietuvių tautiškojo jaunimo sąjunga (jaunalietai) ir kt. Dauguma šių visuomeninių organizacijų veikė ir Rokiškio apskrityje.

Rokiškio apskritis sudaryta 1916 m. pavasarį vokiečių okupacinės valdžios. 1917 m. prie Rokiškio apskrities prijungta Jūžintų apskritis. Iki 1918 m. priklausė Oberosto Lietuvos sričiai. 1921 m. šiaurinė apskrities dalis atiteko Latvijai.

1923 m. apskritį sudarė 11 valsčių: Juodupės, Jūžintų, Kamajų, Kriaunų, Obelių, Pandėlio, Panemunėlio, Panemunio, Rokiškio, Skapiškio, Svėdasų. 1946 m. Skapiškio ir Svėdasų valsčiai perduoti naujai Kupiškio apskrčiai. 1950 m. birželio 20 d. apskritis pertvarkyta į Rokiškio rajoną. Šiuo metu Rokiškio rajonas priklauso Panevėžio apskrčiai.

Šis straipsnis nepretenduoja į išsamią studiją, o yra tik apžvalginio pobūdžio. Jame pristatomos žinomiausios ir skaitlingiausios visuomeninės organizacijos Rokiškio apskrityje Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu. Rengiant straipsnį, daugiausia remtasi archyvine medžiaga – dokumentais, spauda, fotografijomis, amžininkų atsiminimais, saugomais Rokiškio krašto muziejuje.

Lietuvos jaunimo sąjunga

Salų jaunimiečiai. 1933 m. RKM-7452

Lietuvos jaunimo sąjunga (LJS) – nepolitinė kultūrinė jaunimo organizacija, įkurta 1909 m. Jos šūkis – „Švieski ir šviesk“. Vienas iš Jaunimo sąjungos kūrėjų Jonas Strimaitis pirmajame LJS suvažiavime išrinktas jos pirmininku.

Jaunimiečiai skelbėsi esantys pažangiai mąstančio jaunimo organizacija, vienijanti laisvai, demokratiškai mąstantį jaunimą. Deklaruotas nesikišimas į religines narių pažiūras ir atsiribojimas nuo klerikalizmo, todėl sąjungoje buvo įvairių pažiūrų atstovų. 1933 m. IX ir X LJS suvažiavimuose priimtame statuto projekto 2 straipsnyje „Tikslas ir veikimo būdas“ skelbiama:

Lietuvos jaunimo sąjunga yra Jaunųjų valstiečių organizacija. Lietuvos jaunimo sąjungos tikslas – gilaus žmoniškumo, mokslo ir dorovės šviesoje auklėti Lietuvos jaunimą ir ruošti jį pavyzdžingais darbo žmonėmis, sąmoningais demokratais, Lietuvos Respublikos piliečiais, kurie mylėtų kūrybinį darbą, suprastų savo teises ir pareigas, mokėtų jas gerbti ir prirėikus ginti.

Jaunimiečiai leido „Lietuvos ūkininko“ priedą „Jaunimas“. Leidinys leistas 1910–1914 m., 1918 m. Vilniuje, 1921–1936 m. Kaune. 1936 m. išleistas „Mūsų jaunimas“. 1936 m. laikraščio leidimą valdžia sustabdė. „Lietuvos ūkininkas“ buvo Lietuvos valstiečių sąjungos, vėliau – Valstiečių liaudininkų oficialus leidinys, tad tas pačias centro kairiąsias pažiūras propagavo ir Lietuvos jaunimo sąjunga.

Rokiškio apskrityje LJS skyriai buvo daugelyje miestelių. Jūžintuose (įkurtas 1925 m.), Onuškyje (1924 m.), Salose (1929 m.), Panemunyje, Bajoruose, Kvetkuose (dab. Biržų r.) LJS skyriai turėjo savo skaityklas, chorus, platino spaudą.

Vienas iš įdomesnių LJS veiklos epizodų – 1933 m. kovo 19 d. Salose vykęs „jaunuomenės teismas“. Jį surengė LJS Salų skyrius. Šiame improvizuotame teisme dalyvavo per 200 žmonių. Teismo kolegiją sudarė agronomas V. Juozapavičius, agronomas J. Šleiva ir mokytoja M. Urbonavičiūtė. Jaunuomenę kaltino agronomas J. Bertašius ir mokytojas A. Tamošiūnas, gynė V. Cibulskis ir studentas Mackevičius. Teismo sekretoriai buvo Mainelytė ir Varkauskas. Posėdį pradėjo LJS pirmininkas Alfonsas Dagys. Teismo tikslas buvo išsiaiškinti, ar geru keliu eina Lietuvos jaunuomenė. Teisme buvo pateikti tokie kaltinimai: jaunimas nesiruošia gyvenimui, nesilavina, neskaito knygų, laikraščių, o savo energiją naudoja blogiems tikslams – laisvą laiką praleidžia kortuodamas, girtuokliaudamas, yra labai paviršutiniškas, dažnai stoja į organizacijas, kurių ideologija neatitinka jo pažiūrų. Kaltintojas teismo prašė nubausti jaunimą 8 metus dirbti sunkų Lietuvos kultūrinimo darbą. Buvo apklausti 7 liudininkai. Teismo sprendimas buvo palankus jaunimui: nors jaunimas ir pripažintas kaltu, nes turi daug ydų, tačiau rasta lengvinančių aplinkybių. Teismas pareiškė tikintis, kad ateityje Lietuvos jaunimas visas ydas pašalins ir savo dvasios kultūra prilygs kultūringiausių šalių jaunimui, ir nutarė jį nuo bausmės lygtinai atleisti.

Ateitininkų federacija

Ateitininkų federacija (AF) – katalikiška jaunimo ugdymo organizacija, vienijanti moksleivius, studentus ir mokslus baigusius organizacijos narius (sendraugius). Organizacijos tikslas – sudaryti jaunuomenei sąlygas visapusiškai brandinti asmenybę, ugdyti asmeninę ir visuomeninę atsakomybę, aktyviai dalyvauti visuomenės kultūriniame, visuomeniniame ir religiniame gyvenime. Ateitininkų sąjūdžio pradžia laikoma 1910 m. vasario 19 d., kai Levine, Belgijoje, į pirmą posėdį susirinko Lietuvių katalikų sąjungos valdyba. Ateitininkai daugiausia dėmesio skyrė savišvietai,

Rokiškio ateitininkų kuopos taryba 1928-29 m. Pirmininkas Vladas Bulovas RKM-37565

saviugdai ir katalikiškų tiesų studijavimui. Organizacijos pamatai buvo pakloti 1909 m., kai Pranas Dovydaitis įkūrė Lietuvių katalikų studentų sąjungą. Vėliau, 1910 m. rugsėjį, Kauno moksleiviai

katalikai išleido rankraštinį laikraštėlį „Ateitis“. „Ateities“ skaitytojai būrėsi į kuopeles ir pradėjo save vadinti ateitininkais. 1911 m. vasarį „Ateitis“ jau buvo spausdintas leidinys – žurnalo „Draugija“ priedas. Pirmasis spausdintos „Ateities“ redaktorius – Pranas Dovydaitis, kuris paskelbė garsiąją ateitininkų deklaraciją „Trys pamatiniai klausimai“:

Kuo mes save vadiname ir kodėl? Esame teistai, krikščionys, katalikai, išpažįstame Dievą, Kristų, Bažnyčią. Ką mes aplink save matome? Matome žmogaus tragediją be Dievo, bedvasės kultūros grėsmę, matome mokslo, palenkto ateizmui, svaičiojimus. Kokios mūsų priedermės, siekiai, keliai? Atnaujinti Kristuje save ir gyvenimą, dorovę ir mokslą; atnaujinti drąsios kovos ir pažangios mokslinės kūrybos keliu.

Rokiškyje ateitininkai įsikūrė 1918 m., beveik iš karto po „Saulės“ gimnazijos įkūrimo. Gimnazijoje buvo tik 3 klasės, tad ateitininkų kuopelė susidarė iš žemesniųjų klasių mokinių, jų veikla buvo ne itin pastebima. 1918 m. gruodžio 27 d. į Rokiškį atėjus bolševikams, mokytojai buvo pakeisti į labai priešiškus ateitininkams. Ateitininkai pasitraukė iš viešo visuomeninio gyvenimo, tik keli entuziastai tęsė savo darbus pogrindyje. 1919 m. gegužės 31 d. iš krašto išvijus bolševikus, tarp mokinių vyravo organizacinės nuotaikos, buvo įkurta aušrininkų kuopelė, tuo pat metu atkurta ir ateitininkų kuopelė. Pirmuoju atkurtos ateitininkų kuopos pirmininku tapo leitenantas Diržys.

Netrukus ateitininkai tapo gausiausia ir stipriausia gimnazijoje organizacija. Jiems vadovavo gimnazijos kapelionas kunigas Milvydas (jau dirbo 1922 m.). 1926 m. kapelionu buvo paskirtas kunigas Jonaitis, tačiau po metų perkeltas į kitą vietą. Vietoj jo kapelionu paskirtas kunigas Liepinis, vėliau – kunigas Gižinskas. Pastarasis dirbo iki gimnazijos uždarymo 1940 m. Visi kapelionai globojo ateitininkų organizaciją.

Katalikiškam jaunimui Lietuvoje buvo leidžiamas mėnesinis žurnalas „Ateitis“, tačiau ateitininkai leisdavo ir vietinius laikraštėlius. Rokiškio gimnazijos ateitininkai leido laikraštį „Bakūžės viltis“. Moksleiviai rašė straipsnius, eilėraščius ir platino laikraštį mokiniams. Panašius laikraščius leido ir kitos mokinių grupės. Literatūrą mėgstantys ateitininkai rinkdavosi į jaunųjų literatų būrelį. Literatūrininkai leido humoristinį žurnalą „Spragilas“. Be literatūrininkų, ateitininkų, kuopoje veikė religininkų ir eucharistininkų būreliai.

Rokiškio ateitininkų kuopelė turėjo savo knygynėlį, kuriam knygų suaukojo patys nariai. Taip pat turėjo chorą ir orkestrą. Susirinkimus rengdavo kas antrą savaitę. Tačiau Rokiškio inteligentija buvo nepalankiai nusistačiusi prieš ateitininkus. 1920 m. laikraščio „Ateitis“ 2-ajame numeryje buvo skelbiama: „Ateitininkų kuopelė darbuojasi bolševikų lizde!“ Prasidėjus sovietų okupacijai ateitininkų veikla buvo laikoma antivalstybine.

Lietuvių katalikų jaunimo sąjunga „Pavasaris“

Lietuvių katalikiško jaunimo sąjunga (nuo 1933 m. – federacija) „Pavasaris“ – katalikiška kultūrinė kaimo jaunimo organizacija. Jos tikslas – dorovingai lavinti tautišką jaunimą. Sąjunga išaugo iš 1907–1914 m. veikusių slaptų jaunimo kuopelių prie „Žiburio“ ir katalikų blaivybės draugijų skyrių. Katalikų jaunimo organizacijos įkūrėju laikomas kanauninkas Povilas Dogelis. Kai 1912 m. buvo įkurtas laikraštis „Pavasaris“, jis tapo jau veikiančių kuopelių jungtimi ir davė šiai organizacijai vardą.

Pavasarininkų sporto varžybos Rokiškyje RKM-39415

1918 m. paskelbus Lietuvos Nepriklausomybę, pavasarininkai galėjo veikti legaliai ir viešai. 1919 m. rugsėjo 12 ir 13 dienomis Kaune vyko pirmoji vieša pavasarininkų konferencija. Joje buvo priimti organizacijos įstatai, nustatytos veiklos kryptys ir išrinkta vadovybė. Tuo metu veikė 85 kuopos, jose buvo 6800 narių. Konferencijoje organizacija pavadinta lietuvių katalikų jaunimo sąjunga „Pavasaris“, jos šūkis – „Dievui ir Tėvynei“.

1933 m. pavasarininkai ateitininkų pavyzdžiu persitvarkė ir pasivadino lietuvių katalikų jaunimo federacija „Pavasaris“. Federaciją sudarė vyrų, mergaičių ir jaunųjų pavasarininkų sąjungos. Jaunųjų pavasarininkų sąjunga pavienių kuopų neturėjo, dažniausiai veikė savuose būreliuose prie mergaičių ar vyrų kuopų. Prie pavasarininkų veiklos labiausiai prisidėjo ateitininkai, kunigai, mokytojai, karininkai, skautai, valdininkai ir kiti inteligentai.

Rokiškio skyriuje buvo 200 narių. 1931 m. gruodžio 6 d. vyko Rokiškio pavasarininkų susirinkimas, jame paskaitą skaitė ateitininkė A. Vilimaitė. Rokiškio pavasarininkų kuopos pirmininkas buvo kunigas Virkutis, vadovas – K. Vanagas, knyginkas – M. Kulys. Rokiškyje, Nepriklausomybės aikštės 4-ajame name, kur buvo arbatinė, pirmame aukšte iš galo buvo įsikūręs pavasarininkų knygynas.

Pavasarininkų sąjunga propagavo sportą tarp kaimo jaunuolių. 4-ojo dešimtmečio pabaigoje pradėti steigti sporto klubai, yra paminėtas Rokiškio klubas „Kęstutis“, kurio nariai dalyvavo pavasarininkų kongreso sporto programoje. Pavasarininkų kuopos veikė ir kituose Rokiškio

apskrities miestuose bei kaimuose. 1938 m. Rokiškyje vyko pavasarininkų konferencija, joje dalyvavo visos apskrities pavasarininkų kuopos.

Rokiškio apskrities pavasarininkų globėjas buvo Rokiškio kunigas J. Matelionis, rūpinęsis jaunimo sielovada. Apie jaunimo dėkingumą ir pagarbą kunigui galime spręsti iš daugybės J. Matelioniui dedikuotų įvairių miestelių pavasarininkų kuopų fotografijų, saugomų Rokiškio krašto muziejuje.

Lietuvių tautiško jaunimo sąjunga „Jaunoji Lietuva“

Ši organizacija įkurta 1927 m. spalio 8 d. Tai Lietuvių tautininkų sąjungos jaunimo organizacija. Pavyzdžiu „Jaunajai Lietuvai“ tapo Joachimo Lelevelio organizacija „Jaunoji Lenkija“,

Cėdasų Jaunaliėtuviai 1938 m. RKM-42741

karta“. Kaip ir kitos tautininkų organizacijos, „Jaunoji Lietuva“ buvo gerai organizuota, turėjo griežtą organizacinę struktūrą. Jos nariai galėjo būti 16–30 metų amžiaus vaikinai ir merginos. Jaunaliėtuvius sudarė jaunučiai, kandidatai (iki 1936 m.), tikrieji nariai ir nariai rėmėjai. Sąjungos organizacinė struktūra susidėjo iš skyrių, apylinkių (jos buvo kiekviename valsčiuje), rajonų ir apygardų (1932 m. jų buvo 7). Buvo meno, sporto, abstinėntų ir kt. skyriai. Lygiai po metų nuo sąjungos įsteigimo „Jaunoji Lietuva“ jau turėjo 122 skyrius ir per 4000 narių.

Jaunaliėtuviai daugiausia dėmesio skyrė ideologiniam jaunimo auklėjimui ir kūno kultūrai, tačiau nuo 1931 m. vis labiau ėmė ryškėti jų kultūrinis darbas. Svarbiausias jaunaliėtūvių kultūrinės veiklos uždavinys buvo atsižvelgiant į tautiškumo pagrindus paruošti savo narius savarankiškam gyvenimui, jaunuomenę auklėti tautiška dvasia, ugdyti sąmoningus liėtuvius – tautininkus (plačiaja prasme), apsišvietusius, dorus, gerai pasiruošusius savo profesijai (verslui), valstybei naudingus piliečius. Svarbiausios „Jaunosios Liėtuvos“ veiklos kryptys nuo 1935 m.: ideologija ir organizacija, švietimas ir menas, kūno kultūra ir auklėjamieji žaidimai, drausmė ir karinis rengimas, spauda ir propaganda.

Džiuzepės Mazinio „Jaunoji Italija“, Heinricho Heinės „Jaunoji Vokietija“ ir kitos tautiškumą propagavusios organizacijos. 1928 m. liėpos 1 d. buvo sušauktas „Jaunosios Liėtuvos“ skyrių atstovų suvažiavimas, jame dalyvavo apie 70 atstovų. Suvažiavime nutarta leisti mėnesinį laikraštį „Jaunoji

Po 1926 m. perversmo visuomenėje stiprėjo tautinė mintis, tai paveikė ir Rokiškio gimnazijos gyvenimą. Netrukus gimnazijoje atsirado Jaunalietuvių organizacija. Jaunas mokytojas Krukauskas buvo palankus šiai organizacijai, propagavo jos veiklą ir per pamokas. Vieną šios organizacijos narių dalį sudarė iš ateitininkų atsikilę, kitą – žemesniųjų klasių moksleiviai. Jaunalietuvių pirmininkas Rokiškio gimnazijoje buvo Jonas Diržys (kilęs iš paprastų darbininkų šeimos). Amžininkai pasakojo, kad Rokiškio jaunalietuviai nemėgo pažangių moksleivių ir įvairiai rodė jiems priešišumą. Taip pat ši organizacija nepasirūpino kultūrine veikla, o daugiau triukšmavo ir rodė jėgos veiksmus.

Jaunalietuviai didelį dėmesį skyrė sportui. 1933 m. pavasarį Kaune vykusioje jaunalietuvių sporto šventėje dalyvavo 100 sportininkų iš Rokiškio apskrities. Iš viso Rokiškio apskrityje buvo 37 sąjungos skyriai, jungę per 700 narių. Kiekvienas naujai priimtas narys privalėjo pasodinti savo sodyboje medį ir susirinkime paskaityti poezijos.

1936 m. uždraudus partijų veiklą Lietuvoje, „Jaunoji Lietuva“ liko vienintelė legali jaunimo organizacija šalyje. 1938 m. birželio 12 d. vykusiame suvažiavime garbės nariu buvo išrinktas iš Rokiškio krašto kilęs ministras pirmininkas Juozas Tūbelis.

1940 m. sovietų okupacinė valdžia uždraudė „Jaunosios Lietuvos“ veiklą, konfiskavo jos turtą.

Lietuvos skautų sąjunga

Rokiškio skautų tunto įsikūrimas. 1926 m. sėdi 4 iš kairės darugovininkas būsimas Europos lietuvių vyskupas Antanas Deksnys. RKM-26673

Pirmoji skautų organizacija Lietuvoje įkurta 1918 m. lapkričio 1 d. Vilniuje. Vėliau panašios organizacijos ėmė kurtis ir kituose šalies miestuose. Skautų vadovas buvo Lietuvos Respublikos Prezidentas. Lietuvos skautų sąjungą sudarė skautai ir skautės, pasiskirstę į broliją ir seseriją, ir rėmėjai. Skautu galėjo tapti kiekvienas jaunuolis nuo 7 metų ir suaugusieji, pritariantys skautų ideologijai ir vykdantys sąjungos prievoles. Sąjungos veikla buvo reglamentuojama Lietuvos skautų sąjungos įstatyme, pasirašytame 1930 m. spalio 1 d., ir Lietuvos skautų sąjungos statute. Organizacijos struktūra buvo sudaryta pagal kariuomenės rangų sistemą.

Skautizmo sistemoje tautiškumas užima vieną pirmųjų vietų. Skautų organizacija iš esmės yra tautiška. Skautų sistemos kūrėjas – B. Povelas (Jungtinė Karalystė). Skautų idealai – ištikimybė duotam žodžiui, Dievui ir Tėvynei, artimo meilė, gamtos meilė, draugiškumas, mandagumas, klusnumas ir drausmė, gyvas ir sveikas optimizmas, taupumas, fizinis ir moralinis švarumas visose gyvenimo aplinkybėse. Šūkis – „Budėk!“

Skautai turėjo savo uniformą. Jos pagrindinis atributas – kaklaraištis – rodė kiekvieno organizacijos nario statusą. Skautai griežtai laikėsi savo tradicijų, vykdė įvairias patyrimo laipsnio programas, organizavo kursus, paskaitas, stovyklas, išskylas, ekskursijas, parodas, leido knygas ir laikraščius, bendravo su skautų organizacijomis ir centrais užsienyje, dalyvavo jų organizuojamuose renginiuose.

Jaunųjų skautų veiklos sritis iki šių laikų tebėra labai įvairi. Vasarą vaikai vedami į gamtą, žiemą rengiamos sueigos patalpose. Per jas vaikai žaidžia, dainuoja, šoka, rengiami įvairūs pašnekesiai, taip pat mokoma rikiuotės, įvairių rankdarbių ir kitų dalykų.

Rokiškyje pradžios mokykloje veikė skautų tunto Vilkiukų ir Paukštyčių skyrius (vedėjas B. Nenincas). 1930 m. Rokiškyje buvo leidžiamas skautų laikraštis „Liepsnojantis laužas“. Rokiškio skautai stovyklaudavo, rengdavo ekskursijas į kaimus ir miestelius. Rokiškyje veikė ir žydų skautų tuntas „Hashomer Hatzair Hebrew“.

Skautų veikla Lietuvoje nutrūko 1940 m., prasidėjus sovietų okupacijai, tačiau 1945 m. Lietuvos skautų sąjungos veikla buvo atnaujinta išėivijoje.

Lietuvos jaunųjų ūkininkų ratelių sąjunga

Jaunųjų ūkininkų rateliai veikė žemės ūkio mokymo įstaigose ir kaimo mokyklose. LJŪRS vienijo savarankiškai ūkininkaujančius jaunos ūkininkus ir jaunųjų ūkininkų ratelius, atstovavo jų interesams. Jaunuosius ūkininkaičius ir jaunos ūkininkus mokė praktinės žemės ūkio veiklos, organizavo kultūrinę, pažintinę, švietėjišką veiklą.

Labiausiai savo veiklą buvo išplėtojęs Salose 1938–1939 m. Žemės ūkio mokykloje veikęs jaunųjų ūkininkų ratelis. Jam vadovavo agronomas Feliksas Grumbinas. Ratelio valdybą sudarė Jonas

Guogis, Alfonsas Galvanauskas, Juozas Dapkus, Jonas Kazulėnas ir Ona Lauciūtė. Ratelis buvo suskirstytas į 5 sekcijas: 1) literatūros ir meno (pirm. Vladas Zimavičius);

2) kooperacijos (pirm. Antanas Raguotis);

3) gyvulininkystės;

4) smulkių ūkio šakų;

5) gamybos. Aktyviausiai veikė literatūros ir meno sekcija – buvo rengiami literatūriniai vakarai, o didžiausią atgarsį visuomenėje paliko 1939 m. vasario 11 d. surengtas viešas mokinio teismas, kuris mokiniui paliko sąžinės laisvę religiniuose klausimuose, taip pat įgalino mokinį bendradarbiauti su liaudimi, stengtis kelti kaimo moralę, materialinę būklę ir šalinti kaimo socialines negeroves.

Vienu metu Salose buvo kilęs skandalas dėl Ila klasės mokinių noro išstoti iš JŪR. Mokyklos vadovybė teigė, kad būtina priklausyti rateliui. Siūlyta įsteigti ratelyje dvasios vadovo instituciją, tačiau jaunieji ūkininkai pareiškė, kad ir be kunigų vadovavimo moka išauginti daržoves ir javus.

Jaunųjų ūkininkų rateliai veikė ir kituose apskrities miesteliuose ir kaimuose. Onušio JŪR vadovavo Onušio grafaitė Marija Bernadeta Komaraitė.

Rokiškio apskrities jaunųjų ūkininkų ratelių vadovų suvažiavimas 1938 m. RKM-42746

Žiobiškio angelaičiai su kunigu Paškevičium RKM-38515

Angelo sargo vaikų sąjunga

Angelo sargo vaikų sąjungą 1921 m. įkūrė Lietuvos katalikų blaivybės draugija. Sąjungai priklausė vaikai iki 12 m., jie buvo vadinami angelaičiais. Sąjungos tikslas – vaikams įdiegti tvirtą tikėjimą, tėvynės meilę, dorus papročius, blaivybės nuostatą.

Sąjungos padalinių buvo visose parapijose. Sąjungai priklausė apie 60 000 narių. Jie organizavo sueigas, iškylas,

ekskursijas, kongresėlius, minėjimus. Angelaičiai vilkėjo ryškiai mėlynos spalvos uniformas. 1922 m. spalį pasirodė pirmasis oficialus sąjungos laikraščio „Angelas sargas“ numeris, nuo 1923 m. liepos vietoj „Angelo sargo“ pradėta leisti „Žvaigždutė“. Angelaičių organizacija veikė daugelyje Rokiškio apskrities mokyklų.

Lietuvos šaulių sąjunga

Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu labiausiai savo veiklą buvo išplėtojusi ir daugiausia narių turėjo Lietuvos šaulių sąjunga (LŠS). LŠS – savanoriška pilietinės gynybos visuomeninė organizacija. Jos įkūrimo data laikoma 1919 m. birželio 27 d., kai įkurtas Kauno šaulių būrys. Ideologinius pamatus organizacijai paklojo Vladas Putvis-Putvinskis. 1919 m. rugsėjo 5 d. Šaulių sąjungos valdyba priėmė sąjungos įstatus, juos rugsėjo 15 d. patvirtino krašto apsaugos ministras Povilas Žadeikis. Jau rugsėjo 20 d. vyko pirmasis Šaulių sąjungos centro valdybos posėdis,

Šaulių manevrai. 1937 m. vyksta Salų, Svėdasų, Duokiškio, Jūžintų būriai. RKM-34380

jame nutarta sąjungos skyrius kurti miestuose, miesteliuose ir valsčiuose. Skyriams steigti į apskritis buvo pasiųsti instruktoriai. Vienam iš jų – Matui Žvirėnui – pavesta koordinuoti skyrių steigimą Panemunėlyje, Rokiškyje, Onuškyje, Čedasuose, Panemunyje, Kupiškyje, Subačiuje, Šimonyse, Viešintose, Troškūnuose, Zarasuose, Utenoje ir Labūnavoje. Gruodžio mėn. jau buvo įsteigta 16 skyrių, kuriuos sudarė 39 būriai, vieniję 805 narius.

LŠS apėmė daugelį visuomeninio gyvenimo sričių: kultūrą, sportą, patriotinį, pilietinį ugdymą, švietimą ir kt. 1920 m. birželio mėnesį buvo pradėtas leisti Šaulių sąjungos laikraštis „Trinitas“.

1919 m. rugsėjo 26 d. M. Žvirėnas, gavęs iš V. Putvio-Putvinskio įgaliojimą steigti šaulių dalinį Rokiškyje, netrukus ėmėsi darbo. LŠS skyrių Rokiškio apskrityje sukurti nebuvo sudėtinga, nes čia jau įvairiose vietose Rokiškio rinktinės partizanai kovojo su bolševikais. 1919 m. spalio 3 d. steigiamasis susirinkimas Šaulių sąjungos Rokiškio skyriaus valdybos pirmininku išrinko Antaną Jurgelionį, išdininku – Juozą Jurgelionį, sekretoriumi – Kazį Bieliūną. Šią dieną galima laikyti Šaulių sąjungos darbo Rokiškyje pradžia. Jau spalio 11 d. Šaulių sąjungos Rokiškio skyrių įregistravo centro valdyba. Tais pačiais metais buvo suorganizuoti šaulių būriai kituose Rokiškio apskrities

miesteliuose: Panemunėlyje, Skapiškyje, Svėdasuose, Panemunyje, Čedasuose. Visi jie jungė 420 šaulių. Vėliau buvo įkurti Aleksandravėlės, Lukštų, Kriaunų, Jūžintų, Obelių, Pandėlio, Kvetkų, Onušio, Vyžeičių, Parokiškio, Suvainišio, Duokiškio, Juodupės, Kazlišio, Žiobiškio, Salų ir Alsetos šaulių būriai.

Rokiškio apskrities šaulių paradas Rokiškyje. 1935 m.

Rokiškio šaulių rinktinė buvo įsigijusi „Šaulių namus“, juose veikė bufetas, buvo galima užkąsti, pažaisiti biliardą ir šachmatais. Šauliai turėjo dūdų orkestrą, futbolo komandą. Kiekvienas šaulių būrys turėjo tarnybinį knygynėlį, o kai kurie būriai – gana nemažą knygyną. Rokiškio būryje buvo vienas iš didesnių knygynų. (Kamajų šauliai buvo įsteigę skaityklą, kurioje buvo per 350 knygų. Skaitytojai turėjo mokėti 1 Lt metinį mokestį.)

Šaulių sąjungos Rokiškio rinktinės vadai buvo A. Stasiulis (1919–1923), P. Damušis (1923–1926), kapitonas P. Mikėnas (1926–1935), pulkininkas leitenantas M. Jašinskas (1935–1940), kapitonas J. Matelis (1940).

Aktyviai šauliai veikė ir kituose Rokiškio apskrities miesteliuose. Didelė ir stipri buvo Jūžintų šaulių organizacija. Būriui vadovavo Petras Trinbelys. Jūžintų šaulių būriui priklausė ir žymus visuomenininkas, knygnešys J. O. Širvydas.

Ne menkesne visuomenine veikla pasižymėjo Aleksandravėlės šaulių būrys. Šiam būriui vadovavo A. Jočys, prieš jį vadas buvo mokytojas Balnanosis.

Vis dėlto pasitaikydavo atvejų, kai Šaulių sąjunga negaudavo reikiamo palaikymo iš dalies visuomenės. Apie Panemunio šaulių būrį „Trimite“ rašyta: „Panemunio būrys dirbo vidutiniškai. Būrys buvo mažai mergaičių. Nebuvo inteligentų. Visi būrio šauliai ūkininkai. Mokytojai ir inteligentai prie būrio neprisideda.“

1929 m. rugsėjo 1 d. iškilmingai paminėta Rokiškio šaulių rinktinės 10 metų sukaktis. Į šventę atvyko visos apskrities šauliai, buvo apie 1000 dalyvių. Šventę pradėjo Rokiškio burmistras Julijonas Malevičius. Iškilnėse dalyvavo lakūnas vyr. leitenantas Mikėnas.

1940 m. liepos 13 d., spaudžiant okupacinei sovietinei valdžiai, buvo pasirašytas įsakymas dėl Šaulių sąjungos likvidavimo. Pirmas viešas dokumentas apie Šaulių sąjungos likvidavimą pasirodė

liepos 15 d. Šiuo įsaku buvo panaikintas Šaulių sąjungos įstatymas ir statutas, sustabdytas Šaulių sąjungos veikimas ir ji galutinai likviduota.

Laisvamanių etninės kultūros draugija

Laisvamanių etninės kultūros draugijos (LEKD) steigėjas – Jonas Šliūpas. Draugijos tikslas – vienyti Lietuvos piliečius, nutraukusius ryšius su bet kuria tikyba, ir gerinti jų teisinę ir dorinę padėtį.

Lietuvos
laisvamanių etninės
kultūros draugija
reikalavo įvesti civilinę
metrikaciją, atskirti
Bažnyčią nuo valstybės
ir mokyklos, rengė
paskaitas, steigė
laisvamanių kapines.
Draugija nuo 1933 m.
leido laikraštį „Laisvoji
mintis“, steigė
knygynėlius, skaityklas,
platino laisvamanybės idėjas propaguojančius leidinius.

Laisvamanių etninės kultūros draugijos įkūrėjas dr. Jonas Šliūpas su šeima 1931 m. RKM 8187 a.

1917 m. grįžęs į Lietuvą, J. Šliūpas pradėjo savo laisvamaniškąją veiklą. Amerikoje esančios laisvamanių draugijos „Society for Ethical Culture“ pavyzdžiu 1924 m. Šiauliuose su savo auklėtiniais ir bendradarbiais įsteigė Lietuvių laisvamanių etninę kultūros draugiją. Iki 1930 m. ji buvo silpna ir daugiau veikė per Kultūros draugiją, kuri turėjo savo žurnalą „Kultūra“. Laisvamanybės idėjos daugiausia sklido tarp miestiečių. Su laikraščiu „Laisvamanis“ (pradėtas leisti 1932 m.), vėliau pavadintu „Laisvąja mintimi“, buvo pasukta liaudies kryptimi. Vienas pagrindinių organizacijos keliamų klausimų – civilinės metrikacijos nebuvimas. Sprendimas dėl jo taip ir nebuvo priimtas per visą Pirmosios Lietuvos Respublikos gyvavimo laikotarpį.

Po 1939 m. draugijos centro suvažiavimo nustatytos LEKD veikimo gairės. Pirmojoje iš jų skelbiama, kad reikia visą draugijos veiklą kreipti kultūrine kryptimi, nesitenkinti vien antireligine propaganda. Kitas iš tikslų – skleisti mokslo žinias, ypač gamtos mokslų, padedančių formuoti laisvamaniškas pažiūras ir griauti religinius prietarus ir prasimanymus. Gairėse pažymimas poreikis stengtis, kad būtų įsteigti metrikacijos centrai ir valstybinės kapinės, LEKD padaryti plačia kultūrine organizacija ir nepasiduoti jokiai politinei įtakai.

Pirmasis LEKD skyrius Rokiškio apskrityje, Čedasuose, įsteigtas 1937 m. Pirmas viešas susirinkimas vyko 1939 m. kovo 26 d. Aukštaitijos vienkiemyje, P. Užkurėlio namuose. Išrinkta skyriaus valdyba, jos sekretoriumi tapo P. Kriukelis. Tais pačiais metais LEKD skyrius įkurtas Panemunyje. Panemunio draugijos centro valdybos sekretorius buvo K. Valašinas. Toks skyrius jau buvo ir Žiobiškyje (vad. Pranas Užkurėlis). Laisvamaniai steigė savo knygynėlius. 1940 m. Rokiškyje buvo ruošiamasi įsteigti „laisvas“ kapines, joms jau buvo numatytas sklypas.

Lietuvos katalikių moterų draugija

Lietuvos katalikių moterų draugija (LKMD) – moterų visuomeninė organizacija, įkurta 1908 m. kovo 2 d. Kaune. Draugijos tikslai – vienyti visos Lietuvos pilietes dirbant kultūrinį ir ekonominį darbą, kelti visuomenės dorovę, plėtoti švietimą, siekti pagerinti moterų ir mergaičių

Lietuvos katalikių moterų draugijos Rokiškio skyriaus narės po vaidinimo. RKM 49553

padėti ir kovoti dėl moterų pilietinių ir politinių teisių. Draugiją rėmė katalikų bažnyčia, todėl organizacijos veikla greitai išaugo, Kauno ir Vilniaus gubernijoje buvo įkurti 9 LKMD skyriai. Iki metų pabaigos draugijoje buvo 491 narė. Draugijos skyriai steigėsi ir provincijoje. Lietuvai paskelbus Nepriklausomybę, Katalikių moterų draugija

sparčiai plėtėsi. 1919 m. jau buvo 39 LKMD skyriai, o 1922 m. pabaigoje – per 100. Visi šie skyriai vienijo apie 4000 narių. 1940 m., prieš uždarant draugiją, narių buvo per 40 000. Organizacija nuo 1910 m. LKMD leido laikraštį „Lietuvaitė“, o 1918 m. liepos mėn. vietoj sustabdytos „Lietuvaitės“ buvo leidžiamas „Moterų balsas“. 1920 m. pabaigoje pasirodė pirmasis mėnesinio laikraščio „Moteris“ numeris. Šis laikraštis ėjo iki 1940 m.

LKMD Rokiškio skyrius įkurtas 1922 m. kovo 1 d. Pirmosios valdybos pirmininkė – O. Ignatavičienė, vicepirmininkė – J. Pekšytė, sekretorė – O. Mainelytė, kasininkė – O. Diržienė, narė – A. Gronskaitė. 1923 m. LKMD Rokiškio skyrius įsteigė skaityklą-knygyną. Skyrius kas mėnesį rengė susirinkimus, kuriuose buvo skaitomos paskaitos, organizavo įvairius kursus (daugiausia namų ruošos). Skyriaus narės nemažai jėgų skyrė darbui meno srityje, rengė vaidinimus. Kovodamas su alkoholizmu, skyrius įsteigė arbatinę. Rėmė besimokančius

moksleivius, jiems įrengė butų. Obeliuose, viename iš dvaro pastatų, buvo įkurta Mergaičių žemės ūkio ruošos darbų mokykla.

Lietuvių katalikių tarnaičių šv. Zitos draugija

Šv. Zitos draugija veiklą pradėjo 1905 m. Vilniuje, o 1906 m. kunigo K. Olšausko iniciatyva draugijos skyrius buvo įkurtas Kaune. Šv. Zita – tarnų ir tarnaičių globėja, tad draugijos tikslas buvo diegti tarnaitėms nuolankumą, kantrybę ir nusižeminimą. Tai buvo darbininkų ir tarnautojų organizacija. Ji teikdavo materialinę ir dvasinę pagalbą: šelpdavo nelaimėje, užklupus ligai, netekus darbo ir pastogės,

Šv. Zitos draugijos Rokiškio skyriaus narės. RKM 28883

laidodavo mirusiuosius. 1913 m. vasario 10 d. Šv. Zitos draugijos garbės nariu išrinktas Vladas Mironas. Rokiškyje draugija veikė nuo 1923 m. spalio 15 d.

Vilniui vaduoti sąjunga

Vilniui vaduoti sąjunga – visuomeninė organizacija, veikusi 1925–1938 m. Sąjungos pirmininkai – M. Biržiška (1925–1935) ir A. Juška (1935–1938). Sąjunga propagavo Vilniaus krašto atgavimo

Vilniui vaduoti sąjungos Rokiškio skyriaus komitetas. RKM 47647

idėją, rėmė Vilniaus krašto lietuvių kultūrinę veiklą. 1928–1938 m. ji leido žurnalą „Mūsų Vilnius“. Organizacija platino „Vilniaus pasus“, į kuriuos organizacijos rėmėjai klijuodavo tam tikros vertės ženklus – juos įsigydami suteikdavo organizacijai paramą.

XX a. 4 deš. pabaigoje veikė 612 organizacijos skyrių, jie

turėjo per 25 tūkst. narių ir 600 tūkst. rėmėjų. Po 1938 m. kovo mėn. Lenkijos ultimatumo, Lietuvai užmezgus diplomatinčius santykius su Lenkija, sąjunga buvo uždaryta.

Lietuvos mokytojų sąjunga

Lietuvos mokytojų sąjunga (LMS) leido laikraštį „Tautos mokykla“. Į LMS buvo susibūrę beveik visi Kamajų valsčiaus mokytojai, sąjunga rengė susirinkimus kas mėnesį. LMS Kamajų skyriaus sekretorius buvo M. Blusys, Jūžintų skyriaus pirmininkas – J. Vaičiūnas. Rokiškio LMS vadovybės nariai buvo rajono pradžios mokyklų inspektorius T. Jakštas ir mokytojas Stasys Riautas, LMS Rokiškio apskrities komiteto pirmininkas – mokytojas A. Misiūnas, LMS Pandėlio skyriaus pirmininkas – mokytojas Stasys Čebilis. 1938 m. sausio mėn. Rokiškio LMS komitetas organizavo kultūros savaitę, renginiai vyko Pandėlyje, Jūžintuose ir kituose miesteliuose. Renginio Jūžintuose metu jaunalietuviai skundėsi, kad mokytojai neprisideda prie jų darbo.

Rokiškio gimnazijos I-oji abiturientų laida. RKM 2228

Lietuvos mokytojų sąjunga Palangoje turėjo savo poilsio namus, į juos vasaroti mokytojai vykdavo iš visų apskričių. Būdavo taikomos vasarotojų kvotos. Vasaros sezonas prasidėdavo birželio 20 d., baigdavosi rugpjūčio 31 d. Kaina su išlaikymu parai buvo nuo 4,5 Lt iki 6,0 Lt. Apskričių skyriai rengdavo labdarinius kultūrinius vakarus ir iš gauto pelno šelpdavo nepasiturinčius moksleivius.

Lietuvos gimnastikos sporto federacija

Rokiškio pavasarininkai sporto kursuose 1935 m. RKM 42429

Lietuvos gimnastikos sporto federacija (LSGF) – Krikščionių demokratų partijos puoselėta sporto organizacija, kurios pagrindą sudarė ateitininkų ir pavasarininkų sporto sekcijos ir savarankiški klubai. Federacija įsteigta 1922 m. gegužės 17 d., steigėjai buvo Karolis Dineika ir Juozas Eretas. Savo tikslą

federacija išdėstė taip: „Plėtoti lietuvių kūno pajėgas, kad tuo būdu įvesti kūno ir sielos galias į progresuojančią pusiausvyrą, kurios pobūdį nustato krikščionybės dėsniai.“ Federacija turėjo per 80 skyrių. 1930 m. ji leido laikraštį „Jėga ir grožis“. Federacijai vadovavo Karolis Dineika, vicepirmininkas buvo Juozas Eretas.

1925 m. pabaigoje Rokiškyje veikė Lietuvos gimnastikos sporto federacijos skyrius. Skyriaus būstinė buvo įsikūrusi Kamajų g. 15-ajame name. LSGF skyrius buvo ir prie gimnazijos (pirmininkas Diržys). Taip pat veikė pavasarininkų LSGF sekcija. Skapiškyje buvo LSGF skyrius „Vaidila“, klubo pirmininkas – J. Stankevičius. Be šių skyrių, Rokiškyje ir Pandėlyje buvo atskiros Lietuvos žydų gimnastikos ir sporto sąjungos skyriai („Makabi“ ir „Hapoel“).

Savanorių gaisrininkų draugija

Nėra žinoma, kada Rokiškyje pradėjo veikti pirmoji gaisrininkų draugija. Nacionaliniame centriname valstybiniame Ukrainos istorijos archyve Kijeve saugomas Rokiškio grafų Przezdzieckių archyvas. Tarp archyve saugomų įvairių dokumentų yra 1903 m. birželio 22 d. Rokiškio ugniagesių draugijos laiškas Rokiškio grafui Jonui Przezdzieckiui, kuriame jo prašoma tapti draugijos garbės nariu, seniūnu ir valdybos pirmininku. Tradicija į organizacijų narius kviesti vietos dvarininkus ar žymius visuomenės, politikos veikėjus buvo puoselėjama ir tarpukario Lietuvoje.

Rokiškio ugniagesių komanda. RKM-6959

Nepaisant ugniagesybos tradicijų, egzistavusių Lietuvoje dar carinės Rusijos laikotarpiu, po 1918 m. Lietuvos miestų ir savivaldybių laukė svarbi užduotis organizuoti ugniagesių komandas iš naujo. Tarpukario Lietuvoje susikūrė ir veikė valstybinės, savivaldybių, visuomeninės ir privačios ugniagesių organizacijos. Pirmaisiais nepriklausomos Lietuvos gyvavimo metais Kauno savanorių ugniagesių draugijos buvo steigiamos ne tik Kaune, bet ir kituose miestuose ar miesteliuose.

Rokiškio apskrityje pirmosios ugniagesių komandos įregistruotos 1921 metais: 1921 m. rugsėjo 7 d. įregistruoti dviejų gyvenviečių – Rokiškio ir Obelių – gaisrininkų draugijų įstatai, o po dvejų metų savo savanorių gaisrininkų draugijos nuostatus įregistravo Skapiškio ugniagesiai savanoriai. 1924 m. Rokiškio apskrityje veikė šešios ugniagesių komandos, jose buvo 112 narių.

1923 m. pradėtas leisti laikraštis „Lietuvos gaisrininkas“, vėliau pavadintas „Ugniagesiu“. 1924 m. Kaune vyko pirmasis Lietuvos ugniagesių organizacijų suvažiavimas, jame įsteigta Lietuvos ugniagesių organizacijų sąjunga (LUOS). LUOS 1925 m. tapo viena iš Pabaltijo ugniagesių susivienijimo steigėjų. Tarpukariu Lietuvoje veikė valstybinės, savivaldybės, visuomeninės ir privačios ugniagesių organizacijos.

1937 m. Rokiškio ugniagesių draugijos vadovybę sudarė Pranas Daniušis, Leopoldas Šulcas, Abraomas Etingofas, Abraomas Charmacas, Antanas Jakštonis.

Iš asmenvardžių galima pastebėti, jog nemaža dalis ugniagesių savanorių mieste buvo vietos žydai. Atskirą pranešimą apie Pandėlio ugniagesių tautinės sudėties pokyčius išspausdino ir „Ugniagesis“ 1934 m. Jame informuojama, jog „dabar komandai vadovauja lietuviai ir pusė visos komandos narių yra lietuviai“. Ir vėlesniais metais apskrities žydų aktyvumas ugniagesių draugijų veikloje akivaizdus. Didžioji dalis nekilnojamojo turto miestuose priklausė žydams, tad jų aktyvus dalyvavimas savanoriškoje ugniagesių draugijoje rūpinantis turto saugumu yra visiškai suprantamas.

Rokiškio apskrities ugniagesių darbas, kaip ir dažnu atveju tarpukario Lietuvoje, buvo pagrįstas visuomenės iniciatyva ir aktyvumu. Komandas ir jų valdybas sudarė iniciatyvūs savanoriai, pradžioje didele dalimi – žydai, kurių daugiau ar mažiau sėkmingą veiklą lėmė ir pačių bendruomenių finansinė parama, nes didesniu savivaldybės finansavimu pasidžiaugti galėjo tik Rokiškio miesto ugniagesiai.

Vietoj išvadų

Viena didžiausių pasaulinio lygio pilietinės visuomenės asociacijų CIVICUS pateikia tokį pilietinės visuomenės apibrėžimą: „Pilietinė visuomenė – tai arena, veikianti atskirai nuo šeimos, valstybės ir rinkos, kurioje žmonės vienijasi bendrų interesų labui ir viešajai gerovei kurti.“

Pilietiškas pilietis – tai tas, kuris prisiima daugiau pareigų, nei iš jo reikalauja valstybė, domisi ir dalyvauja valstybės politiniame, socialiniame, kultūriniame gyvenime, nevyriausybinių

organizacijų veikloje ir taip tiesiogiai prisideda prie bendruomenės gyvenimo kūrimo. Aktyvūs piliečiai (pilietiški piliečiai) yra unikalūs individai, kuriantys ir kūrybingi, gebantys kritiškai mąstyti apie viešąjį gyvenimą ir pačią valstybę – jos valdžią.

Demokratiškoje visuomenėje pilietiškumas labai skatinamas ir laikomas vienu iš visuomenės ir valstybės pamatų, o autokratinuose režimuose bet kokios pilietiškumo apraiškos naikinamos, nes kelia tiesioginę grėsmę – organizuota, aktyvi visuomenė gali tapti opozicija esamai valdžiai. Todėl autokratinuose režimuose visuomeninės organizacijos arba uždarnos, arba jų veikla naudojama režimo politinių ir kitų interesų propagandai.

Rokiškio apskrityje veikusių visuomeninių organizacijų skaičius galėjo drąsiai varžytis su Lietuvos didmiesčių organizacijų gausa ir tai nebuvo unikalus reiškinys, greičiau – norma bendrame visos Lietuvos Respublikos kontekste. Tai rodo atskirų individų norą (gal pareigą) tiesiogiai dalyvauti kuriant Lietuvos valstybės, miesto, kaimo gerovę.

Kiekvienas pilietis pirmiausia turi užduoti sau klausimą – ką aš galiu duoti savo valstybei, o ne laukti, kad valstybė ką nors duos jam.

Iliustracijų sąrašas:

1. Salų jaunimiečiai. 1933 m. RKM-7452
2. Rokiškio ateitininkų kuopos taryba 1928–1929 m. Pirmininkas Vladas Bulovas. RKM-37565
3. Pavasarininkų sporto varžybos Rokiškyje. RKM-39415
4. Čedasų jaunalietai 1938 m. RKM-42741
5. Rokiškio skautų tunto įsikūrimas. 1926 m. Sėdi 4-as iš kairės – draugovinė, būsimas Europos lietuvių vyskupas Antanas Deksnys. RKM-26673
6. Rokiškio apskrities jaunųjų ūkininkų ratelių vadovų suvažiavimas 1938 m. RKM-42746
7. Žiobiškio angelaičiai su kunigu Paškevičiumi. RKM-38515
8. Šaulių manevrai. 1937 m. Vyksta Salų, Svėdasų, Duokiškio, Jūžintų būriai. RKM-34380
9. Rokiškio apskrities šaulių paradas Rokiškyje. 1935 m.
10. Laisvamanių etninės kultūros draugijos įkūrėjas dr. Jonas Šliūpas su šeima 1931 m. RKM 8187
11. Lietuvos katalikų moterų draugijos Rokiškio skyriaus narės po vaidinimo. RKM 49553
12. Šv. Zitos draugijos Rokiškio skyriaus narės. RKM 28883
13. Vilniui vaduoti sąjungos Rokiškio skyriaus komitetas. RKM 47647
14. Rokiškio gimnazijos I abiturientų laida. RKM 2228

15. Rokiškio pavasarininkai sporto kursuose 1935 m. RKM 42429.
16. Rokiškio ugniagesių komanda. RKM-6959

Naudoti šaltiniai ir literatūra:

1. 1919 m. savanoriai. Rokiškio krašto muziejaus archyvas, byla Nr. 278.
2. Abeliai. Iš šaulių gyvenimo. *Trimitas*, 1928 birželio 21, Nr. 25.
3. Aleksandravėlė. Iš šaulių gyvenimo. *Trimitas*, 1928 balandžio 19, Nr. 16.
4. Artimo meilės pavyzdžiai. *Laisvoji mintis*, 1940 vasario 7, Nr. 2.
5. Ateitininkų gyvenimo kronika. *Ateitis*, 1925 balandis, Nr. 4.
6. Byla Nr. 69. Rokiškio krašto muziejaus archyvas.
7. DAULIUS, Juozas. *Laisvamanybė Lietuvoje*. Kaunas, 1936.
8. DOVYDAITIS, P. Trys pamatiniai klausimai. *Ateitis*, 1911 sausis, Nr. 1.
9. DŽIAUGYTĖ, G. Rokiškio apskrities ugniagesiai: savanorių darbas tarpukariu. *Prie Nemunėlio*, 2018, Nr. 1 (40).
10. Ekspedicija po Pandėlio apylinkes. Rokiškio krašto muziejaus archyvas, byla Nr. 183.
11. GAIGALAITĖ, A. Religinės organizacijos. In: *Gimtoji istorija nuo 7 iki 12 klasės*.
12. GAIGALAS, A. Karolis Dineika (1998–1980). *Mokslas ir gyvenimas*, 1998, Nr. 2.
13. Idealų katalogas. *Skautų aidas*, 1923, Nr. 1.
14. Įdomus jaunuomenės teismas Salose. *Jaunimas*, 1933, Nr. 7.
15. Įsikūrė naujas skyrius. *Laisvoji mintis*, 1937 rugsėjis, Nr. 9.
16. Iš sąjungos gyvenimo. *Jaunoji karta*, 1928, Nr. 2.
17. Iš sąjungos praeities. *Jaunoji karta*, 1928, Nr. 1.
18. Įvairių partijų veikla Rokiškyje. Rokiškio krašto muziejaus archyvas. Byla Nr. 76.
19. Jaunimiečiai pavasarininkai ir jaunalietuviai. *Jaunimas*, 1932 rugsėjo 26, Nr. 13.
20. Jaunoji Lietuva 1927–1940 [interaktyvus]. Prieiga per internetą:
<http://www.jaunalietuviai.lt/index.php?page=istorija-1927-1940> [žr. 2022-01-25].
21. JURĖNIENĖ, Virginija. *Lietuvių moterų judėjimas XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pirmojoje pusėje*. Vilnius, 2006.

22. KAČENIAUSKAS, J. *Blaivybės judėjimo istorija. Blaivybės judėjimas šiandien*. Vilnius, 2010.
23. KARČIAUSKAITĖ, Indrė. *Katalikiškoji moterų judėjimo srovė Lietuvoje (1907–1940)*. Kaunas, 2007.
24. Kas padėjo Lietuvai atgauti Vilnių. *veidas.lt*, 2010 05 01 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.veidas.lt/kas-padejo-lietuvai-atgauti-vilniu> [žr. 2022-01-25].
25. KAZLAUSKAS, Vladas. *Skautai*. Vilnius, 1991.
26. Kokiose sąlygose tenka dirbti. *Laisvoji mintis*, 1940 balandžio 7, Nr. 7.
27. Kovoje dėl Vilniaus. Rokiškio krašto muziejaus archyvas, byla Nr. 76.
28. KRIUKELIS, P. Nusibodo klaidžioti tamsoje. *Laisvoji mintis*, 1937, Nr. 1.
29. Kultūra iki 1940 m. Rokiškio krašto muziejaus archyvas, byla Nr. 97.
30. Kuo rūpinasi kunigai. *Laisvoji mintis*, 1937 birželis, Nr. 6.
31. Kuopose. *Pavasaris*, 1932 sausis, Nr. 2.
32. KUPRIONIS, J. Skautas – Tėvynės sūnus. *Budėk*, 1930, Nr. 1.
33. Laisvamanių E.K.D – jos veikimo gairės ir trimečio darbų planas. *Laisvoji mintis*, 1939, Nr. 19.
34. Lietuvos Jaunimo Sąjungos statutas. *Jaunimas*, 1933, Nr. 13.
35. Lietuvos skautų sąjungos įstatymas. 1930, LCVA, f. 923, ap. 1, b. 655, l. 197.
36. Lietuvos šaulių uždaviniai. *Trinitas*, 1920, Nr. 1.
37. Lietuvos Respublikos ugniagesybos istorija, p. 9 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://www.ugm.lt/xinha/plugins/ExtendedFileManager/demo_images/Savanorio_ugniagesio_knyga/Istorija.pdf [žr. 2022-01-25].
38. LIUPKEVIČIUS, J. Jaunimo visuomeninė ir kultūrinė veikla 1918–1940 m. *Kultūros aktualijos*, 2007, Nr. 1.
39. LMS apskr. komitetų ir skyrių pp. Pirmininkams. *Tautos mokykla*, 1939, Nr. 11.
40. LSGF organizacija ir ateities veikimo planas. *Jėga ir grožis*, 1924, Nr. 6–7.
41. LUKOŠEVIČIŪTĖ, K. Pandėlys. Iš LMS gyvenimo. *Tautos mokykla*, 1938 vasario 15, Nr. 4.
42. Lukštai. Iš šaulių gyvenimo. *Trinitas*, 1928 kovo 15, Nr. 11.

43. MACKEVIČIENĖ, J. Valstiečių partijai 100 metų. LVLS informacijos skyrius. [interaktyvus]. Dublinas, 2007. Prieiga per internetą: <http://dublinas.lvls.lt/lt.php/apie-partija/partijos-istorija/> [žr. 2022-01-25]
44. MATUSAS, Jonas. *Šaulių sąjungos istorija*. Vilnius: Mintis, 1960.
45. Mes tikime į Šv. Lietuvos prisikėlimą. *Žvaigždė*, 1938, Nr. 3.
46. Mūsų keliai. *Jėga ir grožis*, 1923, Nr. 1.
47. Mūsų rytojus, 1932, Nr. 30
48. Nacionalinis centrinis Ukrainos istorijos archyvas Kijeve, f. 878, ap. 1, b. 230.
49. NARBUTAS, Jonas. *Sportas nepriklausomoje Lietuvoje*. Chicago, 1978.
50. Neranda vietos tautos veikėjo atminimui. *Laisvoji mintis*, 1937 balandis, Nr. 4.
51. Nuo pradžių pradžios. Ateitininkijai 100 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.ateitis.lt/taxonomy/term/27> [žr. 2022-01-25].
52. Pandėlio šaulių manevrai. *Trimitas*, 1928 lapkričio 18, Nr. 42.
53. Pandėlys. Iš LMS gyvenimo. *Tautos mokykla*, 1938 vasario 15, Nr. 4.
54. Pandėlys, Rokiškio apskr. Suietuvėjo ugniagesiai. *Ugniagesis*, 1934, Nr. 12, p. 19.
55. Panemunis. Iš šaulių gyvenimo. *Trimitas*, 1928 rugpjūčio 2, Nr. 31.
56. Pasakojimai apie Aleksandravėlės apylinkių mokyklas ir mokytojus. Švietimas iki 1940 m. Rokiškio krašto muziejaus archyvas, byla Nr. 89.
57. Pasisekė gimnazijos vakaras. *Tautos mokykla*, 1939, Nr. 4.
58. Pilietiškumas ir pilietinė visuomenė. Lyginamoji pilietiškumo sampratos analizė [interaktyvus]. Nevyriausybinių organizacijų informacijos ir paramos centras, Vilnius, 2012, p. 5. Prieiga per internetą: http://www.3sektorius.lt/docs/Pilietiskumas_analize_final_2013-01-17_16_00_54.pdf [žr. 2022-01-25].
59. Porokiškis. Iš šaulių gyvenimo. Rinktinėse ir būriuose. *Trimitas*, 1928 lapkričio 15, Nr. 46.
60. Pranešimas. *Jėga ir grožis*, 1924, Nr. 8–9.
61. RAŠTIKIS, Stasys. Lietuvos Šaulių Sąjungos likvidavimas. In: *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai*. Vilnius, 1944.
62. Rokiškio gimnazijos istorija. Rokiškio krašto muziejaus archyvas, byla Nr. 92.
63. Rokiškio kuopos 10 metų sukaktuvės. Mūsų veikimas. *Ateitis*, 1929, Nr. 7–9.

64. Rokiškio rinktinės šaulių šventė. *Trimitas*, 1929 rugsėjo 12, Nr. 37.
65. Rokiškio skautų laikraštis „Liepsnojančias laužas“.
66. Rokiškis. *Ateitis*, 1935, Nr. 2.
67. Rokiškis. Iš moksleivių gyvenimo. *Ateitis*, 1920, Nr. 32.
68. Rokiškis. Iš šaulių gyvenimo. Rinktinėse ir būriuose. *Trimitas*, 1928 rugpjūčio 17, Nr. 33.
69. Rokiškis. Korespondencijos. *Laisvoji mintis*, 1939, Nr. 9.
70. Rokiškis. Mokykloj ir gyvenime. *Ateitis*, 1938/39 spalio, Nr. 3.
71. Rokiškis. Mokykloj ir gyvenime. *Ateitis*, 1939/40, Nr. 6.
72. Rokiškis. Mūsų veikimas. *Ateitis*, 1924 liepa/rugsėjis, Nr. 7/9.
73. Salų Jūr veikla 1938 – 39 mokslo metų laike. *Lietuvos ūkininkas*, 1939 rugpjūčio 3, Nr. 31.
74. Skapiškis. Laiškai. *Jėga ir grožis*, 1925 balandis, Nr. 5.
75. SVETULEVIČIUS, V. Vilkiukai ir paukštytės. *Budėk*, 1930, Nr. 1.
76. ŠULGINAS, J. *Lietuvos sporto almanachas*. Kaunas, 1928.
77. TAMOŠAITIS, M. Laisvamanių etinės kultūros draugija. In: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, T. XIII, Vilnius, 2008.
78. TAMULAITIENĖ, Regina. *Lietuvos kūno kultūros ir sporto istorija*. Vilnius, 1996.
79. Ugniagesių komandos apskritimis. *Savivaldybė*, 1924, Nr. 10, p. 15.
80. Ugniagesių komandos Lietuvoje. *Savivaldybė*, 1924, Nr. 10, p. 15–16.
81. Valdyba. Nuo Lietuvių Katalikių moterų draugijos. *Vienybė*, 1908 birželio 3, Nr. 16.
82. V. Buikio pasakojimas. Medžiaga iš ekspedicijos po Panemunio kraštą. Rokiškio krašto muziejaus archyvas, byla Nr. 204.
83. Vyriausybės žinios, 1923, Nr. 143, p. 4.
84. Vlodo Mirono gyvenimo ir veiklos kronika. *Voruta*, 2010 sausio 10 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.voruta.lt/vlado-mirono-gyvenimo-ir-veiklos-kronika> [žr. 2022-01-25].
85. Žinios apie Jūžintus. Rokiškio krašto muziejaus archyvas, byla Nr. 47 (1).
86. *Žurnalistikos enciklopedija*. Vilnius, 1997.

PANEVĖŽIO JAUNIMO ORGANIZACIJŲ VEIKLOS ATSPINDŽIAI JŲ PERIODIKOJE (PAGAL LIETUVOS NACIONALINĖS BIBLIOTEKOS RINKINIUS)

ANOTACIJA. Straipsnyje trumpai apžvelgiama 1921–1939 m. Panevėžio mieste veikusių Lietuvos jaunimo organizacijų leista periodika, analizuojamas jos turinys, pateikiamas mokslo populiarinimo straipsnių sąrašas.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Panevėžys, jaunimo organizacijos, periodika.

Annotation

The article offers a brief review on periodical literature, issued by youth organizations in Panevėžys at 1921–1939. Content of these journals is analyzed, a list of popular articles on science is provided.

Keywords: Panevėžys, youth organizations, periodical literature.

Panevėžio moksleivių spauda Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rinkiniuose – tai 26 vienetai 6 pavadinimų leidinių, leistų 1921–1939 metais. Visi jie saugomi LNB Retų knygų ir rankraščių skyriuje (toliau – LNB RKRS), skelbiami portale www.epaveldas.lt.

Tai nestori, sąsiuvinio ar A4 lapo formato leidiniai, vadinti laikraščiais, laikraštėliais, žurnalais, dauginyti šapirografu¹, retais atvejais – rašomąja mašinėle.

Pažymėtina, kad leidinių tomai vadinti įvairiai: numeriais, sąsiuviniais. Šiame straipsnyje, siekiant suvienodinti, visur vartojama sąvoka „numeris“ (Nr.). Numeracija rašoma taip, kaip pateikiama, pvz., 1930 m. Nr. 1; 1934 m. Nr. 1(4).

Leidinių pavadinimai

Randami šie leidinių pavadinimai:

Pavadinimas	Organizacija leidėja
--------------------	-----------------------------

¹ Dauginimo aparatas, hektografo atmaina. Didžiausias tiražas – manoma, 100 vienetų. Šio tipo dauginimo aparatai veikė su specialia mase („želė“): hektografe norimą vaizdą reikėjo piešti specialiais dažais tiesiai ant masės, po to prispausti popierių. Šapirografe masė sukoncentruota vadinamosiose juostose, spausdinimas jau mechanizuotas.

„Bimbalas“	Skautai
„Į saulę“	Ateitininkai
„Lapinas“	Skautai
„Mūsų vairs“	Ateitininkai
„Tautos keliais“	Lietuvių tautinio jaunimo sąjunga
„Ugniakuras“	Skautai

Matome, kad organizacijos leidėjos pavadinimą galėjo atspindėti tik „Tautos keliais“.

Kryptys ir autoriai

Dauguma Panevėžio moksleivių leidinių yra „iš visur apie viską“. Išsiskiria satyrinis leidinys „Bimbalas“. Kaip matome, daugumą leidinių leido skautai, nuo jų šiek tiek atsiliko tik ateitininkai. Tautininkai atrodo buvę pasyviausi.

Dalyje leidinių nurodomi redaktoriai ir (arba) autoriai. Tai Vl. Kupris, J. Obukevičius („Bimbalas“), Kęstutis Venslovas, Jonas Pauliukas, Kazys Žemaitis, Matas Grigonis, Vytautas Černiauskas („Lapinas“), J. Balys („Tautos keliais“), J. Merlis, V. Einoris („Ugniakuras“). Paminėtina, kad „Mūsų vairs“ bendradarbiavo K. Inčiūra.

Dauguma autorių pasirašinėjo slapyvardžiais. Turimus 108 slapyvardžius galime skirstyti į grupes:

- 1 grupė: apibūdinantys statusą (Skautas, Kaimietis ir kt.) – 9 atvejai;
- 2 grupė: gyvosios gamtos (Ąžuolas, Plaštakė, Žirgas ir kt., iš viso 9 atvejai), negyvosios gamtos (Klaustukas, Sužeistas Smuikas, Šakalio Vaikas – 3 atvejai) – iš viso 12 atvejų;
- 3 grupė: emociniai (Ilgesys, Svajonė, Vilijos Rauda, Valkirija ir kt.) – 7 atvejai;
- 4 grupė: vardų (A. Aras, Benito², Jonas; prie jų priskiriami ir inicialai, pvz., R...S, St-Sk ir kt.) – 50 atvejų;
- 5 grupė: nenustatomi (A la Georg, Ša, Beje, Bludas, Ganjama ir kt.) – 30 atvejų.

Turinys

Leidinius žinome dėl jų turinio. Turinys turėjo sudominti skaitytoją, galimai – pritraukti į organizaciją naujų narių.

² Į B. Mussolini panašaus slapyvardžio būtų galima tikėtis jaunalietuvių spaudoje; mūsų atveju – „Bimbalo“ autorius, parašęs vieną eilėraštį.

Panevėžio moksleivių leidiniuose suradome 261 tekstą³. Šiuos tekstus suskirstėme į kategorijas: ideologija (proza, kuria siekiama įtvirtinti tam tikras vertybes), istorija, kritika, kronika, poezija, proza, redakcijos klausimai, kita. Suskirstę tekstų kategorijas pagal populiarumą, gauname tokį vaizdą:

Kategorija	Tekstų skaičius
Poezija	71
Ideologija	69
Proza	46
Kronika	25
Humoras	22
Kita	10
Redakcijos klausimai	8
Istorija	6
Kritika	4

Poezijos, prozos ir humoro⁴ tekstų neaptarsime – tai profesionalių literatūros kritikų sritis.

Ideologija

Spaudoje buvo minima Vasario 16-oji⁵, Klaipėdos atgavimas⁶, keliamas Vilniaus klausimas⁷, aptariamasis artėjantis karas⁸. Yra ir bendresnio pobūdžio straipsnių: apie moksleivius ir patriotizmą⁹, religiją ir mokslą¹⁰.

Ateitininkų spaudoje pastebima persekiojimo motyvų. Iš pradžių dar klausama – kodėl¹¹, vėliau persekiojimai tik konstatuojami, raginama su jais kovoti¹²; konstatuojamas buvimas

³ Neįtrauktas citatų, kartais pateikiamų leidiniuose, turinys.

⁴ Daugiausia humoro, suprantama, yra „Bimbalo“ tekstuose: 13 iš 22.

⁵ Vasario 16, *Bimbalo*, 1931, Nr. 2, p. 1–2, LNB RKRS, F135-164; Rytadagilis, Vasario 16 diena, *Mūsų vairs*, 1921, Nr. 1–2, p. 11–12, LNB RKRS, F135-729.

⁶ Sausio mėn. 15 d., *Lapinas*, 1934, Nr. 1(4), p. 1–2, LNB RKRS, F135-533.

⁷ Prie naujo kapo, *Tautos keliais*, 1927, Nr. 2, p. 2–3, LNB RKRS, F135-1185; Mes ir Vilniaus moksleiviai, *Tautos keliais*, 1928, Nr. 3, l. 1v–3v, LNB RKRS, F135-1186.

⁸ Aras, A., Kas mūsų laukia?, *Mūsų vairs*, 1923, Nr. 5(34), p. 1–3, LNB RKRS, F135-732.

⁹ Moksleiviai ir patriotizmas, *I saulę*, 1936, Nr. 9–10, p. 23–24, LNB RKRS, F135-323.

¹⁰ N-kas, L., Ar didelis mokslingumas sutaikomas su religija, *Mūsų vairs*, 1923, Nr. 1, p. 1–4, LNB RKRS, F135-731.

¹¹ Žiovukas, Ar mes to užsitarnavome?, *I saulę*, 1932, Nr. 1, p. 4–6.

¹² Lilijas, Ateitininko kerštas, *I saulę*, 1933, Nr. 4, p. 5–9, LNB RKRS, F135-315.

pogrindyje¹³. Pesimistiškiausiai atrodo 1937 m. laikraščio vedamasis straipsnis: „Retežiuos septintieji metai“¹⁴.

Tautinius klausimus kėlė – nenuostabu – jaunalietuviai. Šiai temai skirti 3 straipsniai¹⁵.

Daugumą ideologinių straipsnių sudarė su organizacija leidėja susijusi teorija. Skautai skelbė savus ir verstinius tekstus apie skiltininkus, atskiras skautų struktūras, skautų veiklą. Ateitininkų tekstai buvo apie organizacijos istoriją, etines nuostatas¹⁶. Ateitininkams ir skautams būdingi straipsniai apie organizacijos narių mokslą, savišvietą.

Kritika

Kritikos straipsnių esama nedaug. Matyt, lengviau buvo skelbti savą kūrybą, nei analizuoti svetimą. „Bimbalo“ autorius pristatė visuomenei jūrų skautų leidinį „Irklas“¹⁷. Kolegoms skautams kliuvo už turinį ir formą („Laikraščio turinys labai neturtingas“; „Techniškas darbas atliktas yra blogai“). „Lapino“ redakcija pristatė Ramygalos skautų leidinį „Jaunasis riteris“¹⁸ ir pagyrė, esą vieno straipsnio patsai „Skautų aidas“ galėtų pavydėti. Ironiškai apie skautų vakarą rašė ateitininkų „Mūsų vairas“¹⁹. Kad ir kaip įdomiai autoriui tas vakaras atrodė („vienas paėmęs atžagarią smuiką, kad trina, kad trina; tik smičius pokšt ir nutrūko, kitas <...> panašus į beždžionę, kad duos tam į galvą“), baigė, atrodo, gana draugiškai („E, e: dabar suprantu, kad skautai tai yra geri žmonės, mandagūs“). Tas pats „Mūsų vairas“ recenzavo ir leidinį „Laisvės kelias“. Recenzentui užkliuvo ir to leidinio pesimizmas, netgi viduramžių scholastika atsiduodęs, ir poezijos trūkumas. Gerų straipsnių autorius rado tik 3. Tad, galime sakyti, gautą leidinį sukritikavo²⁰. Panevėžio tautininkai su entuziazmu sutiko Crisson Svett-Marden knygą „Gyvenimo mokykla“. Recenzentas parašė nei daug, nei mažai: „Ši knyga, tarsi „antroji evangelija“ turi būti kelrode žvaigžde kiekvieno jaunuolio gyvenime.“²¹

Kita

Be meninės kūrybos, ideologijos ir kronikos, Panevėžio moksleivių spaudoje skelbti ir rimtesnio turinio straipsniai. Kadangi jų nedaug, nurodome visus:

- 1) J. Tomas Morus, *I saulę*, 1935, Nr. 8, p. 31–35²²;

¹³ Ar iš tikrųjų moksleiviai ateitininkai smerktini pedagoginiu atžvilgiu?, *I saulę*, 1936, Nr. 9–1, p. 3–8; p. 18–23, LNB RKRS, F135-323.

¹⁴ Retežiuos septintieji metai, *I saulę*, 1937, Nr. 11, p. 7–9, LNB RKRS, F135-324.

¹⁵ Br. Dūda, Tautinė kultūra ir jos ugdymas, *Tautos keliais*, 1927, Nr. 2, p. 17–19, LNB RKRS, F135-1185; Tautinės kultūros žiedai, ten pat, p. 20–24; Vl. Solovjovas (vertė J. Antanaitis), Tautinis klausimas doroviniu atžvilgiu, *Tautos keliais*, 1928, Nr. 3, l. 4–8, LNB RKRS, F135-1186.

¹⁶ Pvz., apie jaunystę ir tikėjimą, vyriškumą; moters vietą socialinėje veikloje ir kt.

¹⁷ Sart. Bim., Irklas, *Bimbalo*, 1931, Nr. 2, p. 20, LNB RKRS, F135-164.

¹⁸ Redakcijai atsiųsti, *Lapinas*, 1934, Nr. 2–3 (5–6), p. 19, LNB RKRS, F135-534.

¹⁹ Ažuolėlis, Skautų vakaras (monologas), *Mūsų vairas* 1921. Nr. 1–2. P. 27–29. LNB RKRS. F135-729

²⁰ J. Bangpūtis, „Laisvės Keliais“ perskaičius, *Mūsų vairas*, 1923, Nr. 5(34), p. 30–34, LNB RKRS, F135-732.

²¹ Knygos, *Tautos keliais*, 1928, Nr. 3, p. 30–32, LNB RKRS, F135-1186.

²² LNB RKRS, F135-322.

- 2) Renesansas ir pseudoklasicizmas, *I saulę*, 1937, Nr. 11, p. 25–26²³;
- 3) Panevėžio skautų istorija, *Lapinas*, 1934, Nr. 2–3 (5–6), p. 20²⁴;
- 4) Beinarauskas, Vincas Kudirka – didysis mūsų tautos žadintojas (1858–1938), *Lapinas*, 1939, Nr. 1(9), p. 5–9²⁵;
- 5) J. Maskoliūnas, Broliai Juškos-Juškevičiai, *Tautos keliais*, 1928, Nr. 3, l. 8v–12v.²⁶;
- 6) Išmok „morzę“²⁷, *Lapinas*, 1939, Nr. 2–3(10–11), p. 11²⁸;
- 7) Piktadagėlis, Ar pasaulis tik mechaniniai cheminių procesų padariniai, *Mūsų vairas*, 1921, Nr. 1–2, p. 8–11²⁹;
- 8) Žmogaus siekimas, *Mūsų vairas*, 1922, p. 1–6³⁰;
- 9) Vl. Solovjovas, Progreso paslaptis, *Mūsų vairas*, 1923, Nr. 1, p. 17–20³¹;
- 10) Hipnotizmas, *Mūsų vairas*, 1923, Nr. 5(34), p. 10–23³²;
- 11) Tarnavimas krauju, *Ugniakuras*, 1927, Nr. 4–5, l. 12–13³³.

Pinigai

Leidyba kainavo. Sąmatos liks paslaptimi: dokumentai jų neužfiksavo. Iš 26 leidinių – 17 kaina nenurodyta. Likusius galima pateikti lentele:

Kaina	Paminėjimų skaičius
10 centų	4
20 centų	3
50 centų ³⁴	1
1 litas ³⁵	1

Įvedus litą bandelė kavinėje kainavo apie 40 centų, antis – apie 2,5 lito. Gana pigus buvo skautų leidžiamas „Lapinas“ (10 ct, paskutiniai numeriai – po 20 ct). Matyt, brangesnis leidinys

²³ LNB RKRS, F135-324.

²⁴ LNB RKRS, F135-534.

²⁵ LNB RKRS, F135-536.

²⁶ LNB RKRS, F135-1186.

²⁷ Turima omenyje Morzės abėcėlė.

²⁸ LNB RKRS, F135-538.

²⁹ LNB RKRS, F135-729.

³⁰ LNB RKRS, F135-730.

³¹ LNB RKRS, F135-731.

³² LNB RKRS, F135-732.

³³ LNB RKRS, F135-1360.

³⁴ *I saulę*, 1932, Nr. 1, LNB RKRS, F135-315.

³⁵ *Ugniakuras*, 1927, Nr. 4–5, LNB RKRS, F135-1360.

galėjo atlikti trigubą funkciją: padengti išlaidas, paruošti finansinę bazę kitam numeriui, paremti leidėją (t. y. pelnas).

Pastabos tarp eilučių

Kaip matome, jaunimo spauda buvo aktyvi. Deja, šiame tekste negalime išsamiai aptarti, kaip ta veikla atsispindėjo straipsniuose. Tad pabandykime akies krašteliu pažiūrėti ir, ką pastebėję, tarp eilučių pieštuku užrašyti.

Ateitininkai svarstė, kaip rengti susirinkimus – pasakas „<...> duoti pasakoti tiems, kurie nedrįsta deklamuoti“, o štai „referatus rašyti, juos susirinkimuose skaityti ir kritikuoti turi patys nariai. Jų kritiką privalėtų pataisyti globėjai“³⁶, džiaugdavosi gautais buvusių bendražygių sveikinimais³⁷. Skautai rašė ir gandas („Iš pusiau oficialių šaltinių patirta, kad III L[ietuvos]. Kun[igaikščio]. Šarūno laivo vado pareigas eisiąs psikt [paskautininkis]. jaun. ltn. Ruseckis“) ³⁸ bei raginimus įsigyti „Skautų vadą“³⁹. Skelbti ir patyrimo programų aiškinimai⁴⁰, priesaikos tekstai ir prasmės komentarai^{41, 42}, saviškiai raginti būti aktyvesni⁴³. Nevengta apie saviškius atsiliiepti ir kritiškai: „Skautų aide“ pranešus, kad Panevėžio oro skautai statysią mokomąją planerį, „Lapinas“ sureagavo, esą draugovė „<...> pasikėlė į stratosferą, kad išbandyti būsimąją planerį, nes iki šiol jos [draugovės – V. S.] beveik nematėme nei žemėje, nei padangėje lakstančios“⁴⁴. Skubos darbu pasirodė redakcijai, kad per savaitę 130 skautų buvo egzaminuoti ir jiems suteikta 600 specialybių – egzaminuoti po 2–6 minutes, iš egzaminuotųjų gal to 20 verti, tad „ar neteks dėl tos „garbės“ raudonuoti?“⁴⁵

Pabaigos žodis

Trumpai aptarėme Panevėžio jaunimo spaudą ir tai, kaip ji atspindėjo jaunimo dalyvavimą visuomeniniame gyvenime, kaip ugdė savo šalies patriotus. Antrojo pasaulinio karo liepsnose su Lietuva kentėjo ir Panevėžys. Dalis Panevėžio jaunimo aktyvistų, rašiusių į savo spaudą, ją platinusių, stojo ginklu ginti laisvės ir žuvo. Dalis negrįžo iš bolševikinių ir nacistinių lagerių. Dalis pasitraukė užsienin ir ten tęsė savo veiklą, kad grįžtų Lietuvai jau atgavus Nepriklausomybę. Šie laikraščiai liks mums ir ateities kartoms – kaip liudininkas to užsidegimo ir patriotizmo, kuris padėjo atkurti ir išsaugoti Lietuvos valstybingumą.

³⁶ J-nas P-nas, Jaunesniųjų organizavimas, *I saulė*, 1933, Nr. 5, p. 9, LNB RKRS, F135-319.

³⁷ Sveikinimas, *Mūsų vairas*, 1921, Nr. 1–2, p. 19, LNB RKRS, F135-720. Minimas buvusio kapeliono sveikinimas iš Romos, kurį 1920 m. gavo Panevėžio ateitininkų kuopa.

³⁸ Naujas vadas?, *Lapinas*, 1933, Nr. 1, p. 8, LNB RKRS, F135-530.

³⁹ K-s, Skiltininkams, *Lapinas*, 1933, Nr. 2, p. 8, LNB RKRS, F135-531.

⁴⁰ III-jo skautų patyrimo laipsnio programos aiškinimai, *Lapinas*, 1934, Nr. 1(4), p. 10–12, LNB RKRS, F135-533.

⁴¹ V. E-is, Skautų vyčių įžodis, *Ugniakuras*, 1926, Nr. 2(3), l. 5–8v, LNB RKRS, F135-1359.

⁴² Skautų įstatai ir įžodis, *Ugniakuras*, 1927, Nr. 3, l. 8–9, LNB RKRS, F135-1360.

⁴³ B. Zingbergas, Atbuskim, kas dar miega!, *Lapinas*, 1939, Nr. 2–3 (10–11), p. 14–15, LNB RKRS, F135-538.

⁴⁴ Gal dabar stratosferoj?, *Lapinas*, 1934, Nr. 2–3 (5–6), p. 17, LNB RKRS, F135-534.

⁴⁵ Ten pat, p. 18.

Panevėžio krašto visuomeninės organizacijos XIX a. pab. – XX a. pr. ir jų poveikis pilietinės visuomenės formavimosi procesui Lietuvoje: [straipsnių rinkinys] / Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka; sudarytoja Greta Kėvelaitienė. – Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, 2022. – 135, p.

Bibliogr. str. gale. – Str. su skaitmeninio objekto identifikatoriais (DOI)

ISBN 978-609-8257-02-1

Straipsnių rinkinyje skelbiami moksliniai straipsniai parengti remiantis pilietinės visuomenės tyrinėjimams skirtos konferencijos pranešimais. Nagrinėjamas modernėjančios visuomenės ir tautinės tapatybės formavimasis XIX a. pab. – XX a. pr. 6 straipsniai, kurių geografinės ribos: nuo Jungtinių Amerikos Valstijų iki Panevėžio krašto nagrinėja ne tik pačias visuomenines organizacijas, tačiau ir jų periodinę spaudą, dokumentaciją, Gabrielės Petkevičaitės-Bitės ir jos bendražygių indėlį.

Leidinio sudarytoja Greta Kėvelaitienė

Lietuvių kalbos redaktorė Lina Bužermanienė

Išleido Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka
Respublikos g. 14, LT-35183, Panevėžys